



Barcelona Metròpolis

Capital en transformació

www.barcelonametropolis.cat

Número 107 – 6 €

Abril 2018

Els reptes de la gentrificació

Los retos de la gentrificación

Nens i joves, prioritat del Pla de Salut Mental

Niños y jóvenes, prioridad del Plan de Salud Mental

Cap a la ciutat sense cotxes

Hacia la ciudad sin coches

Entrevista

Marta Reynal-Querol

La ciència al servei de la prevenció de conflictes
La ciencia al servicio de la prevención de conflictos





Cotització o prosperitat?

Els barcelonins vivim moments de canvi i desconcert. L'encant de la Gran Encisera s'ha disparat arreu del món. Dins el mercat de valors de les ciutats, Barcelona cotitza a l'alça i atreu població forana de tots els estrats socials, des dels immigrants més humils fins als professionals altament qualificats que troben a la ciutat una feina i un mode de vida atractius. Podem dir sense por de ser petulants que els estrangers ja no venen exclusivament per viure en un clima benigne; també ho fan perquè troben molts altres estímuls i beneficis associats al fet de residir aquí. No és l'escalf del sol, sinó el preu del sòl, que avui fa bona Barcelona als ulls dels inversors estrangers.

Una alta cotització, però, no es tradueix necessàriament en prosperitat. La cotització es mesura per l'índex de preus. La prosperitat, en canvi, es mesura en funció del benestar dels ciutadans i la qualitat d'un espai públic compartit. Els darrers anys, la cotització immobiliària ha despuntat més que la capacitat adquisitiva dels barcelonins per fer front al lloguer o a la compra d'habitatge. Barcelona ha entrat en una lliga mundial de ciutats que s'ha convertit en un camp adobat per a grans inversors, però els seus habitants han assistit a aquesta gentrificació amb els sous congelats.

L'any 1821 es va declarar a Barcelona una epidèmia de febre groga, una malaltia transmesa pels mosquits que té una mortalitat del 50 %. Aleshores l'origen de la malaltia era desconegut i els metges de la ciutat es van dividir entre *contagionistes*, els que creien que la malaltia era exòtica i es transmetia pel contagi entre humans, i *anticontagionistes*, els convençuts que la febre no es transmetia entre humans, sinó que venia d'algun microbi provinent de les aigües fèrides. L'epidèmia de la febre groga a Barcelona va causar una gran impressió arreu, perquè era la ciutat més gran fins aleshores que havia patit una malaltia com aquella, tan desconeguda a Europa. Els metges anticontagionistes eren menys, però van convèncer les autoritats perquè tanquessin les muralles per evitar el contacte amb les aigües

estancades del port. L'efecte d'aquesta decisió equivocada va ser letal, perquè en pocs dies la mortaldat encara es va disparar més. Finalment es va donar la raó als contagionistes, que havien entès que la febre es transmetia per contagi entre humans, però ni uns ni altres no van poder evitar que s'estengués l'epidèmia.

Semblantment, ens podríem enfrontar a la nova febre d'or que vivim avui rendint-nos al paradigma neoliberal, assumint que no ens podem sostreure a les inèrcies de la globalització, o blindant la ciutat amb muralles i ordenances contra l'especulació dels grans inversors. La primera opció ens portaria a l'expulsió gradual i definitiva de les classes mitjanes de la ciutat. La segona via no garantiria tampoc l'objectiu de la prosperitat, que és la redistribució justa de la riquesa entre els ciutadans.

Aquest sagnant decalatge entre cotització i prosperitat només es podrà superar si el benestar i la igualtat cotitzen com a valors socials. Des de fa dècades, Barcelona s'ha articulada al voltant d'associacions que han vetllat per la cosa comuna. Compta amb un ric entramat d'organitzacions no governamentals que ha garantit un teixit assistencial en els pitjors moments de la crisi. Tota aquesta mobilització ciutadana no ha estat en va i ha generat complicitats veïnals, anhels d'emancipació i voluntat de canvi. Barcelona necessita més que mai un consens polític que ajudi a vertebrar una ciutat en la qual les oportunitats de negoci no es mesurin en funció de la seva rendibilitat monetària, sinó en relació amb les possibilitats de fomentar la prosperitat en un sentit més horitzontal i democràtic.

En comptes de repartir entre els pobres els guanys d'uns pocs, es tracta de fomentar una economia que no faci prevaler la productivitat per damunt de tot i que posi en valor les feines reproductives i de la cura que garanteixen el benestar dels ciutadans, un benestar que no es podrà mesurar únicament en termes de renda, sinó també d'acord amb el seu retorn social, cultural i ecològic. ■

Barcelona Metròpolis



ÍNDEX

1 Editorial

4 Entrevista

Marta Reynal-Querol. La ciència al servei de la prevenció de conflictes Mar Galtés

8 Dossier. Els reptes de la gentrificació

Un relat de lluita urbana Gerardo Santos

L'estratègia vienesa: defensar els barris David Bravo

Atles europeu de lluita contra la gentrificació Gaia Redaelli

Espais verds: per a qui, a quin preu i com Isabelle Anguelovski

La disputa per la ciutat turística Albert Arias Sans

Els mercats renovats, motor de gentrificació? Iolanda Fresnillo

L'impacte de la gentrificació en les dones Laia Grau Balagueró

Un estudi pioner dels canvis de població Carina Bellver

La defensa del dret a l'habitatge, amb la llei a la mà Pablo Feu Fontaiña

Ciutat Vella, cas reeixit de revitalització d'un centre urbà Maria Sisternas

31 Memòries

Raimon Panikkar: una vida intensa, un pensament intercultural Ignasi Moreta

34 Visions urbanes

La gestió dels paisatges ordinaris, una altra manera de planificar la ciutat Montserrat Serra

36 Reportatge

L'atenció als nens i els joves, prioritat del Pla de Salut Mental de Barcelona

Silvestra Moreno: "He parlat amb els amics imaginaris d'una malalta per fer-la anar al metge"

Xavier Martí: "L'estigma fa més mal que la mateixa malaltia"

Radiografia de la salut mental dels barcelonins Cristina Sáez

45 Reportatge

Cap a la ciutat sense cotxes Albert Forn

52 En trànsit

Vandana Shiva. Només l'amor salvarà la Terra Joan Burdeus

55 Llibres

En l'asfalt gitano de la Perona Mercè Ibarz

El barri que va desaparèixer sota la sorra Lilian Neuman

Carnestoltes tot l'any Enric Gomà

59 El relat

Poblenou, del gris al blau Maria Favà Compta

Barcelona Metròpolis Número 107. Abril 2018

Editor Ajuntament de Barcelona

Consell d'edicions i publicacions Gerardo Pisarello Prados, Josep M. Montaner Martorell, Laura Pérez Castaño, Jordi Campillo Gámez, Bertran Cazorla Rodríguez, Marc Andreu Acebal, Águeda Bañón Pérez, José Pérez Freijo, Pilar Roca Viola, Maria Truñó i Salvadó, Anna Giralt Brunet

Edició i producció

Direcció de Comunicació. Águeda Bañón, directora

Direcció de Serveis Editorials. José Pérez Freijo, director
Passeig de la Zona Franca, 66. 08038 Barcelona. Tel. 93 402 30 99

Direcció Bernat Puigtobella

Coordinació editorial Marga Pont

Edició de textos Jordi Casanovas

Col·laboradors Isabelle Anguelovski, Albert Arias Sans, Carina Bellver, David Bravo, Joan Burdeus, Maria Favà Compta, Pablo Feu Fontaiña, Albert Forn, Iolanda Fresnillo, Mar Galtés, Laia Grau Balagueró, Mercè Ibarz, Ignasi Moreta, Lilian Neuman, Gaia Redaelli, Cristina Sáez, Gerardo Santos, Montserrat Serra, Maria Sisternas

Maquetació Gerard Medina



ÍNDICE

61 Editorial

62 Entrevista

Marta Reynal-Querol. La ciencia al servicio de la prevención de conflictos Mar Galtés

66 Dossier. Los retos de la gentrificación

Un relato de lucha urbana Gerardo Santos

L'estrategia vienesa: defender los barrios David Bravo

Atlas europeo de lucha contra la gentrificación

Gaia Redaelli

Espacios verdes: para quién, a qué precio y cómo

Isabelle Anguelovski

La disputa por la ciudad turística Albert Arias Sans

Los mercados renovados, ¿motor de gentrificación?

Iolanda Fresnillo

El impacto en las mujeres Laia Grau Balagueró

Estudio pionero de los cambios de población

Carina Bellver

La defensa del derecho a la vivienda, con la ley en la mano Pablo Feu Fontañá

Ciutat Vella, caso exitoso de revitalización de un centro urbano Maria Sisternas

89 Memorias

Raimon Panikkar: una vida intensa, un pensamiento intercultural Ignasi Moreta

92 Visiones urbanas

La gestión de los paisajes ordinarios, otro modo de planificar la ciudad Montserrat Serra

94 Reportaje

La atención a los niños y los jóvenes, prioridad del Plan de Salud Mental de Barcelona

Silvestra Moreno: "He hablado con los amigos imaginarios de una enferma para llevarla al médico"

Xavier Martí: "El estigma hace más daño que la propia enfermedad"

Radiografía de la salud mental de los barceloneses

Cristina Sáez

103 Reportaje

Hacia la ciudad sin coches Albert Fornés

110 En tránsito

Vandana Shiva. Solo el amor salvará la Tierra

Joan Burdeus

112 Libros

En el asfalto gitano de la Perona Mercè Ibarz

Carnaval todo el año Enric Gomà

El barrio que desapareció bajo la arena Lilian Neuman

116 El relato

Poblenou, del gris al azul Maria Favà Compta

Fotografía Carlos Anaya, Albert Armengol, William Bianchi, Dani Codina, Arianna Giménez, François Guillot, Esteve Lucerón, Jacques Léonard, Pepe Navarro, Gaia Redaelli, Vito Redaelli, Pere Virgili, Vicente Zambrano. Arxius i agències: Album, AFP, Arxiu Fotogràfic de Barcelona (AFB), Família Jacques Léonard, Bettmann, Fragmenta Editorial, Getty Images, HEMAV, MGM

Portada i contraportada Joan Negrescolor

Il·lustracions Lapin, Joan Negrescolor

Correcció i traducció L'Apòstrof SCCL, Tau Traduccions

Producció Maribel Baños

Distribució M. Àngels Alonso

Dipòsit legal B. 37.375/85 **ISSN** 0214-6223

Adreces electròniques www.bcn.cat/bcnmetropolis – <http://twitter.com/bcnmetropolis> – bcnmetropolis@bcn.cat

Els articles de col·laboració expressen l'opinió dels seus autors, no necessàriament compartida pels responsables de la revista. Els continguts de *Barcelona Metròpolis* es troben disponibles al lloc web de la publicació sota una llicència Creative Commons de Reconeixement-No Comercial-Compartir Igual 2.5 Espanya. Més informació a www.bcn.cat/bcnmetropolis.



Entrevista: **Mar Galtés** Fotos: **Pere Virgili**

Marta Reynal-Querol, economista

La ciència al servei de la prevenció de conflictes

Per impedir la guerra cal incidir en les causes dels conflictes latents previs. L'ús de les últimes tecnologies i l'anàlisi de les dades massives són la base d'una investigació empírica innovadora sobre aquestes causes.

Un mapa de grups ètnics de l'Àfrica, en blanc i negre, que capta les divisions del continent abans de la colonització, omple la paret més gran del seu despatx, perquè va ser observant la relació entre la pobresa i les guerres a l'Àfrica que l'economista Marta Reynal-Querol (Barcelona, 1973) va decidir enfocar la seva investigació a la prevenció dels conflictes. “Els conflictes continuen sent encara el principal problema de molts països i els esforços internacionals per solucionar-los donen molt pocs fruits. I el més trist és que, d'entre totes les ‘malalties’ del món, la representada pels conflictes és una de les poques que depenen de l'acció de l'ésser humà, però som incapaços de pararla”, diu.

Doctora per la London School of Economics, Reynal-Querol va ser economista al Banc Mundial, i és investigadora ICREA i professora a la Barcelona GSE i a la Universitat Pompeu Fabra, on té el despatx, al campus de la Ciutadella; tota una casualitat que es trobi justament en un edifici que va ser construït com a caserna militar a mitjan segle XIX. Reynal-Querol explica com recerquen informació en la història, i com confien en les noves tecnologies i en l'estudi de les dades massives o *big data* per prevenir la tragèdia humana que conformen la desigualtat, la protesta social, el terrorisme i les guerres, que són, segons que expressa, els grans i greus problemes del món d'avui.

Evitar guerres no sembla una preocupació gaire habitual dels economistes.

Els conflictes són tan vells com l'origen de la humanitat. Filòsofs i escriptors, des de Grècia fins avui, hi han pensat i debatut. Fins fa pocs anys, molts economistes descrivien la investigació empírica sobre conflictes com a “extravagant” i “extremadament arriscada”. Deien que això no era economia! Es poden fer teories, però després cal contrastar-les amb la realitat, i per a això necessitem dades. He aplicat les eines que tenim en economia a qüestions que es tractaven en altres disciplines, com per exemple les ciències polítiques. Els debats eren inacabables, però basant-se sempre en argumentacions narratives, mai en dades o anàlisis científiques. Els economistes tenim la sort que sempre es pot donar un enfocament econòmic a tots problemes del món.

D'on li neix aquest interès?

Quan estudiava a Londres em va atreure de seguida el desenvolupament econòmic, però en la literatura econòmica referida a Àfrica sempre hi apareixien uns fenòmens inexplicables. Cada inversió en carreteres, ponts, hospitals..., quedava destruïda a la guerra següent. O vèiem que després d'una guerra els individus no feien transaccions econòmiques amb els grups ètnics o religiosos amb qui havien lluitat. Va ser llavors que em vaig adonar que no podíem entendre per què aquests països no es desenvolupaven sense entendre abans les raons que hi hagués tants conflictes armats. Quan estava fent la meua tesi, només un economista treballava en temes empírics de conflictes. Era el cap d'investigació del Banc Mundial, Paul Collier, que ara és catedràtic a Oxford. Vaig treballar al Banc Mundial, a Washington DC, amb el seu equip. Va ser una de les èpoques més enriquidores professionalment, una combinació perfecta d'investigació i discussió amb responsables de polítiques. En aquesta

època els economistes ja començaven a percebre que els temes empírics sobre conflictes podien ser importants.

Quines són les dades necessàries per entendre i prevenir els conflictes?

Fa molts anys que els països recullen dades com el PIB per capita. I a les guerres es compten els morts, fent servir com a fonts els periodistes o els observadors internacionals. En les dades massives hi ha un potencial enorme i haurem de canviar el que hem fet fins ara... Encara estem pensant com portar-ho a terme.

Però, un cop tingueu els conflictes definits científicament, realment es podran evitar les guerres i les seves víctimes?

Els responsables de polítiques de les Nacions Unides i altres organismes internacionals es pregunten sovint quin serà el següent país a entrar en conflicte i en quin moment. La resposta és sempre la mateixa: es pot dir quins països tenen més probabilitats de patir un conflicte, però és impossible predir quan patiran aquest xoc inesperat que convertirà el conflicte latent en violent. No es poden definir les polítiques en funció dels xocs que actuen com a detonant de la violència: les actuacions arribaran massa tard o no tindran cap possibilitat d'èxit. Per prevenir les guerres cal incidir en les causes dels conflictes latents previs.

I quins són aquests factors, com es mesuren?

Per exemple, abans hi havia teories que apuntaven que com més grups ètnics existien en un país més gran era la probabilitat d'un conflicte violent. Diversos treballs empírics ho desmenteixen. Les probabilitats augmenten quan hi ha pocs grups, però de grans dimensions. Les regions amb polarització social són les que tenen un alt risc de conflicte social. Actualment les discussions no se centren tant en les teories, moltes aparentment raonables, com en la seva consistència amb les dades existents. Molts resultats empírics han trencat esquemes assentats però poc contrastats empíricament.

Per exemple?

Durant molt de temps la idea predominant ha estat que la pobresa provocava les guerres. Els organismes internacionals propugnaven que per lluitar contra la guerra calia solucionar la pobresa, amb unes mesures prou ben conegudes: es tractava de donar ajuda internacional. Però ja s'ha demostrat que això no funciona així; solucionant la pobresa no solucionen el conflicte... Molt sovint l'ajuda internacional pot empitjorar-lo! Una cosa és constatar que els països pobres tenen guerres i una altra de ben diferent sostenir que aquestes guerres les motiva la pobresa. Pot ser que un país sigui víctima d'una herència històrica que genera alhora guerres i pobresa, o que pateixi les actuacions d'un líder dèspota que apliqui polítiques dolentes per al creixement i per a la convivència social generant pobresa i guerres alhora. Però el que funciona com a detonant de les guerres són xocs econòmics com els provocats per la baixada del preu de la matèria primera de la qual depèn el país, per una recessió...

Quan es tenen els resultats empírics, quin ha de ser el pas següent? Qui pot evitar les guerres?

Tant de bo tinguéssim la fórmula! El que fem és estudiar amb metodologia científica què fa que un país tingui més guerres. Molts dels motius són difícilment corregibles, com ara l'existència d'uns líders inadequats que prenen decisions errònies; això, per exemple, ens du a investigar per què, i en quins contextos, molt sovint la gent acaba votant persones no aptes. Potser és l'educació? Potser la falta d'informació, o d'una informació no esbiaixada? D'aquí que estudiem el comportament de les persones, el paper dels mitjans de comunicació, com els afecta l'accés a internet... Actualment, amb les dades massives, podem analitzar moltes més coses que no pas abans.

I mentrestant, hi ha països on la gent es continua matant...

Sí, de la mateixa manera que encara hi ha gent que es mor per malalties per a les quals no tenim cura, i per això se segueix investigant. Amb els conflictes i el desenvolupament fem igual. Estem provant metodologies molt noves, com l'aprenentatge automàtic, per predir els llocs on la violència pot ser ja imminent i col·laborem amb especialistes en ciència de dades. Pràcticament no hi ha equips interdisciplinaris, perquè el treball interdisciplinari és molt difícil; però, si no pensem junts, mai no farem res de nou. Hem d'innovar i buscar solucions que funcionin. Per la seva part, els que tenen la tecnologia han de començar a ser sensibles als temes socials: el retorn social serà immens.

Parlem molt de països, però no tots els conflictes s'expliquen amb fronteres.

Actualment, l'accés a les dades de zones molt petites obtingudes des de l'espai ens permet fer anàlisis a escala regional i urbana. Per exemple, la NASA proporciona informació sobre la densitat de la llum durant la nit en àrees tan petites com d'un quilòmetre quadrat: d'aquesta manera aconseguim aproximacions molt bones, sobretot en zones poc desenvolupades, per a les quals no disposem de dades oficials. Amb l'ajuda del supercomputador MareNostrum i dels enginyers tècnics, per primera vegada podrem obtenir dades detallades i específiques sobre pobresa i desigualtat, sobre les regions més desfavorides... Així podrem veure si els conflictes es desenvolupen amb la mateixa dinàmica en contextos urbans i rurals, o si la distribució de grups per barris pot afectar diferents aspectes de la vida urbana... Amb aquesta mena de dades massives s'han engegat estudis sobre el crim a les ciutats. Però tot està a l'inici.

I aleshores també podrem analitzar i actuar de manera diferent a les ciutats?

Les dades massives permeten fer mesures de distribució de la renda que fins ara no existien. Amb satèl·lit podem veure les desigualtats de renda per barris. Una mica de desigualtat diuen que és bona perquè incentiva a millorar, però molta desigualtat desincentiva. Aquestes teories mai s'han pogut comprovar perquè no disposàvem de les dades exactes sobre la distribució de les persones. Però ara podrem veure, per exemple, quin és el moment o la situació social a partir de la qual comença el conflicte. Entendre els processos del conflicte permet predir-lo o aturar-lo. Un exemple après de l'Àfrica és que, si un país no funciona perquè hi ha conflicte,

de res no serveix construir-hi carreteres, perquè les destruiran; és llençar els diners. En alguns països africans intentaven combatre la conflictivitat entre grups ètnics amb sèries televisives on hi havia casaments entre persones de diferents orígens ètnics, per promoure i normalitzar la integració. Són problemes de ciència política, abordats amb instruments diferents.

L'ús de les dades és infinit.

Hi ha moltíssim potencial. Es tracta d'aplicar a projectes de desenvolupament els criteris i els mecanismes d'optimització que ja es fan servir a les empreses. Quan hi hagi un desastre natural en un país, l'hauríem de poder reconstruir de forma òptima per afavorir-ne el desenvolupament posterior, però molt sovint no es fa així. Per demostrar-ho, volem calcular com de lluny està cada país de la seva infraestructura òptima, comprovant els quilòmetres de carretera construïts i el nivell de connectivitat. Així veurem que Alemanya està molt més a prop del nivell òptim que no pas Espanya. Un altre exemple: potser es pot trobar una relació entre el nivell de connectivitat de les infraestructures i la corrupció d'un país. Aplicar la ciència de les dades al desenvolupament econòmic és això.

Quins problemes imagina que es podran resoldre aviat gràcies a tota aquesta informació?

Un dels temes que treballem és la capacitat real d'internet per reduir desigualtats. Hi ha zones amb desigualtats educatives que es polaritzen quan hi introdueixes internet: unes persones aprofiten l'accés a la xarxa per aconseguir una informació millor, i unes altres, només les seves funcions d'entreteniment. Ara centrarem la investigació a esbrinar a partir de quins nivells d'educació s'accentua la polarització. Tothom sap que l'educació és fonamental, però ara podrem saber quan i on l'hem de millorar, si demostrem que internet, sense l'ingredient educatiu, pot aïllar socialment.

Una altra línia d'investigació seva és la relació entre la formació dels líders i el desenvolupament econòmic d'un país.

La idea que el lideratge afecta els països és vella, però els investigadors han dedicat molt poca atenció a la personalitat dels líders. Què diferencia un bon líder d'un de dolent? Hi influeixen el seu nivell educatiu i el seu background social? Aquestes preguntes són fonamentals per entendre per què a vegades en alguns països s'adopten polítiques errònies. Si les empreses exigeixen uns currículums impecables a l'hora de contractar el seu personal, per què no fem el mateix amb els líders polítics? Per començar la investigació ens calia una base de dades de líders que no existia, de manera que vam buscar biografies de tots els líders polítics del món des de 1875 fins a 2004 i vam incloure en una base de dades tota la informació disponible sobre l'educació, l'ambient, la família i la personalitat d'aquests líders. El primer que vam trobar és que els que tenien un nivell educatiu més alt prenen decisions que es traduïen en un major creixement del país.

Com ho han pogut demostrar científicament?

Per establir causalitat i no només correlació hem de buscar o crear experiments, igual que es fa en medicina per comprovar si un medicament funciona o no. En les guerres



és molt difícil o impossible generar experiments aleatoris i el que fem és buscar el que en diem “experiments naturals”. En el cas dels líders, busquem canvis inesperats (com els causats per morts accidentals) i exògens, no provocats per la mala gestió, i analitzem la situació del país abans i després d’aquest canvi. Ignorem la mecànica exacta de la relació entre el desenvolupament econòmic del país i el nivell educatiu del líder, però segurament té a veure amb el fet que un líder amb més formació s’envolta de gent millor i, per tant, les seves decisions són més encertades.

Un dels moments històrics en què ens centrem ara és el de la colonització de les Amèriques, que ofereix una oportunitat única per avançar en el debat sobre el paper del capital humà com a factor de desenvolupament econòmic i institucional. Els colonitzadors, en menys de cinquanta anys, van fundar ciutats a l’interior, en una àrea molt gran i diversa, entre el nord de Mèxic i Buenos Aires. La clau és el període immediatament posterior a la colonització inicial (1492-1540), quan els pobladors es van ubicar sobre el territori de manera totalment accidental. No tenien ni idea d’on anaven. I això és un experiment natural perfecte. Aquests primers pobladors, comerciants o ramaders, no sabien res sobre les terres que conquerien. Comparant els assentaments podem veure si van funcionar més bé aquells on va anar a parar gent més formada. I la resposta és que sí.

I què n’hem de fer, d’aquesta informació? Hem d’escollir els líders mirant-ne el currículum? Això ens pot abocar a un nou despotisme il·lustrat...

Cada professió té uns requisits, i portar un país, també. En una empresa et demanen experiència, formació. No té res d’antidemocràtic. Dirigir un país necessita una formació determinada. Es pot definir en què consisteix la feina d’un líder i, en funció d’això, quina formació necessita.

Què podem fer per millorar la situació dels líders a casa nostra?

El nivell és molt baix, potser per la manera com s’arriba a ser candidat, que desincentiva la gent preparada. Els líders venen de *pools* on no hi ha hagut selecció, que l’haurien de fer els partits. És el problema de no tenir llistes obertes.

A Catalunya hi ha una situació de conflicte social. Com l’analitza?

Òbviament hi ha conflicte social a Catalunya. Però prefereixo deixar-ne l’anàlisi a experts internacionals que no en tinguin un visió esbiaixada com la que pots tenir des de dins. I un fet que sorprèn els meus amics de fora és que aquí no hi hagi violència explícita entre grups.

I per què creu que no es genera violència?

Ignorem quin és el detonant que porta les persones a matar-se entre elles. Aquí potser resulta que tenim una població molt educada, que ha entès que s’ha de contenir. No s’ha resolt el conflicte, està latent, però s’ha evitat la violència. I el que cal són mesures polítiques per acontentar els diferents grups; en això precisament consisteix la negociació.

Hi ha societats més propenses al conflicte que d’altres?

A l’Àfrica hi ha una persistència cultural de la guerra: les zones on hi havia guerra abans que hi arribessin els europeus continuen sent aquelles on es manté una tendència a resoldre violentament els conflictes. Ara fem estudis sobre aquest mateix fenomen a Llatinoamèrica, per veure com es tolerava la violència a les societats precoloniales: en algunes els conflictes es resolien negociant; en d’altres, amb violència. Mitjançant estudis de persistència, volem establir quins valors transmeten els pares als fills i com l’educació pot ajudar a redreçar la situació actual. ■

DOSSIER





Joan Negrescolor

Els reptes de la gentrificació

Gentrificació és un terme derivat de l'arrel *gentry*, paraula relativa a la petita noblesa britànica. La primera que el va fer servir va ser la sociòloga Ruth Glass, el 1964, per referir-se a l'arribada de famílies de classe mitjana als barris cèntrics i obrers de Londres. Mitjançant la gentrificació un barri canvia la seva població històrica per un grup social diferent, dotat d'una capacitat adquisitiva més gran, cosa que comporta una modificació de l'aspecte formal i les activitats tradicionals del barri i, per tant, un qüestionament –que pot ser definitiu– de la seva identitat històrica.

La gentrificació és un procés complex i polèmic, traumàtic per a la població que es veu forçada a desplaçar-se, i en el qual intervenen les poderoses forces del mercat global, però que també pot estar impulsat, o afavorit, per les polítiques de regeneració urbana.

Barcelona, igual que altres ciutats europees, està sotmesa a dinàmiques de gentrificació intenses en alguns dels seus barris més emblemàtics. En aquest dossier, amb l'ajuda d'especialistes destacats en les problemàtiques urbanes, repassem les peculiaritats del fenomen, en discutim els factors i condicionants i reflexionem sobre com assegurar, davant del mercantilisme que tot ho envaeix, el dret a la ciutat de tots els seus habitants.



Vicente Zambrano

Dues Barcelones sobreposades: al fons, Diagonal Mar, construïda els últims anys del segle xx juntament amb altres àrees de desenvolupament urbanístic i econòmic com el veï districte tecnològic 22@, i al davant la ciutat de la primera meitat del mateix segle.

Text: **Gerardo Santos** Periodista

Un relat de lluita urbana

Les polítiques neoliberals han transformat els tradicionals espais urbans de sociabilitat, que han passat a estar intervinguts pel mercantilisme. La gentrificació, lluny de ser un fenomen neutre, és un procés definit en termes de conflicte.

En el capítol anomenat “Fizbo” de la sèrie nord-americana de televisió *Modern family* –un retrat dels rols familiars en la societat dels Estats Units, maquillat de *progre*, però molt subjecte a l’ordre–, el personatge de Phil Dunphy (pare de família nuclear, agent immobiliari) diu mirant a càmera i derrocant així la quarta paret: “Soc valent. Muntanyes russes? M’encanten. *Pel·lis* de por? He vist *Els caçafantasmes* unes set vegades. Condueixo regularment per barris que acaben de ser gentrificats. Així que no, no tinc por gairebé de res.” Més enllà del component de comèdia evident en les seves paraules, la referència al mot “gentrificació” resulta ideològicament significant. Dunphy no té por de conduir (de passejar, ni en parla, sinó de conduir, sense abaixar les finestretes del seu SUV) per una zona encara estigmatitzada, que només “acaba de ser gentrificada” (aburgesada, segons la traducció en subtítols que oferia per al capítol la cadena Neox) i, per tant, s’entén que salvada, revitalitzada, regenerada.

Procedent de l’arrel *gentry* (la petita noblesa britànica), la primera a fer servir el terme va ser la sociòloga Ruth Glass, el 1964. Ho va fer per referir-se a l’arribada de llars de classe mitjana, moltes retornades dels suburbis, als barris cèntrics i obrers de Londres. La gentrificació és, doncs, un procés mitjançant el qual un barri canvia la població que l’habita i l’utilitza per un altre grup social que l’habitarà i l’utilitzarà, amb una capacitat adquisitiva més gran, cosa que comportarà un canvi en l’aspecte formal i en els negocis que sustenten el mateix barri. Ara bé, aquesta definició sona molt neutra i la gentrificació, lluny de ser un fenomen neutre, és més aviat un procés definit en termes de classe i, per tant, de conflicte. José Mansilla, antropòleg i membre de l’Observatori Antropològic del conflicte Urbà (OACU), afirma: “Hi ha una intencionalitat de vegades per acció i de vegades per ommissió en el fet que els barris canviïn, i que ho facin per atraure grups socials cada vegada amb una capacitat adquisitiva més elevada”.

Per als interessos de Phil Dunphy, la gentrificació produeix efectes positius. En té també per als grans inversors, que guanyen importants quantitats de diners, i fins i tot, per als nous veïns, que obtenen beneficis de distinció identitària, tal com argumenten els autors de l'assaig *First we take Manhattan. La destrucció creativa de las ciudades* (ed. Catarata, 2016). Utilitzo una citació que els mateixos autors (Daniel Sorando i Álvaro Arduna) esmenten: “La residència s’ha convertit en un identificador crucial, possiblement el crucial, de qui ets” (Savage *et al.*, 2005: 207). T’agradaria viure a Gràcia o en el pròsper Sant Antoni? Normal, és *cool*. Ets *cool*?

Tanmateix, els processos de gentrificació sí que resulten força costosos per als veïns tradicionals. En el millor dels casos es quedaran al barri, però assumint contractes d’arrendament més cars: del 2013 al 2017, el preu mitjà del lloguer a Barcelona ha pujat un 27 %, i en alguns barris, més d’un 60 %. Si no s’hi poden quedar, marxaran en silenci; és el que la portaveu del Sindicat de Llogaters, Irene Sabaté, anomena “desnonaments invisibles”. Molts han marxat a la perifèria, però aquí també s’han disparat els preus: “Aquesta problemàtica ja és, de fet, metropolitana, i afecta municipis com l’Hospitalet de Llobregat.” La proximitat a l’estadi del FC Barcelona i l’arribada de la L9 del metro han provocat que alguna de les revistes que es dediquen a assenyalar què està de moda hagi rebatejat el popular barri hospitalenc de Collblanc com a *Coolblanc*.

A *First we take Manhattan. La destrucció creativa de las ciudades* la gentrificació –un procés de *destrucció creativa*– es desgrana en quatre fases: abandonament, estigmatització, regeneració i mercantilització, i hi llegim: “Una intervenció urbana que acostuma a anar acompanyada d’una guerra de baixa intensitat contra els pobres.”

Per seguir aquestes quatre fases, posem l’exemple del Barri Xino/Raval. L’abandonament comença quan un barri històric com aquest pateix un deteriorament progressiu perquè les administracions no hi dediquen el manteniment ni els serveis suficients. Part dels residents desisteixen i se’n van a altres barris no tan barats, però que potser ofereixen més comoditats. A l’abandonament el segueixen l’estigma, l’abominació de la *underclass*, la denúncia de guetos i la culpabilització de la pobresa. Els habitatges buits els ocupen grups socials amb molt pocs recursos, que, si bé no disposen de rendes, sí que protagonitzen i capitalitzen lluites urbanes en demanda de millors condicions de vida.

És aleshores, quan els preus toquen fons, que s’ha de comprar barat. Aquelles cases que encara queden buides des de l’època de l’abandonament comencen a ser repoblades per grups socials amb rendes més altes. Comença la *regeneració*. Aquesta inversió urbanística (que sovint ha estat pública) no es destina a rehabilitar les finques més deteriorades per millorar el nivell de vida dels seus habitants (un ascensor en una finca de 1900 hauria ajudat les persones, sovint dones, ancianes i dependents, les més afectades per la gentrificació), sinó que els diners es destinen a obrir la rambla del Raval (canviar el nom al barri va molt bé), o a portar-hi la Filmoteca, o a *rentar la cara* al teixit comercial obrint botigues de *cupcakes*. Tot plegat acaba per provocar que pugui el cost de la vida al barri i que els seus antics veïns no puguin afrontar ni la pujada del lloguer ni la del preu de

la barra de pa (que ja no poden comprar a la fleca de sempre, sinó a la preciosa botiga de *cupcakes*, o a la franquícia de torn, que l’ha substituïda). Ara el Raval ja és un lloc *multi-culti* i molt *in*, on els veïns antics han de fer *out* i l’inversor que va comprar barat ara pot vendre caríssim.

Començar a gentificar és molt fàcil i no cal que es manifestin processos d’especulació immobiliària. Una nova boca de metro, una nova zona verda, o simplement un preu del lloguer més barat que al barri limítrof poden atraure nous habitants amb més poder adquisitiu. Així, doncs, qualsevol inversió o regeneració és potencialment el principi d’un procés de gentrificació? Per a José Mansilla, sí: “Tot i que no té per què acabar sent-ho, sempre que es protegeixi la població que ja viu a la zona on s’inverteix capital”. Per a això, calen contractes d’arrendament més llargs, amb mesures de protecció per als inquilins i més parc d’habitatge públic.

Sense un control del preu del lloguer i del sòl públic, la lluita dels ajuntaments sembla que es limita a la creació de xarxes interurbanes que apostin per revertir la situació i a la reclamació de reformes i noves competències a òrgans de govern superiors als locals. Per a Mansilla, des de l’OACU, la via d’actuació és clara: “La millor manera d’evitar la gentrificació és assegurar que la gent es quedi a casa seva i que no tingui por que la facin fora.”

Segons dades publicades per la Plataforma d’Afectats per la Hipoteca (PAH), a Barcelona s’han dut a terme en els últims tres anys 12.322 desnonaments, el 84 % dels quals directament relacionats amb el lloguer. Amb un parc d’habitatge públic d’entre l’1 i el 2 %, Barcelona té grans dificultats per realotjar aquests veïns. Des del Sindicat de Llogaters es lluita per crear la consciència d’un subjecte col·lectiu arrendatari que, més enllà de la procedència, la residència o la problemàtica, aplegui totes les lluites i vindicacions dels inquilins i les inquilines de la ciutat i l’àrea metropolitana.

Irene Sabaté assumeix que, tot i que el lloguer puja més als barris populars (és on era més baix), la gentrificació es veu amb claredat “a la zona del mercat de Sant Antoni, o en algunes parts del Poble-sec, en relació amb les transformacions previstes per al Paral·lel; a l’Esquerra de l’Eixample, amb el tancament de la presó Model (els preus es van disparar amb l’anunci del tancament del penal), i al Poblenou, pel districte tecnològic 22@ i la pressió turística, a més del cas clàssic de Ciutat Vella”. La resposta de l’antropòleg José Mansilla a la mateixa pregunta no deixa cap dubte: “Tot Barcelona. La dinàmica capitalista de mantenir el valor en continu moviment fa que tota la ciutat estigui afectada o pugui estar-ho a curt termini. Això no s’aturarà.”

Torno a *First we take Manhattan*: “En pocs processos com aquest són tan eloqüents els principis del neoliberalisme.” Aquestes polítiques, dutes a terme durant dècades, han transformat els espais de sociabilitat (“la gentrificació erosiona l’associacionisme”, apunta Irene Sabaté), que han passat a estar intervinguts per pràctiques mercantils. Degrada, compra barat, inverteix diners públics, atrau grups socials amb més *pasta*, expulsa els veïns pobres i ven car. Davant d’aquest panorama, ressorgeixen (o es crida al ressorgiment de) aquella injuriada identitat de barri i el seu paper singular de classe subalterna. La gentrificació és tant un problema global com un relat local de lluita urbana. ■



Dani Codina

L'Ajuntament ha fet adquisicions patrimonials que han convertit finques amenaçades per la voracitat immobiliària –com l'antic complex industrial de La Escocesa, a la foto– en actius del parc públic d'habitatge.

Text: **David Bravo** Arquitecte

L'estratègia vienesa: defensar els barris

Per fer front a l'expulsió del veïnat dels seus barris, Barcelona ha de seguir tres receptes: civilitzar el mercat immobiliari, reforçar el parc públic i dotar-lo d'una bona distribució territorial, i comptar amb la coproducció social de solucions residencials mixtes.

A Viena, un terç dels habitatges són públics, un altre terç pertany a cooperatives sense ànim de lucre i només un últim terç està en mans del mercat privat. Aquesta distribució, fruit de prop d'un segle de polítiques residencials amb vocació social, fa que la capital austríaca estigui ben protegida del fenomen de la gentrificació. Ben lluny en queda Barcelona. Amb un parc públic d'habitatge que amb prou feines supera l'1 %, una cultura cooperativista exigua i un mercat immobiliari altament desregulat, la capital catalana s'enfronta desvalguda a la tempesta gentrificadora. Alhora, tot i ser una ciutat relativament petita, els seus atractius tenen un abast global. No només és una de les principals destinacions turístiques d'Europa, sinó que, a més, està ingressant en el club de les ciutats que atreuen més congressistes, més estudiants de màsters internacionals, més executius de multinacionals o més inversors globals.

Rere la gentrificació rau una dolorosa paradoxa: "la millora empitjora". O, com a mínim, la millora urbana no

beneficia a tothom de la mateixa manera. Mentre Barcelona dedicava als espais públics, als equipaments o a les infraestructures de transport uns nivells d'acabat que no es podien permetre urbs tan opulentes com Nova York, Londres o París, l'habitatge es deixava en mans del mercat. En aquestes condicions, l'esforç col·lectiu per renovar l'espai públic acaba inflant les plusvàlues dels grans propietaris, encarint els lloguers i centrifugant les classes populars. Vol dir això que s'ha d'aturar qualsevol millora urbana? Que són més inclusius els barris degradats i mal equipats? De cap manera. Simplement, vol dir que l'urbanisme barceloní necessita un canvi de paradigma. Cada actuació de millora urbana ha d'acompanyar-se amb polítiques que garanteixin l'assequibilitat de l'habitatge, la pertinença al barri i la igualtat d'accés als beneficis que comporta l'esforç col·lectiu de millorar la ciutat. La Barcelona contemporània no pot fer altra cosa que procurar assemblar-se a Viena. És evident que trigarà dècades a tenir un repartiment de règims de tinença com el

de la capital austríaca. Però ha d'encaminar-s'hi i afanyar-se tant com sigui possible. Per fer-ho, caldrà seguir tres receptes que podríem anomenar "l'estratègia vienesa".

Civilitzar el mercat privat

Seria molt útil que l'Ajuntament disposés de competències que estan en mans d'administracions supramunicipals. Una bona reforma de la Llei d'arrendaments urbans (LAU) seria una de les millors maneres de defensar l'arrelament dels llogaters als seus barris. L'Ajuntament es coordina amb altres grans ciutats de l'estat per reclamar conjuntament al govern central aquesta mena de modificacions del marc legal. Entre altres reclamacions, hi ha la derogació de polítiques que reben els especuladors amb catifes vermelles. Són prebendes com la Golden Visa o les exempcions fiscals a les societats cotitzades anònimes d'inversió en el mercat immobiliari (SOCIMI), que escalfen el mercat amb l'arribada massiva de capitals estrangers i fomenten el buidatge sistemàtic d'edificis. Més enllà de les tasques d'acompanyament i mediació que desenvolupen la xarxa d'oficines d'habitatge o la Unitat Contra l'Exclusió Residencial (UCER), amb la llei a la mà poc marge té l'Ajuntament per actuar amb contundència contra les pràctiques *barricides* dels "fons voltor".

Afortunadament, no tot està en mans de les altres administracions. Amb el desplegament del Pla especial urbanístic d'allotjaments turístics (PEUAT), la ciutat s'ha dotat d'un bon instrument per ordenar aquests allotjaments. Mitjançant plataformes digitals com Airbnb, la massificació d'aquest fenomen provoca la substitució descontrolada de l'ús d'habitatge per activitats turístiques, cosa que perverteix els equilibris previstos pel planejament i altera l'ecosistema social dels barris. Un altre exemple de regulació és la modificació de l'Ordenança reguladora dels procediments d'intervenció municipal en les obres (ORPIMO), que obliga els promotors de la rehabilitació d'edificis a garantir la permanència dels seus ocupants. Altres reformes estan de camí, com l'índex de referència dels preus del lloguer que confecciona el nou Observatori Metropolità de l'Habitatge (O-HB) o una sèrie de modificacions parcials del Pla general metropolità (MPGM) que volen democratitzar les regles de joc de l'urbanisme, afavorir les bones pràctiques i evitar la impunitat dels que veuen la ciutat com un tauler de Monopoly.

Acostar el percentatge d'habitatge públic a la normalitat europea requerirà un esforç titànic i persistent. En aquest front també seria útil comptar amb la solidaritat de la Generalitat i de l'Estat. Des del 1978, el repartiment de la despesa pública entre el govern central, les autonomies i els ajuntaments ha relegat els darrers a una quota d'aproximadament el 15 % –a Dinamarca, els governs locals disposen del 50 %. Tot i així, ara mateix l'Ajuntament està dedicant a la promoció pública d'habitatge molts més recursos que la Generalitat i l'Estat junts. Cal un compromís de les diferents administracions per augmentar substancialment les partides dedicades a habitatge públic. S'ha de cultivar la idea que, tant com la sanitat, l'educació o el transport col·lectiu, l'habitatge públic de lloguer és un servei bàsic que cal universalitzar perquè no estigui adreçat només a l'emergència social i hi puguin accedir també les classes mitjanes.

Però la promoció d'habitatge públic no pot ser una qüestió merament quantitativa. Cal una mirada qualitativa, capaça

de distribuir proporcionadament el parc d'habitatge públic al territori. S'han de fixar objectius com ara que tots els barris de Barcelona disposin d'un 15 % d'habitatge públic de lloguer. En aquesta direcció van projectes com el de Via Laietana 10, que dotarà el barri del Born de més de cent cinquanta habitatges assequibles. També amb aquest objectiu l'Ajuntament ha fet adquisicions patrimonials que han convertit finques amenaçades per la voracitat immobiliària –els edificis del carrer de Lancaster 7, 9 i 11; l'immoble al carrer de Leiva 37; el complex industrial de La Escocesa– en actius del parc públic d'habitatge repartits pel territori.

Coproduir solucions mixtes

Cal trobar fórmules d'accés a l'habitatge no exclusivament governamentals però tampoc merament especulatives. L'Administració ha de deixar enrere el paternalisme que l'ha portat a creure que, per si sola, ho pot resoldre tot. Per fer ciutat s'ha de comptar amb el múscul del teixit associatiu i productiu de gra menut. Per la seva banda, el teixit social s'ha de vacunar contra el clientelisme i el populisme, sovint infectats d'actituds NIMBY (*Not in my backyard*). Poca cosa pot fer l'Administració si el veïnat li reclama parcs, equipaments o aparcaments en lloc de promocions públiques d'habitatge. Al mateix temps, la coproducció social exigeix l'exploració de fórmules que encara són incipients però que algun dia haurien de ser hegemòniques. Demana, per exemple, estendre la cultura cooperativista. L'Ajuntament ha incrementat les cessions temporals de sòl públic a fórmules de propietat compartida que demostrin la seva funció social i la seva gestió democràtica. Tot i així, encara cal treballar molt perquè els més desafavorits s'organitzin, s'empoderin i emprenguin formes més justes d'accés a l'habitatge que en altres ciutats europees són massives. Un altre exemple de coproducció social és la creació d'un operador metropolità que, amb la col·laboració d'inversors disposats a limitar els seus beneficis, promourà habitatge de lloguer a preus assequibles –500 euros mensuals de mitjana. O l'impuls donat al Consell de l'Habitatge Social (CHSB), un òrgan consultiu i de participació que ja integra col·lectius de la societat civil organitzada, associacions veïnals, entitats del tercer sector, col·legis professionals, les diferents forces polítiques del consistori i representants d'entitats bancàries.

Per sort, la societat barcelonina està fent honor al seu famós inconformisme. La mateixa ciutat que el 2009 va veure néixer la Plataforma d'Afectats per la Hipoteca (PAH) continua organitzant-se al voltant de nous moviments decidits a plantar cara a la gentrificació. Col·lectius com el Sindicat de Barri del Poble-sec, Fem Sant Antoni o Resistim al Gòtic breguen cada dia a peu de carrer perquè el veïnat amenaçat no caigui en la solitud o la frustració. A escala general, l'aparició del Sindicat de Llogaters és una gran notícia, digna d'una ciutat que no està acostumada a esperar que els drets ploguin de dalt a baix. Les administracions públiques han d'estar a l'alçada d'aquests moviments emergents. Cal fer una crida a tots els agents implicats: les administracions supramunicipals i els altres ajuntaments de l'àrea metropolitana, les diferents forces polítiques del ple municipal, la societat civil organitzada, els agents econòmics i els ciutadans particulars. Cal un acord per defensar els barris de Barcelona. Cal defensar la Barcelona dels barris. ■

Text: **Gaia Redaelli** Doctora arquitecta. Politècnic de Milà

Atles europeu de lluita contra la gentrificació

Ens trobem en un moment clau per a la identitat de les nostres ciutats: estan en joc la seva autenticitat i la seva capacitat de regenerar-se evitant l'homologació urbana i social. A continuació exposem les experiències, noves o consolidades en el temps, de vuit ciutats que planten cara al fenomen de la gentrificació.

A la polis grega, on arrela la ciutat europea moderna, coincidien els àmbits estatal i urbà i cada ciutadà era polític, és a dir, participava activament en les decisions col·lectives. És en l'àmbit urbà on es donen les principals innovacions, es viuen els problemes i es mesuren les identitats socials. Avui dia s'hi produeixen fenòmens que semblen ingovernables i que afecten la relació entre l'àmbit físic (la ciutat) i el social (la ciutadania).

La gentrificació és un d'aquests fenòmens. Mentre va durar la bombolla immobiliària el problema va ser la construcció indiscriminada i l'ocupació del territori, però avui dia les nostres ciutats pateixen l'assetjament d'aquesta mateixa especulació a les llars, entre els habitants. La marcada dicotomia entre economia global i cultura local afecta sobretot els entorns urbans en què coincideixen un major valor patrimonial i uns efectes més severos de la crisi, com les ciutats de la Mediterrània. Ens trobem en un moment clau per a la identitat de les nostres ciutats: estan en joc la seva autenticitat i la seva capacitat de regenerar-se evitant l'homologació urbana i social.

Cal buscar nous mecanismes de governança i innovació social que garanteixin la reactivació d'un patrimoni urbà que, alhora, és el marc físic d'un patrimoni immaterial: la convivència dels seus habitants. No s'assolirà sostenibilitat urbana sense sostenibilitat social. Plantejar mesures i polítiques antigentrificació és fonamental per garantir avui el dret a la ciutat i per avançar cap a una Europa de les ciutats i la ciutadania que sigui intel·ligent, sostenible i inclusiva.

La gentrificació, sovint relacionada amb l'increment dels fluxos turístics, té l'origen en les dinàmiques del mercat residencial, en les pràctiques de fons inversors interessats en nous continguts i en determinats projectes de regeneració urbana de la mateixa Administració. Podem aprendre molt de l'examen de les accions contràries a la gentrificació que es porten a terme en algunes ciutats, cosa que ens facilitarà



Gaia Redaelli

l'obertura d'un debat sobre les polítiques comunes a impulsar en el marc d'una xarxa de ciutadania. A continuació s'ofereix una síntesi d'alguns projectes, iniciatives i mesures d'entitats públiques o ciutadanes amb efectes positius per a la ciutadania i que eviten l'expulsió dels residents tradicionals dels nuclis urbans europeus.

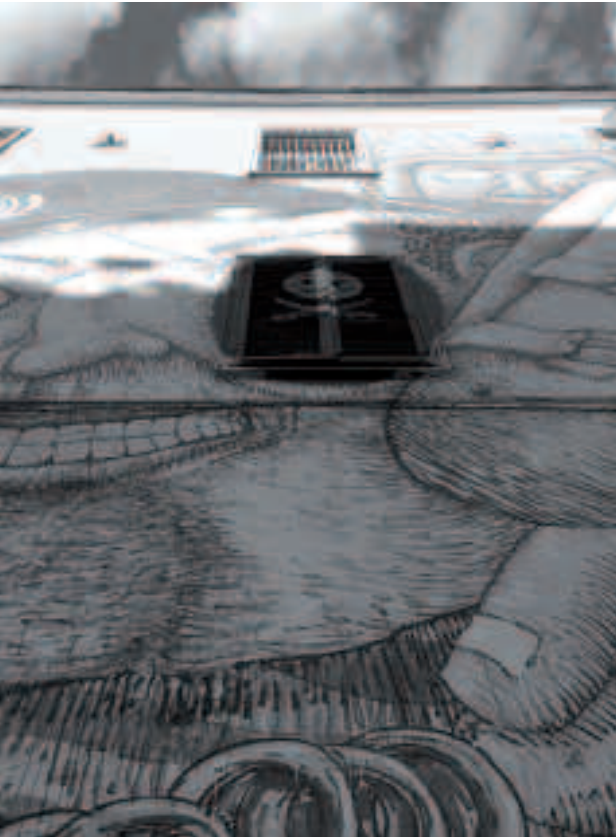
Lisboa, un mercat en ràpida evolució

El cas de Lisboa és possiblement un dels més significatius per la rapidesa dels canvis que ha experimentat el mercat de la propietat immobiliària. En els últims anys, arran d'algunes normes aprovades per l'Estat, una bona part de la Baixa Pombalina i barris com la Mouraria o l'Alfama s'han transformat completament a causa de l'adquisició massiva d'edificis per part de fons estrangers i de la seva rehabilitació com a allotjaments turístics. Per fer front a l'expulsió dels residents d'aquestes zones centrals va néixer el moviment "Morar em Lisboa", que aplega desenes d'associacions i persones i promou debats públics sobre el problema de l'habitatge i l'excés del monocultiu turístic.

A la plaça Intendente, situada en una zona molt deprimida, la cooperativa Largo Residências va promoure l'any 2011 la rehabilitació d'un edifici abandonat com a reactivador urbà. Simultàniament, el consell de districte empenia la rehabilitació de l'espai públic, una pràctica avui amenaçada pels fons estrangers que estan comprant els edificis de la plaça.

Berlín: venda i rescat del patrimoni públic

A principis de l'any 2000, davant la difícil situació econòmica que es va crear després de la reunificació, l'Ajuntament de Berlín va optar per la venda de propietats públiques,



Gaia Redaelli



Carlos Anaya



Gaia Redaelli

incloent-hi part del parc municipal d'habitatge. Aquestes dinàmiques, juntament amb els preus relativament baixos dels habitatges, van comportar una gentrificació parcial que des de l'est es trasllada ara a l'oest i, en general, al sector urbà comprès en els límits de l'S-Bahn, la xarxa berlinesa de transport ferroviari.

Entre les mesures antigentrificació impulsades per l'Administració, des de 2015 es compta amb una normativa que limita al 10 % la pujada dels lloguers i amb una taula de referència de preus per metre quadrat. També s'han definit algunes àrees de protecció especial. La societat civil, per la seva banda, ha dut a terme algunes accions destacables, com el rescat cooperatiu d'edificis de l'antic parc municipal, i d'altres per segregar la propietat del sòl del seu ús, com a mesures antiespeculació a llarg termini.

Nàpols: cogestió publicoprivada

En diversos aspectes Nàpols s'assembla a Barcelona: la presència de la mar, una topografia comparable, un teixit social molt actiu als barris populars i una forta heterogeneïtat social fins i tot en un mateix edifici. La seva sociologia tan especial –la seva condició “anàrquica”– es combina els últims anys amb les accions innovadores proposades pel govern municipal, sobretot de cogestió entre l'Administració i la comunitat.

El 2012 l'Ajuntament va aprovar la Delibera dei beni comuni, que fixava la relació entre patrimoni i bé comú: l'Administració reconeixia que tot immoble municipal té una finalitat col·lectiva i instrumentava la seva activació ciutadana mitjançant una cessió d'ús. Arran de la directiva, set espais rellevants han estat activats per grups ciutadans, que experimenten formes de gestió innovadora, contribueixen a

generar serveis socioculturals de barri i garanteixen el manteniment d'edificis patrimonials.

El caràcter patrimonial de Còrdova

La potencialitat de Còrdova resideix en el seu caràcter patrimonial, més enllà del seu valor turístic. El nucli històric és patrimoni de la humanitat de la Unesco i, des de 2012, els patis de l'Axerquía són patrimoni immaterial. Còrdova ha d'aprofitar l'avinentsa per repensar la seva història obrint-se a aquest canvi de paradigma que atribueix al patrimoni un paper d'activador de la ciutat i la ciutadania.

PAX-Patios de la Axerquía és una estratègia de reactivació urbana que persegueix la millora sostenible del centre històric sense incrementar la pressió turística i l'alienació social de les zones patrimonials. La rehabilitació de cases pati abandonades a través de cooperatives d'habitatge busca la recuperació del valor mediambiental de la ciutat i l'actualització de la seva història en clau contemporània.

Marsella: el turisme sostenible

El 2013 la Capitalitat Europea de la Cultura va comportar canvis urbans rellevants a Marsella: la renovació del port antic, intervencions en l'espai públic i la rehabilitació d'edificis significatius per a funcions culturals. Un fort desequilibri intern està causant una lenta però inexorable expansió dels residents del centre cap a la perifèria.

Des de 2011 la cooperativa d'habitants Hôtel du Nord aprofita el patrimoni per millorar les condicions de vida i treball als barris més vulnerables. Conformada per setanta persones i entitats, ofereix allotjament a turistes, passejos patrimonials alternatius, visites a artesans i venda de productes locals. Col·labora amb l'estat francès per a la cons-

D'esquerra a dreta, a la pàgina anterior i en aquesta, pancarta de protesta contra l'expulsió veïnal al barri de la Mouraria de Lisboa, una de les àrees de la capital portuguesa més afectades per la reconversió turística dels habitatges; una casa de Nàpols cedida a grups ciutadans per allotjar serveis socioculturals; carrer de l'Axerquía a Còrdova, on s'experimenta una nova estratègia de reactivació urbana; i el Port Vell de Marsella, ciutat on la cooperativa d'habitants Hôtel du Nord ha creat una oferta de turisme sostenible.

Edifici dels districtes centrals de París, on s'han engegat iniciatives ciutadanes per reapropiar-se dels barris com a part d'una estratègia per frenar la gentrificació, i casa de veïns de Ciutat Vella, a Barcelona, ocupada en protesta per la seva prevista reconversió en pisos de luxe.



William Bianchi



Vito Redaelli

titució d'una federació nacional de cooperatives de turisme sostenible i ha estat reconeguda com a bona pràctica pel Consell d'Europa.

París: mantenir la diversitat

En general, la ciutat de París conserva, a excepció dels barris més burgesos, un bon nivell de diversitat gràcies a una variada oferta d'habitatges i serveis. Tot i que, segons els més crítics, el govern local promou un procés de gentrificació suau que privilegia la classe mitjana en detriment de la treballadora, tant les autoritats públiques com els moviments socials impulsen interessants accions antigentrificació.

La ciutat promou parc públic d'habitatge en els districtes centrals i des de 2013 ha obert un observatori que analitza la gentrificació en relació amb el desenvolupament del nou metro Grand Paris Express. Algunes iniciatives ciutadanes persegueixen reurbanitzar espais en desús amb activitats de tipus comunitari, amb la reapropiació de l'espai per residents i la creació de nous llocs i pràctiques col·lectives.

Viena, la ciutat antigentrificació

A Viena destaca un sistema d'habitatge social històricament molt sòlid, completat amb un consistent suport públic al lloguer i la dedicació de recursos municipals a la rehabilitació. Aquestes polítiques contribueixen a mantenir baixos els lloguers i a afavorir, doncs, la conservació de la diversitat social i funcional, fins i tot al centre.

És per això que Viena es podria definir com la ciutat antigentrificació. El seu exemple ofereix l'oportunitat de prevenir amb temps el fenomen i de redefinir-lo per incloure els processos menys evidents de marginació social o cultural. La promoció d'habitatge públic de lloguer –línia mantinguda

des de fa un segle– arriba a 220.000 apartaments, amb un volum similar dedicat a l'habitatge social i, paral·lelament, una política de regeneració urbana suau que prioritza els inquilins estables per reduir desplaçaments. També es concedeix una atenció especial a la protecció monumental d'alguns edificis o complexos residencials.

Els cinc àmbits de treball del Gran Londres

Londres s'ha convertit en una àrea privilegiada per a la inversió immobiliària, gràcies a un règim fiscal especial i a l'escàs desenvolupament de les polítiques socials d'habitatge. La gentrificació és el resultat de l'èxit econòmic de la ciutat, que pateix una important bombolla immobiliària i l'eliminació del seu teixit social original.

Tanmateix, recentment l'Administració s'ha mostrat més sensible envers aquest problema. Alhora que el govern proposava actuacions per modificar el mercat, el Gran Londres definia una estratègia amb cinc àmbits de treball: construir més llars per als londinencs, oferir habitatges assequibles, promoure llars d'alta qualitat i barris inclusius, impulsar acords justos entre llogaters i arrendadors privats, i abordar el problema de les persones sense llar. Per incrementar el ritme de construcció d'habitatges, que és l'objectiu prioritari, l'Administració es proposa involucrar tots els actors, com les *housing associations*, organitzacions privades sense ànim de lucre la missió de les quals és crear habitatges socials per a les classes més desfavorides. ■



Vicente Zambrano

Text: **Isabelle Anguelovski** Investigadora en ecologia política. Institut de Ciència i Tecnologia Ambientals (ICTA-UAB)

Espais verds: per a qui, a quin preu i com

Diversos municipis que han emprès iniciatives de creació d'espais verds han generat noves desigualtats o han exacerbat les que ja existien. Com abordar els efectes indesitjables i inequitatius de l'urbanisme verd?

El parc de Diagonal Mar, una de les zones verdes de nova constitució en una àrea de desenvolupament –urbà i econòmic– de la Barcelona postolímpica.

És ben conegut que els espais verds contribueixen a millorar la salut promovent un estil de vida actiu i creant condicions que redueixen les malalties associades amb la contaminació atmosfèrica i el soroll. A més, els veïns amb accés a espais verds tenen menys probabilitats de patir problemes de salut mental i tenen més oportunitats d'establir contactes socials i vincles personals. Des del punt de vista mediambiental, els espais verds urbans augmenten la biodiversitat, milloren l'absorció de l'aigua de pluja, redueixen els efectes d'illa de calor urbana i regulen les emissions. A Barcelona, els espais verds eliminen cada any més de tres-centes tones de contaminants i impedeixen que s'alliberin a l'atmosfera cinc mil tones de CO².

Tot i així, en moltes grans ciutats del món els inversors públics i privats que promouen els beneficis mediambientals, socioeconòmics i de salut dels projectes de creació d'espais verds solen amagar les desigualtats que resulten

d'aquestes iniciatives, que sovint comporten una gentrificació i el desplaçament dels veïns. Sota les banderes de la sostenibilitat, la resiliència i l'adaptació al clima, diversos municipis que han emprès iniciatives de creació d'espais verds, en comptes de resoldre problemes, han creat noves desigualtats o fins i tot han exacerbat les que ja hi havia.

En un article recent que esmenta la High Line de Nova York –un antic ferrocarril elevat transformat en un gran parc urbà aeri que actualment visiten cada any cinc milions de persones– com l'exemple més famós d'aquest fenomen, Scott Kratz, director del projecte de l'11th Street Bridge Park de la ciutat de Washington, expressa d'entrada una preocupació pels efectes socials del nou pont viari combinat amb un parc. “Per a qui és, realment?”, es planteja. És una pregunta crucial. Qui són els autèntics destinataris i beneficiaris dels espais verds que es creen o restauren a les ciutats?

Com palesa l'esmentada High Line, molts parcs nous han acabat destinats a veïns i turistes de raça blanca i amb un estatus social privilegiat. Aquesta transformació verda ha anat seguida d'un augment del preu dels immobles i el desplaçament dels negocis i els veïns de classe treballadora propers, expulsats per la pujada dels lloguers. Entre 2003 i 2011 els preus dels immobles dels voltants de la High Line van pujar un 103 % i els àtics dissenyats per l'estudi de Zaha Hadid valen actualment 50 milions de dòlars.

De la marginació al privilegi

Des del segle XIX, els projectes de zones verdes urbanes, com ara parcs, jardins, vies verdes i corredors ecològics, s'han promogut com a motors d'embelliment, de millora de la salut, de revitalització dels barris i de benestar dels veïns. En aquest sentit, podem pensar en projectes com l'Emerald Necklace de Boston o el parc de la Ciutadella de Barcelona. Tot i així, observem un canvi significatiu en l'urbanisme verd, des dels objectius sociològics del segle XIX i principis del XX i els espais verds orientats als veïns de les dècades de 1970 i 1980, destinats a recuperar els barris, cap a, més recentment, uns espais verds orientats al desenvolupament, destinats a atreure equipaments d'alt nivell per al sector dels serveis, els districtes tecnològics, els residents d'estatus privilegiat i els turistes.

Estudis de recerca recents del Barcelona Lab for Urban Environmental Justice and Sustainability [Laboratori de Barcelona sobre Justícia i Sostenibilitat Ambiental Urbana – BCNUEJ] han trobat exemples d'aquest fenomen en diverses ciutats d'arreu del món. A Barcelona, un estudi ha constatat que es dona una clara tendència a la gentrificació verda en diverses zones històricament marginades, especialment en antics barris industrials. Al districte de Sant Martí, per exemple, el percentatge de residents amb estudis universitaris va augmentar de mitjana prop del 28 % al voltant d'un nou parc local, mentre que al conjunt del districte aquest augment va ser només del 7,6 % en un període de deu anys. Diversos parcs dels districtes de Sant Martí i Ciutat Vella, com ara el del Poblenou i el del Port Olímpic, han experimentat una forta gentrificació mediambiental. Els jardins del Príncep de Girona, situats al sud del districte d'Horta-Guinardó, i el parc de Diagonal Mar de Sant Martí també han experimentat una gentrificació mediambiental força intensa. En aquest cas, hi ha una relació clara entre un nou espai verd i l'atracció de residents amb estudis superiors, tot i que en alguns districtes de la ciutat, com ara Nou Barris i Sant Andreu, no s'han produït tendències de gentrificació.

Aquestes dinàmiques de llarg abast plantegen interrogants a l'hora de crear ciutats habitables, saludables i equitatives. A mesura que els urbanistes, els càrrecs públics i la societat civil treballen per millorar la qualitat mediambiental urbana per als residents socialment vulnerables, s'enfronten cada cop més a les possibles desigualtats que generen els projectes de zones verdes. La valoració del sòl i el desplaçament que solen resultar de la creació de zones verdes s'han definit com una "gentrificació verda" o "gentrificació ecològica", que es caracteritza per l'eliminació social de les pràctiques residencials, a més de per un desplaçament físic i real. A Barcelona, els projectes de mobilitat sostenible com ara les superilles, especialment la superilla de Sant

Antoni, ja han generat preocupació pels efectes a mitjà i a llarg termini del nou projecte sobre l'habitatge i l'accessibilitat comercial, tot i que en aquest cas la gentrificació també es veu impulsada per la inauguració del nou mercat.

La paradoxa de l'espai verd

En resum: fins a quin punt es tradueixen les diverses intervencions d'urbanisme verd en una paradoxa de l'espai verd a les diferents ciutats i quines implicacions comporten per als residents urbans tradicionalment marginats? Que quedi clar que no afirmo que els urbanistes trïin intencionadament barris de baix poder adquisitiu i comunitats de color per beneficiar els promotors i excloure els residents vulnerables dels beneficis dels projectes verds. Els estudis suggereixen com a explicació més probable que els urbanistes no tenen en compte els efectes dels seus plans sobre el mercat immobiliari i que sovint es troben atrapats en la lògica de l'urbanisme competitiu i la marca de ciutat, per bé que cada cop són més conscients de les desigualtats que poden resultar de l'urbanisme verd. A Barcelona, el govern d'Ada Colau és ben conscient dels possibles efectes negatius de gentrificació de les noves intervencions d'habitabilitat i treballa de manera transversal per avaluar l'abast que pot assolir aquesta gentrificació i crear noves eines i normatives per protegir els residents.

En general, la resposta no consisteix a deixar els barris pobres o les comunitats de color al marge dels projectes de zones verdes. Aquestes decisions exclourien encara més els grups històricament marginats dels beneficis de les zones verdes i concentrarien les inversions en espais verds o sostenibilitat als barris més rics. Així doncs, la pregunta i el repte consegüent es converteixen en aquesta qüestió: com poden les ciutats crear normatives, polítiques, plans urbanístics, mecanismes de finançament i partenariats (i a quins nivells) que puguin abordar els efectes indesitjables i inequitatius de l'urbanisme verd? En resum, crear espais verds per a qui, a quin preu (establert per qui) i com?

Molts creuen que les solucions a llarg termini per abordar les desigualtats de l'urbanisme verd i la gentrificació ecològica consisteixen a canviar la titularitat del sòl a les ciutats per eliminar-ne la funció especulativa i de mercat. Això significa desenvolupar eines, com els *community land trusts* i les cooperatives d'habitatge, que cada cop tenen un paper més important en les polítiques per abordar la gentrificació. La protecció i el desenvolupament de l'habitatge social i públic també és un compromís evident necessari per mitigar els riscos de desplaçament que cada cop s'associen més als projectes urbans a gran escala com les vies verdes. Pel que fa a les iniciatives verdes, els projectes a més petita escala centrats en les necessitats, les preferències i els usos múltiples dels residents també poden garantir que la propietat i la gestió estiguin en mans dels veïns, sense que se n'apropiïn els visitants i els turistes, com exemplifica la High Line. ■



Dani Codina

Text: **Albert Arias Sans** Director del Pla Estratègic de Turisme. Ajuntament de Barcelona

La disputa per la ciutat turística

Els barris gentrificats són objecte de desig per a molts turistes i, ahora, la presència del turisme reforça els processos de gentrificació. Lluny de ser un fenomen estacional i localitzat en espais específics, el turisme disputa recursos a la resta de ciutadans fins a generar el desplaçament de la població resident.

Barcelona ha esdevingut una ciutat turística en molt pocs anys. Amb un creixement continu del nombre de turistes des de principis dels anys noranta, ha passat d'acollir-ne un milió i escaig el 1990 a més de disset milions actualment. L'aposta política per posicionar-se com a destinació urbana, l'augment de la capacitat de viatgers de l'aeroport i el port, l'increment continuat i la diversificació de l'oferta d'allotjaments turístics i l'especialització de zones centrals en l'anomenada "economia del visitant" han reestructurat profundament la ciutat.

Avui no es pot entendre Barcelona sense tenir en compte la capacitat transformadora de les activitats turístiques. Ahora, les activitats turístiques emergeixen a través de la construcció –material i simbòlica– de la ciutat. Una interrelació que es fa especialment palesa avui, però que ha estat present al llarg de la construcció històrica de Barcelona, i

que ha esdevingut una de les pedres angulars del projecte urbà pre i postolímpic.

Durant anys el turisme es va considerar exclusivament com un dels factors d'èxit de la reconversió postindustrial de la ciutat pel seu potencial generador de riquesa i ocupació, especialment en temps de crisi. Tanmateix, avui el turisme és també font de conflicte i controvèrsia. El malestar social atribuït al turisme no és pas un trasbals conjuntural ni específic d'una àrea urbana, sinó que ha crescut els darrers anys fins al punt d'aparèixer com el problema més greu en una enquesta del principi de 2017. Emmarcat en el clam pel dret a la ciutat, ha emergit el debat públic sobre la gentrificació turística que denuncia l'expulsió veïnal –especialment per l'augment dels preus dels lloguers–, la substitució del teixit comercial o la massificació de l'espai urbà i l'impediment de reproduir la vida quotidiana als barris.

Cartells de protesta amb el text "No ens faran fora per culpa del turisme", a l'exterior d'un establiment de la cadena Generator, al carrer de Còrsega, a Gràcia.

Turistes al carrer del Bisbe, al costat del Palau de la Generalitat.



Vicente Zambrano

Gentrificació i turisme són fenòmens que es constitueixen mútuament. Els barris gentrificats són objecte de desig per a molts turistes i, alhora, la presència del turisme reforça els processos de gentrificació. Lluny de ser un fenomen estacional i localitzat en espais específics, el turisme disputa recursos urbans a la resta d'habitants de la ciutat –carrers i places, serveis urbans, habitatge, transport– fins a generar el desplaçament de la població resident.

A continuació s'exposen cinc qüestions clau que ajuden a entendre la relació entre l'emergència del turisme i els processos de gentrificació.

En primer lloc, cal posar el focus en la generació i l'apropiació del diferencial de renda del sòl urbà com a resultat de l'ús intensiu de la ciutat per part de les activitats turístiques. Amb una mitjana de prop de cinc dies d'estada i una despesa diària estimada per allotjament de 60,7 euros/nit, es pot constatar que la rendibilitat del sòl que acull activitats enfocades a atendre les demandes dels visitants és molt més elevada que la del sòl que es dedica a la població resident. Aquest diferencial és clau per entendre l'especialització turística de la ciutat, tant pel que fa a la substitució dels lloguers de llarga durada per lloguers turístics o de curta durada –amb llicència o sense–, com quant a la reconversió d'edificis sencers en hotels o altres allotjaments turístics, sobretot a les zones centrals de la ciutat –Ciutat Vella, Eixample, Vila de Gràcia– o en zones en transformació, com és el cas del Poblenou.

En segon lloc, cal incidir en la forma de consum i en la pràctica espacial dels milions de turistes que visiten la ciutat.

L'elevada despesa dels turistes –350 euros de mitjana per persona durant la seva estada de cinc dies, descomptant-ne el transport d'accés i l'allotjament– apunta cap a un dels factors clau que fa que molts dels serveis i les activitats econòmiques s'enfoquin envers l'economia del visitant. Si a això se suma l'elevada concentració de la visita en la destinació –on s'ubiquen els atractius i els allotjaments, però també on es troben les icones que reproduïxen la imatge i la marca–, tenim una forta incidència en determinades zones de la ciutat, on el turisme esdevé una pràctica hegemònica. Aquesta incidència posa en risc la pervivència de la vida quotidiana de la població resident, en especial d'aquella amb menys capacitat de mantenir viva la demanda de baixa intensitat, la que respon a necessitats bàsiques de compra i atenció social.

En tercer lloc, la capacitat del turisme d'estructurar processos de gentrificació no obeeix només a l'augment de la demanda turística, sinó que també és fruit d'un procés més o menys deliberat de construcció material i simbòlica de Barcelona com a realitat urbana. El turisme no és una força aliena que impacta en la ciutat, sinó que emergeix a través de les polítiques de promoció econòmica i, sobretot, de la construcció urbanística. Les polítiques de renovació del centre històric o els grans projectes de transformació urbana han tingut en el turisme un dels factors centrals de desenvolupament: Ciutat Vella, el districte 22@ al Poblenou, la zona del Fòrum i la Marina Port Vell, entre altres.

En quart lloc, cal tenir en compte que tant la gentrificació com el turisme són processos globals que es construeixen

xen a través d'un doble procés interrelacionat de producció i consum de recursos a escala planetària. En aquest sentit, convé tenir en compte el rol del conjunt portuari i aeroportuari com a node d'una xarxa de transport mundial no governada des de Barcelona; el procés de financerització global del mercat immobiliari, amb especial incidència en el sector de l'allotjament turístic, i l'aparició de noves fórmules de comercialització de lloguer vacacional a través de plataformes digitals que permeten obviar la regulació urbanística i que tenen un efecte clar en el mercat residencial, entre altres.

Un marc legislatiu que alimenta l'especulació

Finalment, val la pena recordar que els marcs legislatius català, estatal i europeu alimenten l'allau especulativa –l'ús turístic dels immobles no en queda exempt– i restringeixen l'acció administrativa adreçada a gestionar-la. Així, les diverses lleis catalanes de transposició de la directiva europea de serveis modifiquen la Llei del dret a l'habitatge per facilitar la implantació d'activitats econòmiques –entre elles, els habitatges d'ús turístic–, i la Llei d'urbanisme dificulta la regulació preventiva d'activitats comercials que es consideren “innòcues” –els allotjaments turístics, la restauració o les botigues de souvenirs, entre altres–, i afebleix instruments clau com els plans especials urbanístics reguladors d'activitats de pública concurrència. Destaquen també les mesures per fomentar l'apropiació de plusvàlues en sòl urbà consolidat a través de la rehabilitació i la renovació dels edificis; la reducció dràstica de les càrregues fiscals de les transaccions immobiliàries –amb el consegüent augment de la rendibilitat– gràcies a la creació de les societats cotitzades anònimes d'inversió al mercat immobiliari (SOCIMD), i l'escurçament dels contractes de lloguer arran de la modificació de la Llei d'arrendaments urbans, que genera un encariment dels preus i la desprotecció dels llogaters.

Assumint aquest escenari complex, l'Ajuntament està abordant el fenomen amb convenciment, malgrat les limitades competències i polítiques que pot desenvolupar, mitjançant una estratègia integrada que té com a objectiu minimitzar els efectes negatius del turisme i potenciar la vida comunitària als espais més massificats. Alguns dels instruments que s'han posat en marxa són la regulació urbanística de les llicències d'allotjament a través del Pla especial urbanístic d'allotjaments turístics (PEUAT), per impedir el creixement del nombre de places disponibles al centre de la ciutat; el reforç de la inspecció per acabar amb el lloguer vacacional il·legal; la gestió de la mobilitat turística per integrar-la millor a la vida quotidiana; la interlocució constant amb els operadors privats, i el foment de plans de veïnatge específics en les zones amb un impacte més gran.

Gestionar Barcelona com a destinació turística passa per abordar el turisme com a qüestió col·lectiva, integrada en els processos urbans, i per prendre decisions a fi i efecte de garantir un equilibri per tal que el turisme no sigui una amenaça, sinó una gran oportunitat. ■

Text: **Iolanda Fresnillo** Ekona SCCL

Els mercats renovats, motor de gentrificació?

Situats en la disjuntiva entre decadència i renovació, els mercats tradicionals es poden convertir en eines poderoses de gentrificació quan, apostant per una modernització radical, modifiquen els usos del seu espai juntament amb l'oferta de productes i els preus vigents.

La reforma del mercat de Sant Antoni de Barcelona era una assignatura pendent de la ciutat. El veïnat, els comerciants i el Consistori veien aquesta fita com una oportunitat per a la revitalització del barri. Ara, al cap d'una dècada de l'inici de les obres, l'obertura del nou equipament, juntament amb la dinàmica immobiliària i comercial que s'ha instal·lat al barri, es veu com una amenaça per a la vida veïnal. El procés de gentrificació de la zona és innegable. Els preus immobiliaris s'han disparat, tant dels habitatges com dels locals comercials. Els veïns i les veïnes denuncien que estan sent expulsats per una onada invisible de finalització de contractes de lloguer i de preus abusius.

Els processos de gentrificació, que consisteixen en la substitució de la població d'una zona, originàriament de classe treballadora o d'ingressos baixos, per població amb un poder adquisitiu més gran, es donen tant en l'àmbit residencial com en el comercial. Els establiments de proximitat que oferien productes de consum quotidià, a preus assequibles, a una població de baixos ingressos, són desplaçats en els barris gentrificats per establiments adreçats a consumidors de classe mitjana i alta. Se substitueixen comerços de productes d'adquisició freqüent (principalment alimentaris) per uns altres de consum esporàdic, en resposta als nous patrons de consum de les classes mitjanes i altes; aquest procés alguns l'han descrit com de *boutiquització*.

El concepte de comerç de proximitat, sector on podem encabir els mercats municipals tradicionals, fa referència a la situació física en què es troben respecte del consumidor els establiments dels barris residencials –en contraposició a les grans superfícies, que s'ubiquen a les perifèries urbanes–, però també a una proximitat relacional. Es tracta d'establiments on trobem productes de consum freqüent i que ofereixen una atenció personalitzada. El comerç de proximitat ens aboca a espais on es fomenten les relacions socials i de veïnatge, associades a uns valors de coneixença i de participació en la vida comunitària del territori.



Vicente Zambrano

La reforma del mercat de Santa Caterina va començar el 1999 i no va acabar fins al 2005. És un dels casos més rellevants, juntament amb el de la Boqueria, de gentrificació induïda pel canvi d'usos i la modernització.

La manca de relleu generacional, la liberalització del mercat immobiliari i la fi de la moratòria de la Llei d'arrendaments urbans per als lloguers de renda antiga el 2015, així com el canvi de patrons de consum d'un cert sector de la població amb capacitat adquisitiva, fan que allà on hi havia establiments de proximitat s'estableixin botigues de disseny, galeries, establiments d'aliments ecològics i gourmet, bars, restaurants i franquícies, que deixen de complir aquesta funció comunitària.

Aquest fenomen ha afectat els mercats tradicionals, que, posats en una disjuntiva entre decadència i renovació, es converteixen en nous espais de gentrificació quan modifiquen els seus usos juntament amb els preus i l'oferta habitual de productes. De vegades la renovació del mercat és conseqüència d'un procés de gentrificació comú a tot el barri, però en altres casos és precisament la renovació del mercat la que actua com a factor desencadenant o accelerador d'un procés de gentrificació més global.

Remodelació i canvi de model

Els darrers anys els mercats municipals de Barcelona han passat per un procés de remodelació física i de canvi de model que ha afectat aquesta funció relacional del comerç de proximitat. Des de l'any 1995 s'han rehabilitat vint-i-cinc mercats, i en tots els casos s'hi ha incorporat un establiment

en règim d'autoservei, és a dir, un supermercat, que contribueix al finançament de la reforma. La proposta de l'Institut de Mercats Municipals ha estat modernitzar l'oferta dels mercats adaptant-los als nous hàbits de consum, oferint-hi serveis com l'aparcament o el repartiment centralitzat a domicili, incrementant horaris de funcionament i reduint parades de venda. La reducció de parades ha estat en bona part fruit del mateix procés de jubilació i no renovació generacional dels paradistes, però també de les dificultats per fer front a la inversió que suposa per al paradista fer-se càrrec de part del cost de la renovació. Al nou mercat de Sant Antoni es calcula, per exemple, que els paradistes inverteixen entre 60.000 i 150.000 euros en les noves parades.

La proposta de transformació dels mercats d'espais deteriorats a espais modernitzats i competitius suposa en alguns casos una nova frontera dels processos de gentrificació. La generació d'un discurs certament classista sobre el deteriorament dels mercats municipals en justifica el rescat i la revaloració comercial i urbanística, una revaloració que comporta la inclusió de parades de productes gourmet o de restauració i l'expulsió paral·lela dels comerciants més precaris i amb menys capacitat per adaptar-se a la nova situació. Tal com van escriure Luz de Lourdes Cordero i Luis Alberto Salinas a la *Revista de urbanismo* de la Facultat d'Arquitectura i Urbanisme de la Universitat de Xile (número 37, desembre de 2017), "en aquest context, diversos mercats tradicionals aspiren a transformar-se en mercats gourmet dins d'un esquema de competitivitat urbana en el qual les ciutats han evolucionat cap al desenvolupament d'avantatges comparatius de consum, i això fa que aquests espais siguin un reclam turístic de primer ordre".

Mercats escenificats

El cert és que les renovacions que s'imposen en els mercats municipals sovint suposen la pèrdua d'una part del rol de foment de la cohesió social, especialment en aquells situats al centre turístic de la ciutat. Mercats com el de la Boqueria o Santa Caterina a Barcelona; els de San Antón, San Miguel o San Fernando a Madrid; el de La Ribera a Bilbao; el de La Bretxa a Sant Sebastià, o el de La Encarnación a Sevilla, serien exemples d'aquesta pèrdua d'espais (físics i simbòlics) per a ús del veïnatge que té lloc als mercats municipals, transformats així en atractius turístics o d'oci gastronòmic. Aquests espais renovats es converteixen en mercats escenificats que resulten excloents per a amplis sectors de la població que no poden pagar el preu dels productes gourmet que s'hi ofereixen.

Es transforma així el perfil de l'usuari del mercat i es transforma l'oferta d'aquest adaptant-la a un client que no busca abastir-se d'aliments per a la llar, sinó viure l'experiència cultural gastronòmica in situ. El consum de productes gourmet i la restauració resten espai al producte fresc de consum quotidià. Els preus del mercat augmenten i l'usuari habitual perd qualitat en l'experiència de la compra, on l'aspecte relacional era central.

A Barcelona, el cas més emblemàtic d'aquest fenomen és el del mercat de la Boqueria, en crisi pel seu mateix èxit com a atractiu turístic. Però el de Santa Caterina en seria un altre exemple rellevant. La reforma d'aquest mercat va començar el 1999 i no es va acabar fins al 2005. Els anys



Vicente Zambrano

d'obres, que van coincidir amb una profunda reforma urbanística dels entorns, i el consegüent trasllat temporal del mercat, van tenir un impacte devastador en el teixit comercial del barri. Prop de dos-cents establiments van tancar, i el mercat de Santa Caterina “va deixar de dur a terme la seva funció d'articulador de la vida econòmica i social, procés que alguns veïns descriuen com *la mort del barri*”, escriu Adrián Hernández al seu article “De la botiga a la boutique”, publicat l'any 2016 al número 6 de la *Revista de estudios urbanos y ciencias sociales* de la Universitat d'Almeria.

Espais turístics i noves ofertes de consum

El nou model del mercat –pensat, segons l'autor esmentat, “no com un centre de comercialització perquè els veïns i les veïnes de Ciutat Vella s'hi poguessin abastir d'aliments, sinó com un espai turístic i un centre de consum per a les classes mitjanes que progressivament arribarien al barri a partir del procés de gentrificació que experimentava”– impregna també els voltants, on han proliferat l'oferta de restauració, els locals d'aliments gourmet, les botigues de disseny i les boutiques, i on no ha tornat a sorgir una oferta de petit comerç de proximitat, incapaç de fer front als nous preus dels locals comercials.

El procés patit a Santa Caterina pot ajudar-nos a albirar els perills de gentrificació vinculats amb l'obertura del nou

mercat de Sant Antoni. El mercat, que inclourà –a més de les parades de fresc, encants i llibres del mercat municipal– tres parades de restauració i sis d'alimentació amb servei de degustació, així com un ampli aparcament, amb l'afegit de la superilla que l'envoltarà, portarà al barri una nova dinàmica. El perill de turistificació i elitització del mercat, amb el seu atractiu arquitectònic i d'oci gastronòmic, resulta evident.

El veïnat viu la situació amb inquietud i com una paradoxa, ja que tant la renovació del mercat com la superilla són reivindicacions que feia anys que sostenien. Però el procés de gentrificació és innegable, per l'expulsió del veïnatge i del comerç de proximitat. Els paradistes del mercat de Sant Antoni han declarat que no es volen convertir en la Boqueria 2; però, quines eines s'estan posant a la seva disposició perquè això no succeeixi? El nou pla d'usos (i la suspensió temporal de llicències que ha suposat) és un pas en aquesta direcció. Tanmateix, caldrà molt més suport públic per protegir el comerç de proximitat i, sobretot, per aturar l'expulsió del veïnat del barri. ■

El mercat de Sant Antoni, al començament de les obres de rehabilitació, que s'han prolongat durant un decenni.



Vicente Zambrano

La tensió habitacional en les ciutats és cada vegada més violenta, i aquesta violència és sentida sobretot per les persones més vulnerables socialment i econòmicament. Si a qualsevol indicador de vulnerabilitat s'hi afegeix el gènere femení, ascendim a les cotes superiors de vulnerabilitat.

Text: **Laia Grau Balagueró** Arquitecta urbanista

L'impacte de la gentrificació en les dones

Les dones pateixen especialment la violència immobiliària generada per la gentrificació. La regulació pública del mercat immobiliari hauria d'incorporar el gènere com a indicador de vulnerabilitat; alhora, caldria canviar la legislació laboral per protegir les feines reproductives i de cures.

La gentrificació és un tsunami que violenta les ciutats i n'expulsa la població resident i, per tant, reconfigura la vida, les relacions i les dinàmiques socioeconòmiques i culturals preexistents. Canvia el tipus de persones i, doncs, també els usos a la ciutat; així mateix, pot arribar a tenir un efecte encara més depredador, fins a desertitzar-la.

Els factors principals d'aquest tsunami són d'arrel econòmica i els seus efectes en l'estructura urbana arriben fins i tot a les economies més fortes. La gentrificació és la conseqüència de diferents activitats extractives del turisme i del conegut com a "efecte caixa": les inversions a escala global s'adrecen a l'habitatge en comptes de fer-ho als actius financers, cosa que provoca canvis d'usos dels habitatges o els deixa buits. La gentrificació també és conseqüència de les plusvàlues que es regalen als propietaris dels barris on s'han

fet millores urbanístiques amb capital públic, les quals permeten increments dels preus dels lloguers, i això afecta tant l'habitatge com el comerç. Els beneficiaris de la gentrificació tracten d'extreure el màxim rendiment econòmic a la ciutat directament o indirectament.

La gentrificació funciona centrífugament: elimina del centre les partícules menys denses, les persones econòmicament més fràgils. A mesura que augmenta la velocitat de la centrifugació, dissocia completament els "líquids" –les persones– dels "sòlids" –la ciutat construïda. Aquest efecte col·lideix frontalment amb la tendència demogràfica imperant i universal d'habitar en grans ciutats i d'abandonar el camp. Per tant, la tensió habitacional en les ciutats és cada vegada més violenta.

La violència impacta més sobre les persones més vulne-

rables socialment i econòmicament. Socialment, perquè sense una xarxa de seguretat (amistats, veïnatge i/o familiars) el risc d'expulsió de la ciutat és més gran, i econòmicament, perquè la limitació dels recursos no permet quedar-s'hi.

Si a qualsevol indicador de vulnerabilitat hi sumem el gènere femení, ascendim al *top ten* del rànquing de vulnerabilitat. Per què? Perquè a les dones se'ls pressuposa dues condicions biològiques que determinen el seu rol social. La primera condició, ineludible, en la construcció d'una dona és la submissió. En paraules de Virginie Despentes a *Teoria King Kong*, “la feminitat és l'art d'ensenyar a les nenes a ser submises”, a esperar en lloc de demanar. I la segona condició, de la qual és més fàcil escapar, és la de “cuidadora perfecta”; a les dones se'ns pressuposa la capacitat innata per a les cures. Una condició va intrínsecament lligada a l'altra, ja que sense ser submises i entregades als altres no podem ser les millors cuidadores.

Violència immobiliària i rols de gènere

A partir del rol social que s'atorga a les dones com a cuidadores es configura per al gènere femení una situació econòmica personal més fràgil. El mercat laboral penalitza aquesta atribució social de quatre maneres: establint per a les dones salaris inferiors per les mateixes feines (bretxa salarial), imposant-los feines a temps parcial perquè es puguin fer càrrec de les cures, promovent-ne la desaparició de la part superior de l'escala laboral i fomentant-ne la intermitència de la vida laboral; és a dir, que el fet d'ocupar-se de les feines reproductives i de cures de la gent gran porta com a conseqüència, per a les dones, un moviment d'entrades i sortides del mercat laboral.

Aquestes condicions generen una precarietat que augmenta encara més en la jubilació. Els nivells inferiors de cotització, sumats a la discontinuïtat de la vida laboral, fan que les pensions no contributives siguin molt més baixes per a les dones. La bretxa de les pensions és superior a la bretxa salarial. Així, la gentrificació impacta molt sobre les dones majors de seixanta-cinc anys, tal com recull l'*Estudi sobre la feminització de la pobresa a Catalunya* de 2007, de Comissions Obreres.

Un altre fenomen creixent que precaritzava més les dones són les estructures familiars monoparentals. El 81 % de les llars monoparentals espanyoles tenen una dona al capdavant. La monoparentalitat és un indicador de vulnerabilitat, atès que les llars amb persones dependents a càrrec de les quals hi ha un sol adult presenten més riscos de veure's enfrontades a situacions de pobresa o de conflictivitat emocional, per la dificultat més gran de compaginar la vida laboral i la tasca de cures.

Per totes aquestes raons, doncs, les dones pateixen més la violència immobiliària que genera la gentrificació. Cal exigir molts canvis de forma transversal. Per abordar la violència immobiliària és necessària, en primer lloc, la regulació pública del mercat immobiliari de manera que s'hi incorpori el gènere com a indicador de vulnerabilitat. I, en segon lloc, cal canviar la legislació en temes laborals i de pensions per fer que les feines reproductives i de cura siguin remunerades o bé aconseguir una estructura pública sòlida i igualitària que les sustenti. La quarta pota de l'estat del

benestar que havia de suposar la Llei de la dependència perpetua els models socials i simbòlics femení i masculí.

Desgentrificació per reduir les violències

Les tasques de cura i de reproducció, que han gestionat històricament les dones, se sustenten gràcies a una xarxa informal de cures que teixeixen entre elles. Aquesta xarxa de solidaritat es forja a través d'uns vincles de subsistència entre la gent del barri, del mercat, de les botigues, de l'escola i de l'escala de casa. Si la gentrificació fa fora aquests usos i aquestes relacions, destrueix els vincles de solidaritat i provoca que la reproducció i les cures s'hagin de dur a terme en solitari. A manca de la quarta pota de l'estat del benestar i a causa de la destrucció d'aquesta xarxa solidària, la ciutat esdevé un escenari apte només per a activitats productives econòmicament. Cal, doncs, que en la lluita contra la violència individualitzadora de la gentrificació se situïn les persones i totes les seves necessitats al centre de les decisions de ciutat.

Aquesta ciutat que es desertitza, no sempre de persones, sinó dels vincles de qualitat, incideix directament en la llibertat física de les dones. La ciutat que perd veïns, veïnes i comerç de barri –en definitiva, xarxa de persones que s'entrecreuen, que es reconeixen i que, per tant, es cuiden– les exposa a un escenari més cec, mut i fosc, on com a dones tenen més possibilitats de ser agredides o, si més no, de sentir-se més fràgils, més insegures, i de veure's privades de l'espai públic.

Cada dotze hores es denuncia una agressió sexual, amb violència o intimidació. Més d'un 90 % de les persones que pateixen aquesta violència són dones, la majoria joves i un 22 % menors d'edat, segons les dades del *Balanç de seguretat i activitat policial* de la Generalitat publicat pels Mossos d'Esquadra l'any 2016. La mixtura d'usuàries i la destemporalització de l'espai públic ajuden a reduir la violència de gènere. Cal que en les estratègies contra la gentrificació s'identifiquin els usos que es permeten a la ciutat, per tal de tenir una cobertura temporal tan àmplia com sigui possible i que afavoreixi la màxima diversitat d'usuaris i usuàries.

Qualsevol política o acció pública que intervingui en el procés desgentrificador ha d'implementar-se amb mesures que tinguin en compte les capes més fràgils de la societat. Ha de vetllar per la igualtat de drets i d'oportunitats, que les dones per se no tenen. La ciutat que vol lluitar contra la gentrificació ha de lluitar contra la violència immobiliària, la violència individualitzadora i la violència de gènere, i així construir una ciutat millor per a tothom. ■



Dani Codina

La gentrificació s'ha d'entendre com una "forma particular" de segregació urbana que provoca desplaçaments involuntaris causats per un desajust entre els preus de l'habitatge i el nivell de renda.

Text: **Carina Bellver** Periodista

Un estudi pioner dels canvis de població

La Ribera, Gràcia, el Poble-sec, Sant Antoni i els voltants de la Rambla del Poblenou són les zones més gentrificades de Barcelona, segons els resultats d'un estudi pioner que facilitarà el desenvolupament de polítiques preventives.

Les zones més gentrificades de Barcelona són el barri de la Ribera, la Vila de Gràcia, el Poble-sec, Sant Antoni i la zona propera a la Rambla del Poblenou. Aquest és el resultat d'un primer estudi de l'Oficina Municipal de Dades de l'Ajuntament de Barcelona, que, davant la inexistència fins ara de xifres i d'indicadors, ha localitzat per primera vegada el problema i ha establert, de forma pionera, una metodologia d'anàlisi que permeti projectar polítiques de prevenció. Màrius Boada, director de l'Oficina, explica: "El nostre objectiu és recopilar el màxim d'informació sobre les causes i les conseqüències d'aquest fenomen, que costa tant d'explicar, per poder analitzar on es produeix i, cosa encara més innovadora, anticipar-nos-hi". Segons Boada, les dades permeten elaborar un model complex per mesurar els processos de substitució d'una població concreta per una altra de renda més elevada, que és una de les conseqüències principals de la gentrificació.

Justament, per defugir posicionaments ideològics que contaminin tot el procés d'anàlisi, l'Oficina Municipal de

Dades ha optat per aproximar-se a l'estudi del fenomen des de les seves conseqüències i no des de les seves causes. "No hi ha procediments acadèmics estandarditzats que mesurin les causes. La raó d'aquest buit pot ser l'existència de discrepàncies ideològiques i de determinats interessos. En canvi, mesurar-ne les conseqüències és més evident i poc qüestionable", defensa Boada.

"Mesurar la gentrificació no és gens fàcil", apunta Oriol Nel-lo, geògraf especialitzat en estudis urbans i ordenació del territori. El principal escull amb què topa aquesta anàlisi és la complexitat d'un procés que no permet generalitzacions, sumada a la manca d'una metodologia acadèmica i a la falta de dades i d'indicadors.

La gentrificació s'ha d'entendre, segons Nel-lo, com una "forma particular" de la segregació urbana, que provoca desplaçaments involuntaris causats per un desajust entre els preus de l'habitatge i el nivell de renda. Aquests són els dos principals factors que la propicien, factors que, al seu torn, són també molt complicats de determinar, ja que en el cas

concret de la renda mitjana “no hi ha xifres desagregades” en territoris molt petits, que són precisament l'objecte d'estudi.

Pel que fa a la velocitat dels processos de gentrificació, està vinculada al règim de tinença dels habitatges, una “premissa principal” per mesurar un fenomen que afecta dos grups socials: els que viuen de lloguer i els joves que volen entrar al mercat immobiliari. Segons Nel·lo, en aquells territoris on els contractes de lloguer són de curta durada, el procés de desplaçament d'una població per una altra “pot ser més ràpid”, perquè els preus variaran en poc temps. “En el nostre cas, els processos de gentrificació són més lents, ja que més del 80 % de les famílies viuen en habitatges de propietat”, explica el també professor de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Un segon factor que en marca la velocitat és l'anomenat salt de renda, que farà que la gentrificació sigui més ràpida com més gran sigui la diferència entre la renda urbana existent i la renda urbana potencial. En paral·lel, segons Oriol Nel·lo, també és molt important veure quin percentatge del parc d'habitatge es destina a ús turístic, atès que, segons el geògraf, “si hi ha molt habitatge turístic estacional, és difícil que la gentrificació acabi aplicant-se a la totalitat del parc construït”.

El mercat immobiliari, clau de l'anàlisi

L'Observatori Metropolità de l'Habitatge és la institució que s'encarrega d'aportar totes les dades del mercat immobiliari per generar una metodologia d'estudi. “La nostra missió és cobrir els forats d'informació sobre dades que, o no existeixen, o s'han de millorar”, explica la seva directora, Anna Vergés. Amb aquesta premissa, la institució analitza les variables que més influeixen en els processos de gentrificació, que són, segons Vergés, el nivell d'estudis, el nivell socioeconòmic, l'edat, el règim de tinença dels habitatges i els preus del mercat immobiliari associats al turisme.

Per aquest motiu, Vergés considera vital millorar les dades sobre l'oferta de lloguer i el lloguer contractat. “És el que costa més de saber, com canvia l'ús de l'habitatge, com es vincula amb el lloguer turístic i com es relaciona amb el canvi de preus. Cal també més informació sobre la propietat vertical i les transaccions, per saber com opera el mercat”, explica la directora. Tot amb l'objectiu de creuar les dades del mercat immobiliari amb les socioeconòmiques i de turistificació, per veure quins indicadors tenen més pes en un territori, malgrat que les hipòtesis d'estudi “canvien d'una zona a l'altra”.

Una de les xifres noves que ha aportat l'Observatori és l'anomenada taxa d'autocontenció residencial, que evidencia que la major part dels ciutadans que es canvien de domicili a la capital catalana no marxen del municipi. Segons explica Carles Donat, director de projectes de l'Observatori, l'any 2016 el 73 % dels veïns de Barcelona que es van mudar es van quedar a la ciutat. Per contra, unes 30.000 persones van marxar a viure a altres municipis de la província; però, en canvi, hi va haver 25.000 nous barcelonins. Malgrat que fa tres anys la mateixa taxa era del 77,6 %, aquest descens moderat no entorpeix l'evidència que, segons Carles Donat, la majoria de barcelonins que canvien de pis es queden a Barcelona, ja que les dades no han variat gaire en els últims dinou anys. ■

Text: **Pablo Feu Fontaiña** Advocat

La defensa del dret a l'habitatge, amb la llei a la mà

Hi ha normes jurídiques que garanteixen l'accés a l'habitatge com a dret essencial per sobre de qualsevol altre i que atorguen a les administracions públiques un ampli instrumental d'acció per defensar-lo.

L'habitatge és a la vegada un dret essencial i el factor productiu més important de l'economia. Hi té una influència directa a través del sector de la construcció, que representa el 5,6 % del PIB d'Espanya, i indirecta a través del turístic, que suposa el 13 % del PIB. La tensió és evident entre els que aspiren a exercir un dret recollit a la cúspide del nostre ordenament jurídic (article 25 de la Declaració Universal del Drets Humans, article 47 de la Constitució i article 26 de l'Estatut d'Autonomia) i els que busquen en l'habitatge una inversió rendible.

Actualment s'imposa la concepció exclusiva de l'habitatge com a factor productiu gràcies a l'adaptació de determinades normes, com la reformada Llei d'arrendaments urbans. Malgrat això, hi ha normes jurídiques que garanteixen l'accés a l'habitatge com a dret essencial per sobre de qualsevol altre i que atorguen a les administracions públiques un ampli instrumental d'acció. Aquesta normativa permet intervenir en el mercat immobiliari per evitar l'especulació; garanteix que les plusvàlues urbanístiques no les patrimonialitzin només les rendes més altes, i, fins i tot, empara la limitació de les rendes de lloguer en els casos en què la seva falta de regulació posaria en perill el model de creixement urbà previst en el planejament urbanístic i en les lleis. Vegem algunes d'aquestes normatives.

És evident que els inversors immobiliaris volen obtenir la major rendibilitat possible de les seves operacions comprant els immobles a baix preu i comercialitzant-los al més alt possible. Actualment a Barcelona la rendibilitat de les inversions immobiliàries se situa en una mitjana del 10 %, que supera el 12 % en alguns barris. Això genera una tendència inversora alcista que comporta un encariment dels preus dels habitatges.

A Barcelona l'immoble més barat (i el més buscat) és l'edifici o l'habitatge en estat de conservació deficient i ocupat en règim d'arrendament de llarga durada. El rendiment més alt que aquests immobles poden donar s'obté buidant-los i rehabilitant-los al cost més baix possible per incrementar-ne després els preus d'explotació (vendes o lloguers alts). Els inversors busquen un tipus d'habitant

L'habitatge és a la vegada un dret essencial i el factor productiu més important de l'economia.



Dani Codina

(client) que pugui pagar el preu més alt; client que no coincideix amb el resident tradicional dels barris, que acostuma a tenir un poder adquisitiu estancat o que no creix tant com ho fa el preu de l'habitatge. Qui pot pagar els nous preus és un habitant de substitució que l'inversor immobiliari busca en funció del seu nivell de renda, sense importar-li que sigui nacional o estranger, habitant habitual o flotant. Per tant, el buidatge d'un edifici és un factor gentrificador de primer ordre, juntament amb l'increment de les rendes de lloguer.

L'Administració pública ha d'evitar el buidatge. El nostre ordenament permet oposar-s'hi prohibint la venda dels edificis en pitjor estat de conservació pel procediment de declarar-los com a infrahabitatges si no garanteixen les condicions mínimes d'habitabilitat, les quals són d'obligat compliment segons el Decret 141/2012. La normativa que habilita per declarar com a infrahabitatge un immoble inclou l'article 3 de la Llei 18/2007, del dret a l'habitatge, i l'article 2 del Reial decret legislatiu 7/2015, pel qual es va aprovar el text refós de la Llei del sòl i de la rehabilitació urbana.

Un cop declarada la condició d'infrahabitatge d'un immoble, en els casos més greus de manca de conservació cal prohibir-ne la venda, el lloguer o la cessió, mesura prevista expressament per l'article 44 de la Llei del dret a l'habitatge. Així, mitjançant l'aplicació d'una norma, les administracions públiques poden evitar la primera causa de la gentrificació: la compra d'un bé immoble a un preu baix.

Naturalment, aquests immobles en mal estat hauran de complir els requisits mínims d'habitabilitat, adequació que l'Administració haurà d'exigir a la persona propietària.

Aquesta obligació es deriva de la funció social de la propietat, segons estableixen l'article 33 de la Constitució i els articles 5 i 30 de la Llei del dret a l'habitatge.

L'obligació de rehabilitar els edificis és una altra mesura per limitar-ne el buidatge. Les administracions no poden atorgar cap llicència de rehabilitació si no es garanteix, prèviament, el reallotjament temporal dels habitants legítims de l'edifici i el seu retorn posterior, segons estableixen l'article 34 de la Llei del dret a l'habitatge i els articles 18 i 19 del Decret legislatiu 7/2015 ja esmentat.

Així doncs, els immobles s'han de rehabilitar abans de vendre'ls, un fet que encareix l'operació de compravenda. L'encariment redueix el marge de rendibilitat de les inversions immobiliàries, marge que encara es reduirà més si els edificis no es poden buidar fàcilment dels seus ocupants legítims, que tindran dret a tornar després de la rehabilitació, cosa que reduirà les expectatives de comercialització. Aquestes actuacions permetran normalitzar les inversions i reequilibrar el mercat immobiliari, normalitzar els lloguers i fer-los més accessibles a tots els ciutadans.

Hi ha altres mesures legals adreçades a controlar el mercat, com ara les que busquen garantir el retorn al conjunt dels ciutadans de les plusvàlues derivades de les millores públiques, i les que fan possible limitar les rendes de lloguer en els casos en què la seva determinació lliure posaria en perill el model d'ordenació de la ciutat. ■



Vicente Zambrano

Text: **Maria Sisternas** Arquitecta. Barcelona CIRCLES. Codirectora del Master in Urban Management de la UPF

Ciutat Vella, cas reeixit de revitalització d'un centre urbà

Gràcies al lideratge municipal i a la tasca dels representats veïnals, la regeneració de Ciutat Vella, en què es va començar a treballar l'any 1980, ha fet front al fenomen de desertització que ha afectat altres centres urbans europeus.

Quant val un metre quadrat? Doncs depèn. De la llum que tingui, de com tanquin les finestres, de si té parquet o està repintat, de la proximitat al metro, del moment vital en què un es trobi, de les connexions personals amb els veïns i, últimament, de l'habilitat del llogater d'obtenir un descompte sobre el preu ofert a internet. Depèn de gairebé qualsevol factor. Són qüestions acceptables i bastant parametrizables, que tenen a veure amb la ubicació del pis i el seu disseny. És una pèrdua de temps intentar regular aquestes coses tan humanes.

Des del punt de vista de l'acció pública, es pot treballar perquè tots els barris tinguin un atractiu similar: descentralitzant inversions públiques, incentivant les empreses a ubicar-se arreu i generalitzant les freqüències del transport públic. Des del punt de vista del disseny, cal forçar els

promotors a fer habitatges durables, amb materials locals, habitacions grans i d'ús intercanviable, i amb façanes que respectin el paisatge urbà perquè aportin metres quadrats d'alt valor afegit.

De què no hauria de dependre el valor d'un metre quadrat? Dels diners públics invertits en la rehabilitació de l'entorn, i menys encara de les ajudes públiques destinades a mantenir o millorar els edificis. Les inversions en pedra no poden servir perquè els propietaris traslladin l'increment de valor als llogaters i, per tant, seria desitjable condicionar les ajudes a qui capitalitza les plusvàlues. Rehabilitar un carrer no requereix només un projecte d'enginyeria, sinó també un estudi de l'estructura de la propietat i unes mesures legals i econòmiques destinades a repartir millor les càrregues i els beneficis de la transformació urbana.

Avui, a Ciutat Vella hi habiten unes 115.000 persones, per oposició als 7.400 residents de la City de Londres o les gairebé 17.000 persones del primer *arrondissement* de París. A la imatge, la plaça de Joan Coromines, al darrere del Museu d'Art Contemporani de Barcelona.

Cartells polítics al carrer de Liverpool de Londres, entre ells uns de protesta contra la gentrificació que afecta el centre de la ciutat.



Dani Codina

Però del que sobretot no ha de dependre aquest preu és de l'expectativa que la ciutat és un valor segur. Amb la circulació de capital global i l'explosió de les finances, alguns inversors han apostat per la compra selectiva d'actius en ciutats atractives com Londres, París, Venècia o Barcelona. Sense habitar el pis, o en alguns casos sense trepitjar-lo, la propietat es revaloritza amb el pas del temps. No té risc, perquè sense llogaters no hi ha desgast i els residents de l'entorn ja s'ocupen de fer que el barri funcioni i sigui millor dia a dia.

Quan Cerdà va redactar el seu pla, a Ciutat Vella hi vivien unes 160.000 persones en un ambient molt dens i insalubre, amb uns índexs de mortalitat inacceptables, sobretot a les àrees menestrals i obreres. Cent anys després, amb la consolidació de l'Eixample com el nou barri burgès de Barcelona, la precarietat de Ciutat Vella s'accentua: a la dècada del 1950 la població arriba als 255.000 habitants i els vells tenidors de finques, cases i palaus divideixen les propietats per arrendar-les per unitats exigües. A la fi de la dictadura, uns equips tècnics liderats pels alcaldes Narcís Serra i Pasqual Maragall es fixen l'objectiu de regenerar Ciutat Vella mantenint-hi el gruix de la població, però amb condicions d'habitabilitat dignes.

Martí Abella ho explica molt detalladament a *Ciutat Vella. El centre històric reviscolat*. Estava tot per fer i hi havia molt pocs recursos. Del 1980 al 1984, la manca de pressupost no impedeix treballar amb constància per elaborar un pla d'actuacions integrals que abracen l'urbanisme, el benestar social, la seguretat ciutadana, les activitats econòmiques i la mobilitat. En paral·lel, el decret 2329/83 del Govern espanyol institucionalitza el suport públic a la rehabilitació privada i facilita l'accés a fons per impulsar la reha-

bilitació tant en l'àmbit públic com en el privat. Sota la direcció política de Joan Clos, les idees tècniques de l'equip Vilanova-Paricio-García-Tatjer i la direcció executiva de Pere Serra, s'elabora un pla d'actuacions quadriennal que impulsa operacions als voltants de Santa Caterina (mercat i habitatges de reallotjament), a la Maquinista, a la Barceloneta i a l'eix del Liceu al Seminari.

L'any 1988 es crea l'empresa municipal Promoció de Ciutat Vella, amb capital públic i privat. Gràcies a una important inversió pública de l'Ajuntament, la Generalitat i el Govern central, es reordena un sòl equivalent a 10 ha (s'expropien, enderroquen i construeixen edificis) i es fan obres a 279 carrers, 61 places i 2 parcs. Es compren 400 edificis i es construeixen 3.000 habitatges, que es destinen a reallotjar residents del barri. No es crea sòl per a promocions residencials privades i només s'impulsa un hotel en dret de superfície a la rambla del Raval. En vista dels resultats, es pot argumentar que, gràcies al lideratge municipal i a la tasca dels representants veïnals, la regeneració de Ciutat Vella va fer front al fenomen de desertització del centre que han experimentat altres ciutats europees.

L'any que jo vaig néixer (1981), hi havia a Ciutat Vella 116.000 habitants; tenia una població envellida, rendes molt baixes i un atur galopant (fins al 30 %, el 18 % de llarga durada). Avui, a Ciutat Vella hi habiten unes 115.000 persones, per oposició als 7.400 residents de la City de Londres o les gairebé 17.000 persones que viuen al primer *arrondissement* de París. Un dels reptes és que els residents que van ser part activa de la regeneració segueixin apostant pel districte i no en marxin per la possibilitat d'arrendar cars els seus pisos de propietat. El que val el metre quadrat a Ciutat Vella està, també, a les seves mans. ■



Fragmenta Editorial

Text: **Ignasi Moreta** Professor de literatura catalana a la Universitat Pompeu Fabra. Cofundador i editor de Fragma Editorial

Raimon Panikkar: una vida intensa, un pensament intercultural

L'Any Panikkar, inaugurat el dia 5 de febrer, commemora el centenari del naixement del filòsof amb el doble objectiu de difondre'n l'obra i debatre la validesa de les seves intuïcions per comprendre el món contemporani.

Panikkar és un filòsof amb una biografia intensa, accidentada, complexa, que ens parla de l'obra, l'explica i la fa possible. Una primera aproximació a aquesta biografia l'ofereix senzillament el seu nom: Raimon Panikkar i Alemany. I és que no sempre es va anomenar així. Panikkar reescriu el seu nom a mesura que evoluciona el seu propi pensament. Comencem pel final: Alemany. És el cognom de la seva mare, Carme Alemany, una filla de la burgesia barcelonina.

Culta i refinada, Carme Alemany tenia inquietuds filosòfiques i es relacionava amb els cercles intel·lectuals del noucentisme. Es va casar l'any 1916 amb Ramuni Pániker, un indi que havia deixat la seva primera esposa, embarassada, a l'Índia, i havia arribat a Europa a fer fortuna. I en va

fer: la seva indústria de productes químics ("Lo que Pániker pega, pegado queda") va tenir una envergadura molt considerable i va ser decisiva per al benestar econòmic de tota la família. Quan Ramuni Pániker arriba a Europa, transcriu el seu cognom d'aquesta manera: Pániker. Així és com l'hereten els seus quatre fills. Així és com l'escriurà sempre l'escriptor i filòsof Salvador Pániker, germà de Raimon. Aquest, però, quan viatja a l'Índia constata que la transcripció més rigorosa a l'alfabet llatí del cognom patern és Panikkar, i així escriurà el seu primer cognom des d'aleshores. És una opció amb la qual vol respectar a fons la cultura índia de la qual procedeix.

I, finalment, Raimon. Quan Panikkar va néixer, el seu nom de fonts es va inscriure al Registre Civil en la seva forma

Panikkar a l'estudi de la seva casa a Santa Barbara, Califòrnia, on va ser catedràtic de filosofia comparada de les religions des de 1972. A la pàgina anterior, a Can Feló, la seva residència a Tàrragona, el 1980.



Fragmenta Editorial

castellana: Raimundo. Així signava els seus primers llibres a l'editorial Rialp, vinculada a l'Opus Dei. Més tard, adoptarà la forma Raimon a tots els seus llibres. L'any 1997 compareixerà davant el Registre Civil per substituir el "Raimundo Pániker Alemany" que hi constava pel "Raimon Panikkar i Alemany" adoptat per ell.

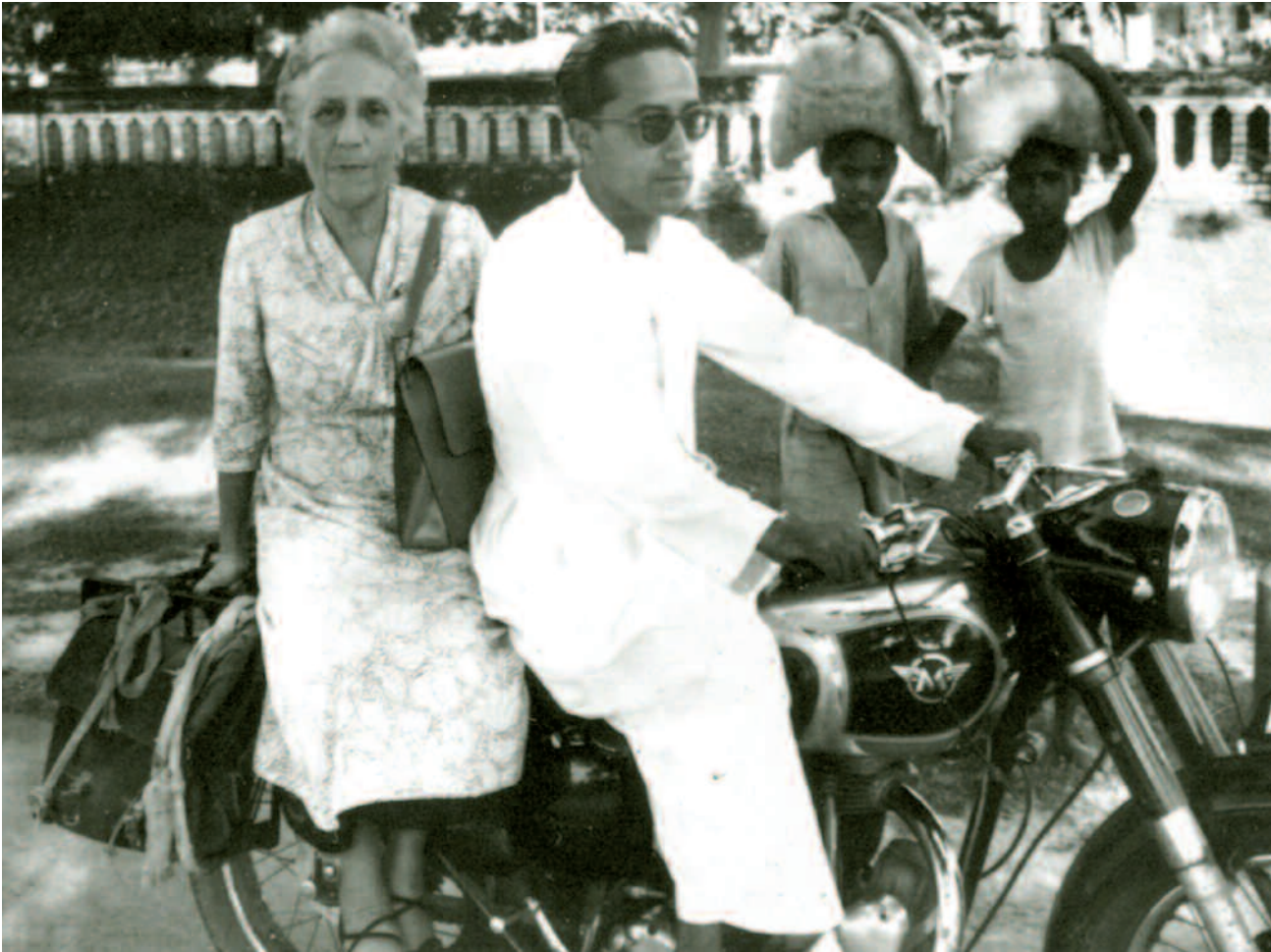
En resum: assistim, en el pas de Raimundo Pániker a Raimon Panikkar, a una catalanització del nom i una indianització del cognom, i totes dues operacions són molt significatives. Panikkar s'afirmarà sempre com un pensador de matriu catalana i índia. La seva proposta intercultural, resumida en el mantra interreligiós "Me'n vaig anar cristià, em vaig descobrir hindú i torno budista, sense haver deixat mai de ser cristià", beu precisament d'aquesta doble matriu. Com si ell estigués predeterminat, genèticament, a abraçar cultures i religions diverses.

Panikkar sempre va defensar que la seva obra era viscuda. Al pròleg del seu llibre *De la mística: experiència plena de la vida* diu que va estar temptat d'estripar el manuscrit perquè el tema arrelés a la seva vida. A l'"Editorial de l'autor" de la seva obra completa declara amb solemnitat: "Cap dels escrits que tinc l'honor i la responsabilitat de presentar no ha nascut d'una simple especulació, sinó que tots són més aviat autobiogràfics, és a dir, inspirats en una vida i en una praxi, i és tan sols posteriorment que han estat plasmats per escrit." Com és aquesta vida, aquesta praxi, que ha inspirat l'obra de Raimon Panikkar? La coneixem prou bé gràcies a la polèmica biografia escrita per Maciej Bielawski (Fragmenta, 2014).

Panikkar neix el 1918 a Barcelona, al carrer Rector Ubach amb Santaló. Estudia als jesuïtes de Sarrià. Amb la irrupció de la Guerra Civil, ell i la seva mare són perseguïts pel seu compromís amb el catolicisme. Ell es refugia a Alemanya, on estudia química. Després de la guerra torna a Barcelona en bicicleta. L'any 1939 coneix Escrivà de Balaguer i l'any següent s'afilia a l'Opus Dei. Estudia ciències, filosofia i teologia. L'any 1946 es doctora en filosofia i s'ordena sacerdot. Resideix successivament a Madrid, a Salamanca i a Roma. Aquests canvis de domicili tenen a veure amb turbulències dins l'Opus Dei. El 1954, mort el seu pare, Panikkar en recupera la memòria viatjant a l'Índia per primer cop. S'hi està inicialment quatre anys. El 1958 es doctora en ciències a Madrid i el 1961 en teologia a Roma. Tres doctorats, doncs: en ciències, en filosofia i en teologia. Anys més tard, Panikkar escriurà a fons sobre el que anomena la intuïció cosmoteàndrica, segons la qual la realitat té tres dimensions interdependents: la naturalesa (*kosmos*), l'home (*anthropos, andros*) i Déu (*Theos*). Xavier Melloni ha remarcat que els tres doctorats de Panikkar es corresponen a aquestes tres dimensions: el doctorat en ciències respon a l'estudi del *kosmos*, el doctorat en filosofia explora l'*anthropos* i el doctorat en teologia el *Theos*. Vida i pensament, novament relacionats.

L'any 1966 Panikkar entra en crisi amb l'Opus Dei, que l'expulsa després d'un procés canònic que coneixem cada dia millor. Es trasllada llavors a l'Índia i s'incardina com a sacerdot a Benarés. De 1967 a 1972 imparteix docència a la

Raimon Panikkar amb la seva mare, Carme Alemany, a Benarés, l'any 1956.



Fragmenta Editorial

Universitat de Harvard. El 1972 obté la càtedra de filosofia comparada de les religions a la Universitat de Califòrnia, a Santa Barbara. Durant els anys de catedràtic divideix el seu temps entre l'Índia i els Estats Units.

A mitjan anys vuitanta, Panikkar es jubila i s'estableix a Tavertet, on crea Vivarium. Centre d'Estudis Interculturals (avui Fundació Vivarium Raimon Panikkar). L'última etapa de la seva vida transcorre fonamentalment en aquest poble del Prepirineu català. Casa seva es converteix en lloc de pelegrinatge on acudeixen deixebles i amics delerosos d'escoltar la paraula de qui consideren un mestre. Panikkar, però, no deixa de viatjar per tot el món impartint conferències i participant en actes acadèmics de tot tipus.

L'any 2008 Panikkar inicia la publicació de la seva obra completa, que recull setanta anys d'intensa dedicació a l'escriptura: "No he viscut per escriure, però he escrit per viure d'una manera més conscient i per ajudar els meus germans amb pensaments sorgits no tant de la meua ment, sinó d'una Font superior que bé pot anomenar-se Esperit." De fet, durant aquests setanta anys els llibres i articles de Panikkar es van succeir sense interrupció: una seixantena de llibres, centenars d'articles, innumbrables intervencions públiques, nombrosíssimes participacions als mitjans de comunicació... Panikkar no va defugir el contacte amb el públic, desitjós que les seves intuïcions intel·lectuals i espirituals contribuïssin a forjar un món diferent, més respectuós amb la diversitat de cultures i de tradicions i més crític amb l'imperi tecnocientífic.

L'any 2004 Panikkar va participar molt activament en el Parlament de les Religions del Món, el "diàleg" amb més èxit i impacte dels que es van celebrar en el si del Fòrum Universal de les Cultures, a Barcelona. Panikkar va dedicar moltes energies al foment del diàleg interreligiós, sobre el qual va teoritzar àmpliament.

L'any 2009 Barcelona li va lliurar la Medalla d'Or al Mèrit Cultural. El mateix any va presentar públicament la seva obra completa a la seu barcelonina del CaixaForum. Va ser el seu últim gran acte públic. Va morir a Tavertet el 2010. L'any següent la ciutat li tributava un homenatge al Saló de Cent de l'Ajuntament. I a principis d'any, el 5 de febrer passat, va ser també el Saló de Cent el lloc que va acollir la inauguració de l'Any Raimon Panikkar. Impulsat per la Generalitat de Catalunya, l'Ajuntament de Barcelona i la societat civil, l'Any Panikkar commemora el centenari del naixement del filòsof amb un doble objectiu: difondre la seva obra i debatre la validesa de les seves intuïcions per comprendre el món contemporani. ■



Pepe Navarro



Vicente Zambrano

Text: **Montserrat Serra** Periodista

La gestió dels paisatges ordinaris, una altra manera de planificar la ciutat

Descobrim algunes accions de millora del paisatge de la ciutat, des d'una nova mirada al patrimoni cultural, a través de propostes nascudes del Màster internacional en intervenció del paisatge i gestió del patrimoni.

La manera d'entendre el paisatge, d'estudiar-lo i gestionar-lo ha canviat considerablement en l'última dècada. A partir de l'any 2000, l'aprovació del Conveni Europeu del Paisatge va afavorir que els estats impulsessin polítiques públiques de gestió del paisatge. A Catalunya es van començar a desenvolupar l'any 2005 amb la creació de l'Observatori del Paisatge de Catalunya, un organisme dependent de la Generalitat que, malauradament, només és un organisme consultiu les propostes del qual no són vinculants.

És des de l'Observatori del Paisatge i des d'altres organismes com els departaments de geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona i de la Universitat de Girona que es treballa –a fons i amb nous paradigmes– el paisatge, entès com la interrelació entre natura i cultura.

Un dels canvis de model més interessants en relació amb la gestió del paisatge fa incidència en l'anàlisi i la gestió del paisatge ordinari, aquell que no és considerat excepcional per les administracions i que per aquest motiu no es troba protegit. El paisatge ordinari implica gairebé tots els llocs on vivim la majoria de les persones. Certament, no es pot protegir tot, però sí que es pot gestionar. El preàmbul de l'esmentat conveni europeu ja ho diu, que les persones tenim dret al paisatge i que és determinant per a la nostra qualitat de vida.

La majoria de paisatges no són excepcionals, en el sentit clàssic de contenir un valor universal i únic. Però tots creen sentit del lloc i contenen uns valors. En alguns llocs aquests valors s'han perdut; en altres s'han desdibuixat i cal estudiar-los per tornar-los a identificar. I també fa falta una bona gestió del paisatge per rescatar aquests valors i evitar que el paisatge se simplifiqui, es tematitzi o es museitzi i perdi identitat pròpia.

És des d'aquesta perspectiva que treballa el geògraf Francesc Muñoz, director del Màster internacional en la intervenció del paisatge i la gestió del patrimoni, impulsat per la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) i el Museu d'Història de la Ciutat (MUHBA). Muñoz explica: “En els paisatges ordinaris no hi ha res a catalogar; no es tracta de buscar elements extraordinaris, sinó més aviat de fer xarxa i cercar associacions, de cultura i natura, a partir del rescat dels valors col·lectius que aquests paisatges contenen. És l'empoderament de la població a escala local.”

A través dels seus tallers internacionals, en els quals participen equips multidisciplinaris de diferents universitats europees integrades a la UNISCAPE (Xarxa Europea d'Universitats per a la Implementació del Conveni Europeu del Paisatge), el màster ha fet propostes interessants i innovadores per recuperar els valors patrimonials en diferents llocs de Barcelona, tot plantejant un nou ús de l'espai urbà que



Vicente Zambrano

afavoreixi els ciutadans que viuen en aquests espais i a la ciutat en el seu conjunt.

Francesc Muñoz explica que, “davant la tendència a l’homogeneïtzació que pateixen les ciutats europees, els tallers intenten reflexionar i contraposar models alternatius, que emfasitzen les diferències urbanes i entenen els valors propis dels llocs pel que fa al seu caràcter i les seves peculiaritats”. Li hem demanat que proposi una selecció de tallers desenvolupats en diferents indrets de la ciutat de Barcelona, com a exemples d’aquestes reflexions sobre la gestió i l’ús de paisatges ordinaris.

Els interiors d’illa de l’Eixample

Els quaranta-vuit interiors d’illa de l’Eixample, amb prop de cent mil metres quadrats recuperats durant els últims anys, representen una oportunitat de repensar les qualitats de l’espai públic a la ciutat del segle XXI. El taller va plantejar propostes per establir relacions entre les illes amb interior recuperat, fent servir les tecnologies digitals o plantejant nous dissenys de l’espai, en funció de qüestions com el canvi climàtic o la sensibilització ambiental ciutadana.

Els camins escolars a Gràcia

El taller va proposar introduir els infants en el procés de diagnòsi i de planificació dels espais públics urbans per garantir el seu empoderament com a ciutadans actius i la seva capacitat per suggerir idees i propostes. Es van cartografiar digitalment els itineraris familiars escola-casa en horari de tarda a fi de detectar els llocs on els nens passen més temps i s’estan més vegades durant la setmana.

A partir d’aquí, el treball coordinat amb els nens va permetre establir les seves preferències visuals i paisatgístiques i suggerir projectes innovadors pel que fa al disseny dels espais públics. Entre el 2013 i el 2015 es van posar en marxa quatre nous camins escolars a Gràcia i uns altres estan en projecte o s’estan repensant.

Paisatges comuns: l’eix Pere IV

El taller internacional va plantejar la necessitat i l’oportuni-

tat de treballar amb els patrimonis urbans ordinaris. En el cas del Poblenou, determinats elements del paisatge com ara els passatges, les mitgeres, els elements romanents de l’antiga activitat fabril o fins i tot les escales d’emergència, configuren tota una cartografia, en part latent i en part oculta, de valors d’identitat; un veritable “catàleg de patrimoni ordinari” que la intervenció sobre el paisatge urbà pot activar de manera clara, tot fent així del patrimoni ordinari una eina de planificació urbana nova i prometedora en el context de la ciutat actual.

Els patrimonis de l’aigua

El rescat de l’antiga identitat industrial de la ciutat no ha tingut en compte els elements menors, per exemple, al voltant de l’aigua: construccions per emmagatzemar-la i conduir-la, safareigs, fonts urbanes..., que avui representen un patrimoni cultural (tangibles o intangibles, segons els casos) encara per aprofitar. En el cas dels barris de Trinitat Vella, amb la Casa de l’Aigua, i Sant Andreu, amb el Rec Comtal, el taller va proposar el disseny d’itineraris paisatgístics urbans per tal de relligar la ciutadania amb aquests patrimonis culturals, entesos com a reclam de la identitat i la memòria industrials de Barcelona.

En aquesta línia de revalorar el patrimoni ordinari, entitats com el Centre d’Estudis Ignasi Iglésias, entre d’altres, organitzen activitats per difondre el coneixement del Rec Comtal, com ara exposicions i itineraris.

El front marítim

Des de la dècada de 1980, gairebé tots els ports antics de les ciutats europees s’han transformat en nous espais d’oci i entreteniment, i la majoria són molt similars. En el cas del front marítim de Barcelona, a més a més, l’experiència urbana de l’aigua és mínima, tot i comptar amb una important extensió territorial.

El taller va plantejar per al Moll de la Fusta iniciatives concretes i projectes de redisseny de la façana marítima per apropar els ciutadans al paisatge de l’aigua i establir, al mateix temps, relacions noves entre diferents espais del sector portuari, que podrien permetre retornar-los el seu “dret al paisatge” de l’aigua.

Grans espais industrials: la tèrmica del Besòs

La central tèrmica de Sant Adrià de Besòs va tancar l’estiu del 2010. Des de llavors s’han organitzat cinc tallers internacionals amb l’objectiu d’elaborar propostes per al seu reciclatge urbà i patrimonial. Un grup de deu universitats europees i americanes, representades per uns dos-cents cinquanta estudiants i professors, hi han treballat per mantenir l’equipament com a fita paisatgística amb un clar caràcter metropolità.

L’estiu vinent s’organitzarà un sisè taller per resumir tot aquest treball previ. El fil conductor de les diferents propostes rau a considerar el valor paisatgístic i patrimonial de la tèrmica, entesa com a catalitzador de tot un nou paisatge al litoral del Besòs, capaç d’integrar diferents tipus d’usos econòmics, socials, culturals i patrimonials. Un clúster actiu de noves activitats i relacions entre territoris, inspirades pel valor estètic i paisatgístic d’una icona metropolitana privilegiada. ■

A la pàgina anterior i en aquesta, tres exemples dels paisatges urbans que han centrat les propostes del Màster internacional en intervenció del paisatge i gestió del patrimoni: els jardins d’interior d’illa Ermessenda de Carcassona, al carrer del Comte d’Urgell 145; la cantonada dels carrers Pere IV i Badajoz, al Poblenou, on s’intenta potenciar el patrimoni urbà ordinari, i les rutes escolars de Gràcia.



Text: **Cristina Sáez** Periodista especializada en ciència **Fotos** Arianna Giménez

L'atenció als nens i els joves, prioritat del Pla de Salut Mental

Barcelona posa èmfasi en l'atenció als nens, els adolescents i els joves al seu Pla de Salut Mental, com a grups de població més vulnerables al patiment i als trastorns psicològics. És l'única ciutat de l'estat i una de les poques d'Europa amb un projecte d'aquesta mena. En el seu primer any de vida s'han posat en marxa més del 80 % de les mesures previstes, centrades especialment en la prevenció i el diagnòstic precoç.



A casa ningú entenia què passava. Sempre havia estat una nena sociable, amb amics, i que treia molt bones notes. I tanmateix un dia va començar a dir que no volia anar a escola. Que no s'agradava. Que no havia passat res però no volia sortir al carrer. Tampoc no volia saber res de les seves amigues. I davant la idea d'anar a classe, vomitava i tremolava i sentia veritable angoixa. Tenia aleshores catorze anys.

Els pares no sabien què fer i, desesperats, van buscar ajuda al Centre de Salut Mental Infantil i Juvenil (CSMIJ) del barri. “La nena va començar a patir ansietat i molt d'estrès, sense cap desencadenant clar. Sembla que no arribava als estudis com ella volia i es va bloquejar”, recorda Luis Miguel Martín, psicòleg responsable dels CSMIJ de Ciutat Vella i Sant Martí, que la va atendre.

Segurament, la petita portava molt de temps patint abans que els pares comencessin a sospitar res. És bastant habitual que els nens no diguin que se senten malament. Sovint callen per por, per vergonya, perquè no saben si estan malalts, perquè no entenen què els passa, perquè no tenen llenguatge per expressar-se i somatitzen el seu patiment.

“El que vam fer va ser donar-li eines per sortir-se'n – afirma Martín–. De la mateixa manera que per córrer una

marató cal entrenar-se abans i agafar múscul, per afrontar determinades situacions a la vida has d'entrenar-te cada dia. En conseqüència li vam posar un pla diari, fins i tot amb l'hora a la qual s'havia de llevar, perquè havia capgirat horaris i dormia de dia i estava desperta a la nit, amb petites tasques senzilles i l'obligació d'estudiar les assignatures que li agradaven més. També li vam donar medicació per reduir l'angoixa i els símptomes físics. Ara aquella nena estudia batxillerat i fa poc va venir per fer-nos una entrevista per al projecte de final de grau que prepara sobre salut mental. Està recuperada.”

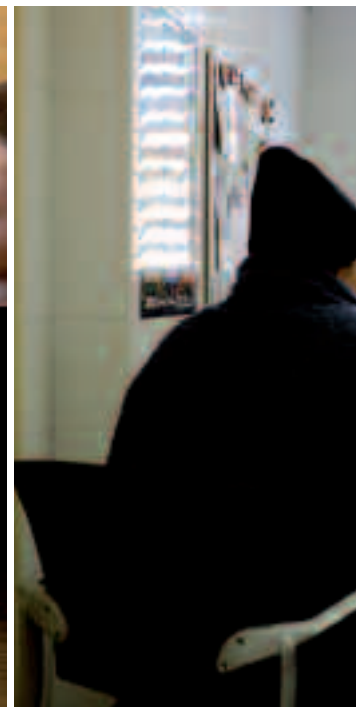
Com aquesta noia, entre el 10 % i el 20 % dels nens i adolescents pateixen un trastorn mental, segons l'estimació que fa l'Organització Mundial de la Salut (OMS). En el cas de Barcelona, només el 2014 es van atendre 10.517 menors per patiment psicològic. I aquesta xifra ha anat en augment els darrers anys, com corrobora el fet que, per exemple, el 2016 els CSMIJ de la ciutat van visitar més de 12.300 persones.

“La meitat de les malalties mentals comencen abans del divuit anys. Moltes tenen una base genètica, que no és determinant per patir una malaltia, tot i que sí que és important perquè la persona la desenvolupi. Els factors ambientals hi influeixen i molt. D'aquí l'enorme importància de la preven-

Una nena espera el seu torn al Centre de Salut Mental Infantil i Juvenil (CSMIJ) de l'Hospital del Mar.

Al costat d'aquestes línies, sessió del programa d'educació emocional que s'imparteix amb caràcter de prova pilot a l'Escola Nou Patufet de Gràcia.

A la dreta, el doctor Luis Miguel Martín, director de la línia de primària i programes especials de l'Institut de Neuropsiquiatria i Addiccions (INAD), atenent un jove usuari del Centre de Salut Mental Infantil i Juvenil (CSMIJ) de l'Hospital del Mar.



ció”, assenyala Víctor Pérez, director del servei de psiquiatria de l'Hospital del Mar i coordinador del Centre de Recerca Biomèdica en Xarxa de Salut Mental (CIBERSAM) de la xarxa biomèdica CIBER, un consorci format per vint-i-cinc grups de recerca de vuit comunitats autònomes, que té la seu a l'Institut de Salut Carlos III de Madrid.

Precisament la prevenció del patiment i dels trastorns mentals en la població infantil i juvenil, i també l'adulta, és el principal objectiu de l'ambiciós Pla de Salut Mental que el consistori barceloní va presentar fa tot just un any. És pioner a Catalunya i a l'estat, i un dels pocs que hi ha a Europa. Estarà vigent durant els propers sis anys i consta de cent onze accions a curt i mitjà termini per millorar el benestar psicològic dels habitants de la ciutat. Només en el primer any de vida, amb un pressupost de més de cinquanta milions d'euros, ja s'han endegat amb èxit el 82 % de les mesures projectades.

“Quan vam entrar a l'Ajuntament, a l'informe que l'Agència de Salut Pública havia elaborat amb diferents indicadors sobre la salut dels barcelonins, vam veure que la salut mental suspenia. El 12 % dels ciutadans té un trastorn de salut mental, des de patiment psicològic fins a trastorn greu. Era una xifra important i calia actuar”, afirma Gemma Tarafa, comissionada de Salut del consistori.

Pla transversal amb mesures socials

Així, doncs, es va constituir una taula de salut mental on hi havia, entre d'altres, l'Agència de Salut Pública de Barcelona, els grups polítics municipals, representants de les entitats socials que treballen en l'àmbit de la salut mental i famílies i persones afectades. Durant set mesos van treballar conjuntament per elaborar la proposta. “Vam considerar que calia una mirada transversal, no tan sols mèdica i sanitària, entenent que determinats factors com ara la pobresa, l'habitatge o l'atur també influeixen en la salut mental de les persones”, destaca Tarafa.

És per això que el pla preveu mesures com ara evitar desnonaments i oferir pisos de lloguer social a famílies en situacions de risc, millorar la inserció laboral de col·lectius amb situacions socioeconòmiques complexes o lluitar contra la pobresa energètica.

I posa especial èmfasi en els nens, adolescents i joves, el grup de població més vulnerable. “Des de fa dos anys tenim dades específiques en l'informe de salut sobre el col·lectiu dels menors i vam observar que s'havia produït un increment de les xifres de patiment psicològic entre el 2012 i el 2016. Això no vol dir que els menors tinguin més trastorns mentals o malalties, sinó que les condicions en què viuen els fan patir més”, reconeix Pilar Solanes, directora del programa de salut de l'Ajuntament. En aquest sentit, l'informe revela que als districtes amb una situació socioeconòmica pitjor els nens tenen un nivell més elevat de patiment que en àrees de la ciutat amb menys pobresa.

Del patiment a la malaltia

Els infants són els més vulnerables emocionalment, perquè, com explica Martín, responsable dels CSMIJ de Ciutat Vella i Sant Martí, manquen recursos per afrontar i adaptar-se a les situacions difícils que els envolten i tampoc no tenen encara la maduresa psicològica necessària per elaborar les vivències traumàtiques viscudes, com ara els desnonaments dels pares, la violència masclista, la migració, la situació d'atur a casa o les malalties.

“També cal tenir en compte els maltractaments, els abusos de tota mena, les vexacions, que són molt més freqüents en els infants del que ens pensem”, puntualitza Víctor Pérez, que és també patró de la Fundació Malalts Mentals de Catalunya.

El patiment es tradueix en infants que no dormen, nerviosos, que es dediquen a molestar a tothom o que estan tristos; que pateixen trastorns somàtics i a vegades crònics com dolors o malalties intestinals, o fins i tot trastorns de



conducta severa, com agressions als pares o a altres menors. Si aquest patiment mental es cronifica, pot arribar a desembocar en una malaltia mental, com ara depressió.

“Cal protegir els infants i els adolescents”, assevera Martín, que explica que als CSMIJ cada vegada atenen més nois i noies amb conductes autolesives. “Intenten calmar el dolor o el desassossec que senten autolesionant-se, com ara fent-se talls. No és que vulguin suïcidar-se ni fer-se mal, sinó que no saben gestionar reaccions o emocions adverses, no tenen una educació emocional, i de forma impulsiva adopten aquestes conductes”, afirma aquest psicòleg.

Període de construcció de la personalitat

El Pla de Salut Mental de Barcelona estableix una sèrie de mesures adreçades a alfabetitzar la població en les emocions i a detectar precoçment el malestar psicològic o problemes mentals que puguin tenir els infants, adolescents i joves, sempre des de l'òptica de la prevenció.

En aquest sentit, per exemple, s'ha endegat una experiència pilot en diverses escoles de la ciutat amb l'objectiu de valorar-ne l'eficàcia abans d'estendre-la a la resta dels centres. Consisteix en un programa per educar en les emocions nens i nenes d'entre tres i sis anys, “que és quan es construeix la personalitat i més hi podem incidir des d'un punt de vista preventiu”, apunta Solanes, que considera que “aquesta franja d'edat és un període crític per posar les bases de la bona salut mental”.

“Es tracta de donar-los recursos i habilitats de caràcter emocional per poder actuar davant emocions com la ràbia o la frustració, per exemple”, diu Tarafa. El pla també preveu la formació de professorat, monitors de lleure, monitors de menjador i activitats extraescolars perquè incorporin les emocions en la seva manera de treballar. Així mateix, es planteja la realització de tallers amb les famílies per treballar aquestes habilitats. A més a més, als barris amb pitjors indicadors de salut mental infantil i adolescent és previst

dotar les escoles de professionals, com ara educadors socials, que donin suport als professors, així com als nens amb dificultats.

Una altra mesura prevista al pla, en aquest cas adreçada als adolescents, són els espais de consulta jove que estaran ubicats, el 2019, als deu districtes de la ciutat. Es tracta d'espais físics on podran acudir els joves i adolescents per exposar els seus dubtes o patiments a psicòlegs, psiquiatres i educadors socials, que, en cas de considerar-ho necessari, els derivaran a centres mèdics. Ja n'hi ha una experiència reeixida en marxa al barri de la Marina, conegut popularment com la Zona Franca.

“És molt important la prevenció en els adolescents per evitar cronificacions. És un moment del neurodesenvolupament molt important i crític per evitar posteriors complicacions. Cal atendre els xavals amb un servei d'immèdiata i proximitat, per intentar evitar que el seu patiment derivi en un trastorn mental o un desordre emocional important”, alerta Martín.

Promoure la inserció laboral dels joves

Segons l'informe de salut de Barcelona, un dels factors que tenen més impacte en el benestar psicològic dels joves és l'atur, sobretot el de llarga durada. Per això el pla inclou mesures per reforçar la inserció laboral dels joves, començant per aquells que viuen en districtes més desfavorits. També es prioritza la inserció dels joves que pateixen un trastorn mental diagnosticat, com esquizofrènia o depressió.

Al final es tracta de desplaçar la diana dels esforços des del tractament cap a la prevenció de la malaltia mental. “És una revolució que hem de fer com a societat. Ens cal aprendre a identificar què ens passa i a gestionar les emocions, les positives i les negatives (la frustració, el rebuig, la ira); hem de saber escoltar-nos i escoltar els altres admetent que poden tenir raó”, assenyala Tarafa.

“Es tracta d'identificar un malestar, coneixe'n els símptomes i atribuir-lo a un problema emocional per integrar-lo a la vida, i no viure'l com una cosa estranya”, afegeix Martín. Només així, diu, podrem canviar el panorama de la salut mental. ■

Els nens, els adolescents i els joves són els grups més vulnerables al patiment psicològic.





Silvestra Moreno Presidenta de la Fundació Malalts Mentals de Catalunya

“He parlat amb els amics imaginaris d’una malalta per fer que anés al metge”

Nascuda a Madrid fa vuitanta-tres anys, va arribar a Barcelona durant la Guerra Civil. Va impulsar la primera Associació de Familiars de Malalts Mentals de Catalunya i després va fundar la Fundació Malalts Mentals de Catalunya, que acaba de complir un quart de segle de vida. L’any 2000 va rebre la Creu de Sant Jordi per la seva lluita en defensa dels afectats per aquestes malalties, que, recorda, “no són cosa teva ni meva, sinó de tots. Li pot tocar a qualsevol”. En aquest article ens relata la seva experiència.

“Quan em vaig casar, com era l’habitual aleshores, i vaig tenir fills, me’n vaig cuidar i també dels meus sogres. Un dia el meu sogre, que deuria tenir uns vuitanta anys, va començar a patir demència senil. I es va tornar agressiu. Es pensava que els veïns li volien robar, que havien entrat a casa seva, i coses així. Reaccionava de forma violenta, tant que els veïns tenien por que algun dia els fes mal. I em van dir que, o buscava ajuda, o el denunciaven.

»I així va començar tot. Era l’any 1980. Vaig portar el meu sogre a un ambulatori i el metge, quan el va veure, ja no el va voler deixar tornar a casa. El van traslladar de manera definitiva a l’Institut Mental de la Santa Creu i Sant Pau. ‘I jo, què he de fer ara?’, vaig preguntar. ‘Vostè, res, ja està’, em van respondre. ‘Escolti, que jo no porto un paquet, que és una persona. És el pare del meu marit i l’avi dels meus fills.’ Fins que va morir, l’anava a veure dos cops al dia.

»L’Institut, però, estava molt abandonat. Hi faltava personal, els malalts no rebien l’atenció que necessitaven. Uns anys abans l’Administració havia començat a tancar els manicomis i a tornar els malalts a casa seva. Gent que hi portava ingressada vint, trenta anys! Un desastre. No s’hi adaptaven i les famílies tampoc. I altres malalts estaven sols, sense recursos. On podien anar?

»Jo, en aquest centre, parlava molt amb els pacients joves, sobretot els escoltava. I em deia: ‘Jo tinc quatre fills; si algun dia cap d’ells es posés malalt i l’hagués de portar aquí, em moriria. Això és horrorós.’ Per això i pel meu sogre vaig començar a implicar-me en la lluita. Les famílies, amb el suport d’alguns professionals, ens vam començar a queixar tímidament, a manifestar-nos. Fins que, l’any 1986, vaig crear l’Associació de Familiars de Malalts Mentals.

»Com a presidenta de l’entitat, estava informada de tot, dels malalts que morien, dels que traslladaven, dels que enviaven a casa. I anava molt sovint al jutjat a portar els papers, perquè només un jutge pot autoritzar que una persona amb una malaltia d’Alzheimer avançada o una

demència perdi el seu dret a la llibertat i la ingressin en un psiquiàtric. El fiscal apreciava la meva feina i em van proposar que l’associació es fes càrrec de la tutela de malalts que no tenien família. I així ho vam fer. En vam arribar a tutelar quatre-cents.

»Al cap de sis anys vam decidir professionalitzar-nos i vam crear la Fundació Malalts Mentals de Catalunya, que ara tot just acaba de fer vint-i-cinc anys. Des d’aquesta entitat, als malalts els fèiem de família, bàsicament. Vetllàvem perquè ningú decidís sobre ells sense tenir-los en compte, a ells o a les seves famílies. Els anàvem a veure i els donàvem una mica de caliu; volíem que sabessin que no estaven sols i que, si necessitaven res, des de la fundació els ajudaríem en tot allò que poguéssim. Llavors vam aconseguir poder, cosa que ara malauradament ens falta. Se’ns escoltava. Vam organitzar el segon congrés europeu d’associacions de famílies de malalts mentals. I fins vaig arribar a presidir la Confederació Espanyola d’Agrupacions de Familiars i Persones amb Malaltia Mental.

»Vint-i-cinc anys ja de vida de la Fundació... Mai no em vaig pensar que arribaríem fins aquí. Suposo que em va donar forces tenir molt clar que la malaltia mental no és ni teva ni meva, sinó que pot ser de qualsevol. És cert que les coses, gràcies a la nostra lluita, han canviat una mica. Com a mínim ara aconseguim que les persones estiguin ateses. Quan vam començar amb l’Associació i la Fundació, hi havia malalts a qui el psiquiatre només veia un cop a l’any!

»El que no ha canviat gaire és l’estigma. Ara, a més, hi ha *modes* que fan molt mal. Com allò de dir ‘estic *depre*’. Si sabéssiu què és tenir una depressió de debò...! El pitjor d’una malaltia mental és que el mateix malalt no és conscient que ho és, i això fa que a casa seva hi hagi sempre una guerra declarada. Pobres famílies. L’empatia és clau. Jo he arribat a parlar per telèfon amb una malalta i els seus dos amics imaginaris per aconseguir que anés al metge. Si miro enrere, recordo les cares de moltes persones que s’havien perdut i les vam retrobar. Les vam ajudar. I això em fa sentir bé.” ■

A la pàgina de l’esquerra, Silvestra Moreno, entrevistada per a aquest reportatge, que ha dedicat gran part de la seva vida a la defensa dels malalts mentals.



Xavier Martí a les instal·lacions de Ràdio Gràcia, on porta un programa cada dijous a la tarda, de 6 a 7.

Xavier Martí Afectat de malaltia mental

“L’estigma fa més mal que la mateixa malaltia”

Un de cada quatre barcelonins té un problema de salut mental. Els més comuns són l’ansietat i la depressió i, dels que requereixen ingrés hospitalari, la bipolaritat i l’esquizofrènia. Moltes d’aquestes malalties es comencen a manifestar durant l’adolescència i tenen una base genètica. És el cas de Xavier Martí (nom real), nascut a Barcelona el 1962, que pateix esquizofrènia paranoide. En va començar a tenir episodis a l’institut i ara està tutelat per la Fundació Malalts Mentals de Catalunya. Aquestes línies, en què Xavier resumeix la seva vida, constitueixen un testimoni colpidor.

“Deia el meu pare: ‘El meu fill és poeta’. Mira, sempre m’ha agradat llegir i escriure. És el meu refugi. I m’han premiat pels meus poemes, tot i que no tinc res publicat. Jo era l’alumne més brillant de l’escola. No ho dic jo, eh? Ho deien els mestres. Quan vaig arribar a l’institut, però, em vaig començar a sentir estrany. El meu germà gran, el Martín, ja estava amb agressivitat, amb les seves rareses, i es va tornar contra la família. Jo aguantava aleshores com podia. Però patia molt. I aleshores vaig tenir un episodi autoreferencial, que es diu. Crist, el màxim exponent de la tradició judeocristiana, em va venir a veure a casa.

»Lesquizofrènia et fa pensar les coses distorsionades, però no et fa perdre del tot el contacte amb la realitat, excepte quan estàs en la fase aguda, que aleshores veus i sents coses que no són, i t’agafa molta por. Tremolant ho vaig explicar als meus pares, que no van entendre res de res. Així que vaig optar per callar. Sempre callat. Fins i tot a la mili. Jo ja sabia que alguna cosa fallava i vaig anar a parlar amb el metge d’allà, però es va pensar que ho feia per deslliurar-me’n i em va fer fora. La gent no t’entén.

»A la tornada no podia més. Un dia em va agafar un atac de riure i no podia deixar de riure. I em van ingressar per primer cop. Quan en vaig sortir vaig acceptar treballs odiosos. Jo volia escriure, soc poeta, però la medicació em deixava inútil. Feia de fuster en un centre especial de treball. Em trobava molt malament. Vaig pensar a suïcidar-me. I em vaig intentar llançar pel balcó de casa. Aleshores em van canviar la medicació. Tots els tests deien que jo tenia grans capacitats, però em van portar a fer una feina de rentaplats. Una feina de merda.

»He d’aguantar. He de ser fort. He d’aguantar. Ara he de fer de cuidador, de la mare i del Martín. La mare és gran i cal que l’acompanyi a tot arreu, i el Martín, de seixanta-tres anys, té una insuficiència renal crònica i necessita ser el centre d’atenció. També té esquizofrènia paranoide i ell, a més, una demència precoç. Jo mai no he estat agressiu com ell. Però a mi m’han ingressat dues vegades i a ell cap. Ja veus.

»Tinc un altre germà, el Toni, que no té la malaltia. M’estima molt. Si em veu una mica nerviós, em pregunta si m’he pres la medicació. Això és típic. Però no em puc enfadar perquè els que tenim una malaltia mental no ens podem enfadar, perquè si ens enfadem és perquè no ens hem pres la medicació. El Toni s’ho ha passat molt malament per la situació que tenim a casa. Ha plorat molt.

»Què hi fa si és genètic o no? A aquestes alçades de la vida... I a més, jo no tindrè fills. Però mai no m’han fet cap anàlisi del genoma. Al meu pare li era igual el que em passés. Com si jo en fos culpable. La meua mare no ho entén, encara. Per a la gent de la seva generació, els bojos no som persones normals. Una persona amb càncer és una persona normal. Però una persona amb malaltia mental no és normal.

»Com els jutges, que diuen que jo no puc decidir a qui votar, com si fos un nen. T’ho pots creure? Quan vaig llegir la sentència judicial que m’incapacitava..., per l’amor de Déu!

Em va doldre molt que m’ho fessin. Fins a aquell moment, mai no m’havia enfadat amb la psiquiatria.

»La segona vegada que em van ingressar va ser un alliberament. Va ser aleshores que em vaig adonar que tenia un problema; fins aleshores no ho acceptava. El pare em va ajudar que em donessin la disminució. Vaig fer cursos de copisteria a la Fundació Joia i vaig treballar en una copisteria tres anys i tot. Aleshores al pare li va agafar un càncer i va pensar que algú s’havia de fer càrrec de nosaltres quan ell morís. Ens vam posar en contacte amb la Fundació Malalts Mentals de Catalunya, que ens tutelava. Controlen els diners; fan activitats on participo, com ara els sopars de Nadal, i faig un cafè de tant en tant amb els referents tutelars de la fundació, que m’acompanyen també a les visites al metge.

»M’agrada escriure. No he publicat res, però tinc molts reculls de poesia. He impartit tallers d’escriptura a associacions i centres cívics, he endegat tallers de creació poètica, d’escriptura en general. Ara, a l’Associació de Veïns del Coll-Vallcarca tinc quatre alumnes. I col·laboro a Ràdio Gràcia, cada dijous a la tarda de 6 a 7.

»Abans tenia amics, fins i tot una amiga, una noia que m’estimava molt i de qui estava molt enamorat. Quan em va veure de tornada de la mili, no va voler saber res més de mi. Es va casar amb un altre. Ja no vull més relacions amb dones, no vull patir. Els companys de l’institut, quan van començar a veure les meves rareses, em deien boig i em van deixar de banda. Boig, em cridaven. L’estigma. Fa més mal que la mateixa malaltia.

»Recordo quan treballava en un centre especial de fusteria, que venia un psiquiatre a fer-nos conferències. Això era l’any 1987. I ens va dir que ens havien d’esterilitzar per no propagar la malaltia. Com si fóssim empestats!

»Ara torno a estar deprimit. Com feia molts anys que no ho estava. Trobo a faltar l’humor. La situació política també m’afecta. ‘Això que penses ara, Xavi, ho sents realment, ho sentiràs demà al matí?’, no em deixo de preguntar. Però no vull més medicació. Així que després de sopar, encara que sigui d’hora, em poso la música que m’agrada, em prenc les pastilles i m’estiro al llit. Em sento tan cansat...” ■



Radiografia de la salut mental dels barcelonins

El patiment i la malaltia mental van incrementar la seva incidència entre la població barcelonina durant els anys 2011 a 2016, en relació amb períodes anteriors. El col·lectiu dels aturats i els sectors socials més desfavorits van resultar especialment vulnerables. Els problemes de salut mental també afecten més les dones.

A partir de les dades recollides en el Pla de Salut Mental de Barcelona 2016-2022 obtenim la següent imatge de la salut mental dels barcelonins.

Entre 2011 i 2016 el patiment i la malaltia mental van experimentar un repunt, sobretot en el cas dels homes d'entre divuit i seixanta-quatre anys, en què la prevalença va passar de l'11,5 % al 16,2 %. Tot i així, aquests problemes de salut continuen afectant més les dones, en què la prevalença va passar en aquest període del 16 % al 18,9 %.

En aquesta franja d'edat, la prevalença de mala salut mental en les persones aturades és de més del 25 %, i també en les classes socials més desfavorides, amb una prevalença del 27,3 % entre els homes i del 31,3 % entre les dones.

Pel que fa a la població major de seixanta-quatre anys, entre el 2011 i el 2016 la prevalença de mala salut mental va passar del 13,5 % al 17,6 % en homes i del 24,9 % al 23,8 % en dones.

Si ens centrem en dues de les franges d'edat considerades prioritàries pel Pla de Salut Mental, la infància i l'adolescència, un 42 % dels ingressos a urgències psiquiàtriques de l'Hospital Sant Joan de Déu que van tenir lloc l'any 2015 van ser per conductes autolesives, segons dades presentades en el VI Congrés Català de Salut Mental en la Infància i l'Adolescència, celebrat a CosmoCaixa el 2017. El 9,9 % van ser per conductes suïcides.

Un 34,4 % de les consultes i un 36,6 % dels diagnòstics sobre salut mental d'infants i adolescents són per motius de trastorn de la conducta. El 58 % dels trastorns mentals en general es desenvolupen en joves majors de dotze anys, seguits de la franja d'edat d'entre cinc i dotze anys, que suposa un 39 % d'aquests trastorns. Els nens d'entre zero i cinc anys només representen el 3 % dels casos.

Fins al 30 % de la patologia mental en edat adulta està vinculada amb maltractaments, tant físics com psicològics, i abusos patits durant la infància. **C.S.** ■



Vicente Zambrano

Text: **Albert Forn** Periodista

Cap a la ciutat sense cotxes

El canvi climàtic i la contaminació atmosfèrica aboquen les grans ciutats del món a un canvi de paradigma. Després d'un segle en què el cotxe ha estat el rei dels carrers, les principals metròpolis aposten per restringir-lo. Aquesta revolució, que ja ha començat a París o Londres, vol tornar a posar el vianant al centre i pensar unes ciutats més vivibles, amb menys asfalt i més espais verds per a la ciutadania. Amsterdam o Copenhaguen, els grans paradisos de la bicicleta, també poden donar-nos lliçons per fer la transició cap a una ciutat sostenible, que prioritzi el transport públic i els desplaçaments a peu o en bicicleta i el comerç de proximitat.

Barcelona també avança cap a aquest model de veïnats pacificats amb la implantació de les superilles, l'ampliació de la xarxa del carril bici i noves inversions en transport públic, com la línia 9-10 del metro o el tramvia per la Diagonal. Però, com podem reduir el milió de cotxes que hi circulen a diari? És qüestió de conscienciar la població, o calen polítiques més agressives? Veient les morts indirectes i els problemes associats al fum dels automòbils, caldria limitar-ne l'ús amb prohibicions, tal com ja vam fer amb el tabac?



Bettmann / Getty Images

L'expansió del cotxe ha posat seriosament en qüestió el model històric de la ciutat europea compacta, contínua i densa, que ha retrocedit davant del model contrari, la ciutat dispersa, el paradigma del qual és Los Angeles. A la imatge, una família típica nordamericana dels anys seixanta, amb el cotxe aparcad davant de casa seva, es prepara a marxar de viatge.

Ho sentim, conductors, però no és un malson verd ni una utopia ecologista: les principals capitals del món ja treballen per eliminar els cotxes dels carrers. A París, l'alcaldesa Anne Hidalgo vol convertir la ciutat impulsora de l'últim gran acord climàtic en la primera metròpoli postcotxe de la història. Per fer-ho, prohibirà la circulació dels cotxes dièsel el 2024 –són quatre vegades més contaminants que la resta– i estudia prohibir la resta d'automòbils contaminants per al 2030, de manera que només podran circular els vehicles elèctrics. Per poder pacificar el centre, la capital francesa està duent a terme una importantíssima inversió en infraestructures –amb una seixantena de noves estacions de metro– coincidint amb la preparació dels Jocs Olímpics del 2024, que millorarà encara més una de les millors xarxes de transport públic del món. L'ajuntament socialista també ha duplicat la xarxa de carrils bici i ja prova els primers autobusos automàtics que circulen sense conductor.

El perquè de tots aquests canvis a la capital de França? “El repte incomparable de la contaminació de l'aire requereix accions sense precedents”, diu l'alcaldesa Hidalgo, i esmenta la xifra dels 6.500 parisencs morts cada any per la contaminació. I no cal anar tan lluny per veure els efectes del fum: a l'àrea metropolitana de Barcelona, la contaminació atmosfèrica causa unes 3.500 morts anuals. L'alcaldesa de París confia que, amb menys cotxes, la ciutat serà més habitable, i en el seu somni verd els milers de places de pàrquing actuals s'hauran convertit en carrils bici, terrasses de cafeteria i parcs infantils. La prova d'aquest increment

d'habitabilitat la constitueixen els nous passejos a la riba del Sena: hi circulaven fins a quaranta mil vehicles diaris i ara que s'han fet exclusius per a vianants són la nova zona de moda.

Més capitals que limitaran l'automòbil? Londres, on des de 2008 funciona una taxa que grava aquells vehicles contaminants que circulen pel centre, similar a l'Ecopass milanes. El resultat ha estat una baixada del nombre de cotxes que volten per la City, però l'alcalde, Sadiq Khan, vol anar més enllà, i promourà que els nous edificis d'habitatge i oficines es construeixin sense pàrquing. A Barcelona, els darrers intents per limitar el nombre d'aparcaments soterranis han topat amb les crítiques de l'oposició i del gremi dels agents de la propietat immobiliària, que ho troben “demencial”.

El futur de l'automòbil a la ciutat ja centra la majoria dels debats urbanístics. L'octubre passat, desenes d'arquitectes, experts en mobilitat i activistes pel transport públic es van reunir a la Universitat Pompeu Fabra (UPF) en un Urban Thinkers Campus (UTC) promogut per l'Ajuntament de Barcelona i la World Urban Campaign (UN-HABITAT), sota organització de la Federació Iberoamericana d'Urbanistes (FIU). A la trobada, titulada genèricament “En transició cap a ciutats més vivibles. The Post-Car City”, es van debatre les maneres d'avançar cap a ciutats “més vivibles, sostenibles, saludables i segures a partir de la implementació de nous models de mobilitat urbana”, segons les paraules de presentació de l'esdeveniment. Lluís Brau, president de la FIU, assegurava en l'acte d'inauguració que el futur de la vida urbana passa per la “contenció del vehicle privat” i per un

model de carrers pacífics, on el cotxe ocupi un segon pla. “La mobilitat és un dret –afegia la regidora de Mobilitat de l’Ajuntament de Barcelona, Mercedes Vidal–, però pressupostàriament no s’ha tractat mai com a tal. La sanitat i l’educació es financen de manera estructural, i en aquest cas hauria de passar el mateix. Això ha generat una falta endèmica de finançament del transport públic, que ens costarà molt cara en termes de salut pública i d’habitabilitat.”

Un problema global: del somni al malson

Segons va valorar en la seva intervenció l’urbanista Jose Maria Ezquiaga, degà del Col·legi Oficial d’Arquitectes de Madrid, el problema del cotxe és “global”, ja que es registren els mateixos problemes de trànsit a Europa que a les grans capitals d’Àsia o Amèrica Llatina. Ezquiaga recordava que, històricament, el paradigma de ciutat havia estat el model europeu, com Barcelona, basat en metròpolis “compactes, contínues i denses” que permeten un ús mixt d’habitatge i comerç i una mobilitat òptima, ja sigui amb transport públic o a peu. Però amb l’expansió del cotxe es va imposar el model contrari, el paradigma del qual seria Los Angeles. “La ciutat s’expandeix i inunda el territori amb veïnats de cases amb jardí a les quals només es pot accedir en automòbil”, va explicar Ezquiaga. La imatge idíl·lica del somni americà.

“El model suburbial ha provocat que la gent cada vegada visqui més lluny del lloc on treballa”, va considerar Ezquiaga: un fet que ha impulsat la creació de ciutats dormitori extensíssimes en superfície i amb una densitat molt baixa, on els serveis bàsics –hospitals, escoles, comerços– són sempre lluny i cal agafar el cotxe per a tot. Però, a la vegada, l’automòbil tampoc no és la solució, perquè hi ha tants vehicles que a les hores punta l’embús és el pa de cada dia. “El somni americà –resumia Ezquiaga– en realitat ha resultat ser un malson.”

Pot semblar llunyà, però aquest somni –o malson– americà el tenim a tocar. A l’estat espanyol, l’expansió de les urbanitzacions i les ciutats dormitori de petites cases va ser el model per antonomàsia entre 1994 i 2009. A Madrid el creixement de població dels darrers anys no s’ha concentrat al centre sinó als afores, on s’ha doblat la superfície de sòl construïda. I el nombre de cotxes que circulen també s’ha multiplicat per dos. “S’ha construït en forma d’arxipèlag, amb barris i centres comercials com a cèl·lules autosuficients, envoltades de grans aparcaments i aixecades enmig d’enlloc, cosa que ens condemna a fer servir l’automòbil privat per arribar-hi”, va indicar Ezquiaga. En aquesta nova ciutat dispersa la dependència de l’autopista és total, i quan aquesta se satura el col·lapse és inevitable.

Cent anys conquerint mentalitats

Ara bé, si el cotxe causa problemes de mobilitat a mig món, com és que continuem utilitzant-lo? Desenes d’experts s’ho preguntaven en una de les activitats del campus de pensadors sobre la ciutat, la taula rodona “Disputant l’hegemonia cultural al cotxe”. “L’automòbil és un símbol cultural molt fort”, arrencava l’arquitecte David Bravo, promotor del cicle “Adéu al cotxe!” de la Sala Beckett. Ell ho té clar i assegura que la nostra dependència del cotxe és induïda, fruit d’una operació d’enginyeria social “sense precedents a la història, només comparable a l’expansió del cristianisme”. D’entrada



MGM / Pathé / Album

sembla una exageració, però ens proposa mirar cent anys enrere, quan la societat funcionava sense automòbils. “El cotxe és l’element que ha transformat més i més ràpidament les ciutats des del neolític”, afegia l’arquitecte barceloní, tot cridant l’atenció sobre el caràcter omnipresent de les quatre rodes, presents en el nostre imaginari des de la infància: “Amb què juguen els nens? Amb cotxes!”

Els experts constaten que la conquesta feta pel cotxe ha estat fruit d’una campanya global. Situen el tret de sortida en el temps del New Deal dels EUA, quan es venia l’automòbil com la manera més fàcil de fugir de la ciutat. Però la cursa per difondre la compra i l’ús del cotxe no ha tingut un únic color polític: la socialdemocràcia els ha fomentat tant com ho van fer el bloc comunista, Hitler promovent el Volkswagen “Escarabat” o Franco impulsant el Seat 600.

La indústria automobilística ha associat el cotxe a valors imbatibles com la llibertat i la independència personal. A la televisió ens ho diuen constantment: si compres un cotxe, compres la teva llibertat. I el cinema també hi ha ajudat: a la pel·lícula *Thelma & Louise*, per exemple, un Ford Thunderbird és l’element alliberador per a les dues protagonistes, i a *Casablanca*, situada al mig de la Segona Guerra Mundial, l’únic moment de felicitat i amor que aconseguïxen Humphrey Bogart i Ingrid Bergman transcorre durant una escapada en descapotable. “Més tard, als anys vuitanta, s’arriba al clímax amb sèries com *El coche fantástico*, on l’heroi és el cotxe en si mateix”, recordava Bravo. Però trobar casos contraris resulta molt més complicat: “Només la pel·lícula *Un dia de fúria* retrata la situació més freqüent

La indústria automobilística ha associat el cotxe a valors imbatibles com la llibertat i la independència personal, i règims i governs de tots els colors n’han fomentat l’ús. A dalt, una escena de la pel·lícula *Thelma & Louise* (1991), de Ridley Scott, on un Ford Thunderbird és l’element alliberador per a les protagonistes, encarnades per Susan Sarandon i Geena Davis.

El Tram té una consideració altíssima pel que fa a percepció, estètica i sostenibilitat. Fer atractiu el transport públic, com ha estat el cas del tramvia, és una de les millors maneres de combatre la tradicional imatge guanyadora del cotxe.



Vicente Zambrano

dels qui agafen el cotxe cada dia: la histèria de quedar-se atrapat en un embús.

Aquest enamorament global no és casual, expliquen els experts en mobilitat, perquè el lobby del motor és un dels anunciant més importants del planeta i fa dècades que ens envia inputs contínuament. “Hi ha anuncis de cotxes a tot arreu: al cinema, la televisió o els diaris, però també als transports públics, que n’haurien de ser la competència, i s’anuncien vehicles tot terreny al metro o a les marquesines de l’autobús”, assenyalava Bravo. “Aquest any [2017] fins i tot van plantar un cotxe al mig de l’estació de Sants, la catedral del transport públic de Catalunya!”, afegia Ricard Riol, president de l’Associació per a la Promoció del Transport Públic.

A la trobada de la UPF també recordaven que no totes les estratègies de la indústria automobilística han estat netes. S’hi explicava que als anys quaranta del segle passat, abans de convertir-se en la meca de l’automòbil i en el model a reproduir arreu del planeta, Los Angeles tenia una xarxa de tramvies envejable, que el lobby del cotxe es va dedicar a comprar i desmantellar per forçar la gent a abraçar l’automòbil. També hi ha constància històrica, amb anuncis d’època interessantíssims, de campanyes mediàtiques que ridiculitzaven el vianant arraconant-lo a les voreres. “A Llatinoamèrica el cotxe encara és un símbol d’estatus i de riquesa –informava una urbanista de São Paulo– i, per tant, ser vianant vol dir assumir el teu fracàs professional.”

Solucions, però a quin preu?

Ricard Riol va considerar que el debat s’hauria de centrar en els mecanismes de què disposem per generar un canvi social que és tan necessari. “Ningú discuteix ara que el trànsit mata i ens ofega –va dir–; el problema sorgeix quan les solucions requereixen canvis de conducta. Perquè la gent vol solu-

cions, però no accepta els canvis.” I això que les dades són clares: hi ha massa cotxes als carrers i a sobre es beneficien d’un tracte preferent. A Madrid, el 61 % dels carrers és per a l’asfalt, quan aquestes vies no resolen ni el 38 % dels viatges. I a Barcelona succeeix el mateix: només un de cada quatre desplaçaments es fa amb cotxe privat, però l’automòbil continua tenint l’hegemonia als carrers i les places.

De quina manera es pot contrarestar la imatge guanyadora del cotxe? Una opció consisteix a fer “sexy” el transport públic. El geògraf Francesc Muñoz posa com a exemple el Tram, que té entre els barcelonins una consideració altíssima pel que fa a percepció, estètica i sostenibilitat. Un altre camí per parar els peus a l’automòbil és associar-lo a la contaminació que provoca. Com? Seguint l’exemple de les lleis antitabac. Ara ja són coses que comencen a quedar lluny, però durant dècades el fum del tabac era tan omnipresent com el dels cotxes: es fumava a les universitats, als hospitals, als avions i als restaurants, i un món sense fum era impossible d’imaginar. El cinema també va ser clau en l’expansió de l’imaginari nicotínic, i els valors de glamur i d’independència associats a la cigarreta no es discutien. Però la determinació mostrada per les administracions públiques a preservar la salut de la ciutadania va guanyar la batalla a les tabaques. Per als experts presents a la trobada de la Pompeu Fabra, els paral·lelismes són evidents perquè, com afirmava Anne Hidalgo, el del cotxe també és un problema de salut global.

I el cotxe elèctric –podríem preguntar-nos– no soluciona aquests problemes de contaminació? “Amb el cotxe elèctric el sector intenta fer un *greenwashing*, vendre’ns que tot canvi perquè tot continuï igual”, sostenia David Bravo. A la taula rodona on va fer aquesta valoració hi havia consens respecte d’aquest gir lampedusà: van indicar que els vehi-

L'ampliació de la xarxa dels carrils bici de Barcelona, que el 2019 superarà els tres-cents quilòmetres, farà possible que els trajectes en bicicleta s'arribin a multiplicar per cinc, fins a arribar al 10 % dels desplaçaments.



Vicente Zambrano

cles verds només “desplacen les externalitats”; és a dir, en lloc de generar emissions pel tub d'escapament i deixar el fum a la ciutat, contaminen per la xemeneia de la central on s'hagi produït l'electricitat. I una ciutat plena de cotxes, per molt que siguin elèctrics, és una ciutat d'embussos, que continua deixant el vianant en segon pla.

Malgrat que alguns dels diagnòstics i les prediccions que es van fer al campus de pensadors sobre la ciutat poden sonar radicals i apocalíptics, els defensors de la ciutat sense cotxes no s'oposen a l'automòbil en general. L'opinió més estesa entre aquests experts és que “el cotxe és un problema quan està infrautilitzat”, o sigui, quan va buit, com passa amb el milió de vehicles que circulen diàriament per Barcelona, on es registra una ocupació mitjana d'1,14 persones per cotxe. “Si aconseguíssim ocupacions de 2,5 persones, no caldria aquest debat”, va aclarir Pau Noy, adjunt al conseller delegat de Transports Metropolitans de Barcelona (TMB). Noy assegurava que el cotxe no desapareixerà mai del tot perquè sempre hi haurà necessitats logístiques i persones amb necessitats especials. Del que es tracta, segons aquests experts, és d'arrabassar-li la centralitat actual.

Descongestionar Barcelona és possible

Els urbanistes asseguren que no hi ha solucions miraculoses per a la mobilitat a les ciutats, i que la recepta està inventada des de fa dècades: fomentar el transport públic i restringir el vehicle privat. El problema és que a Barcelona s'ha fet just el contrari. “A mesura que la ciutat es congestionava, n'ampliàvem la capacitat viària”, recordava Pau Noy. Exemples característics de les intervencions generades per aquesta política serien la progressiva obertura de la ronda del Mig i l'obertura de les rondes del Litoral i de Dalt el 1992, infraestructures per al vehicle privat que es van desenvolupar sense

anar acompanyades d'una inversió similar a la xarxa de transport públic. I la crisi econòmica encara va tensar més la situació, amb retallades pressupostàries que van afectar els serveis i no permetien la renovació i el creixement de les flotes. El problema és que cal valentia política per afrontar la mobilitat sostenible, perquè treure cotxes del carrer suposa una pèrdua de vots per al polític que ho intenti.

Seria possible, tècnicament, una Barcelona sense cotxes? Pau Noy disposa de diversos estudis de TMB que demostren que sí, que amb una inversió adequada el transport públic podria assumir tots els desplaçaments de la ciutat. De fet, en l'actualitat el 69 % dels trajectes en cotxe es fan entre àrees on hi ha alternatives com el metro o el tramvia. Des de TMB tenen calculat que es podrien doblar les freqüències del metro amb l'ajuda dels trens automàtics, i la capacitat de les línies de rodalies es podria augmentar amb trens més llargs i utilitzant el túnel de l'AVE, que està desaprofitat. La unió dels tramvies del Llobregat i del Besòs per la Diagonal multiplicaria per tres l'oferta actual, i amb l'ampliació de la xarxa dels carrils bici –que el 2019 superarà els tres-cents quilòmetres– hi ha marge perquè els trajectes en bicicleta es multipliquin per cinc, fins a arribar al 10 % dels desplaçaments.

Quins beneficis tindria tot això? “D'entrada, una reducció de l'accidentalitat i una baixada a zero dels nivells de pol·lució”, explicava Pau Noy. Una altra conseqüència clara de disposar d'uns carrers més buits seria duplicar la superfície de l'espai públic dedicat als ciutadans. Això s'aconseguiria perquè no només es reconqueririen carrils en moltes vies, sinó perquè també es reduiria la superfície d'aparcament. I no, no parlem d'un món de ciència ficció: “A Europa –exclosa Espanya– ja hi ha una pila de ciutats sense emissions”, aclaria Noy. És, per tant, una qüestió de voluntat polí-

Per les vies que voregen el Sena, a París, circulaven fins a quaranta mil vehicles diaris. Ara que s'han fet exclusives per a vianants són la nova zona de moda de la capital francesa.



François Guillot / AFP / Getty Images

tica. I de temps, perquè, segons els ponents, l'esgotament del petroli i els efectes del canvi climàtic ens obligaran a canviar la manera de viure més aviat del que ens pensem.

Les noves tecnologies poden tenir un paper clau en aquesta evolució de la mobilitat. A l'hora de compartir cotxe, per exemple: cada vegada hi ha més plataformes de *car-sharing*, amb possibilitats de creixement, i també s'han dipositat esperances en l'arribada del cotxe autònom, que circularia sense conductor i podria transportar diverses persones alhora, a mig camí entre el taxi i l'autobús urbà. Les aplicacions mòbils també poden millorar els desplaçaments. Rikesh Shah, cap d'innovació comercial de Transport for London, explicava els beneficis derivats del fet de compartir desenes de paràmetres del transport públic a temps real, com l'estat de les línies de bus o metro, l'hora exacta d'arribada d'un comboi a una estació o la situació d'accidents o d'obres de manteniment. Gràcies a aquest esforç de dades obertes, s'han creat més de sis-centes aplicacions independents que informen del servei a un 40 % dels usuaris, amb programes que proposen automàticament canvis de ruta quan hi ha incidències.

A Barcelona, el desplegament de la nova targeta de transport públic T-Mobilitat, prevista per al 2019, podria ser una bona oportunitat d'avançar cap a un transport multimodal i de provocar un canvi de la mentalitat ciutadana. "La T-Mobilitat podria fomentar les bones pràctiques de moltes maneres –avançava l'arquitecte David Bravo–. La targeta podria ser més barata per als qui fan servir el Bicing, o també es podria fomentar un transport públic més econòmic per a les persones que reciclen al Punt Verd o que compren als mercats de proximitat." Les noves tecnologies també podrien millorar el Bicing: al simposi s'apuntava que es podria incentivar l'ús de les bicicletes i afavorir-ne un millor repartiment

per la ciutat bonificant aquells usuaris dels trajectes menys populars, com ara els que discorren entre la platja i els barris més costeruts.

La bicicleta com a metàfora

Precisament la bicicleta ha acompanyat la transformació de moltes ciutats arreu d'Europa, sovint amb climes molt més complicats que el català. "Als països nòrdics neva i són habituals les temperatures sota zero, i això no impedeix que el 40 % de la població pedali cada dia fins a la feina", explicava Mark Wagenbuur, fundador del blog *BicycleDutch.nl*. Per a aquest expert holandès, la instauració de la bicicleta és un problema d'hàbits, cultural. "Però els hàbits i la cultura es poden canviar."

Un exemple d'això l'aporta Amsterdam, un dels paradisos ciclistes del nord. "Ara la bicicleta és tan central que el primer ministre pedala fins al palau per notificar al rei la formació d'un nou govern, però fa cinquanta anys les coses eren ben diferents", assenyalava Wagenbuur. Amb la bonança dels anys cinquanta, el cotxe va començar a conquerir terreny físic i mental als Països Baixos, i les pressions per adaptar-hi les ciutats van dur a enderrocar barris sencers de carrers medievals i van convertir places històriques en aparcaments massius. "Però aquesta destrossa del patrimoni va topat aviat amb l'oposició ciutadana", recordava, amb *okupes* que s'oposaven a l'enderrocament d'edificis històrics i famílies que impulsaven el moviment Stop de Kindermoord [Atureu els assassinats de canalla]. Aquest moviment reclamava, mitjançant protestes i desobediència civil, la pacificació d'un trànsit que, només el 1971, va causar quatre-centes víctimes infantils al país. Finalment, l'Estat va començar a modificar les seves prioritats i van néixer llavors els primers centres urbans exclusius per a vianants.

Amb el desenvolupament de les superilles, com aquesta del Poblenou, l'Ajuntament vol aconseguir reduir la superfície total de l'espai públic que es reserva al trànsit rodat des del 50 % actual fins al 30 %.



Vicente Zambrano

Copenhaguen, l'altra gran capital ciclista, va viure un procés similar: als anys setanta només el 10 % dels trajectes es feien en bicicleta i el cotxe era omnipresent, però una política continuada d'inversions ha capgirat la situació i ara la bicicleta copa el 41 % dels trajectes. I la construcció d'infraestructura ciclista no s'atura: ara impulsen superautopistes de quatre carrils –perquè hi ha tantes bicicletes que a les hores punta es formen embussos– i fins a setze nous ponts només per a les dues rodes. De fet, el debat actual a la capital danesa no és sobre la bicicleta, sinó sobre els cotxes. El disseny urbà encara està pensat per a l'automòbil i, malgrat que a les hores punta el 55 % dels vehicles són bicicletes, el cotxe encara té prioritat a la majoria de calçades. Es tracta, doncs, de guanyar en “justícia espacial” i posar el ciutadà al centre de la planificació urbanística.

A Barcelona, el creixement de la bicicleta d'aquests últims anys convida a l'optimisme. Després de l'esclat inicial, el Bicing ha celebrat el desè aniversari totalment consolidat, amb més de sis mil usuaris, i ha inaugurat l'any en curs amb un ambiciós canvi d'operador que garantirà el servei les vint-i-quatre hores, i n'ampliarà el nombre d'estacions i les farà totes mixtes, perquè admetin alhora bicicletes normals i elèctriques. A més, el creixement de la xarxa de carrils bici permetrà a tothom tenir-ne un a menys de tres-cents metres de casa. “Poques inversions són tan rendibles com les associades a la bicicleta pel que fa a la relació entre cost i poder transformador”, explicava la regidora Mercedes Vidal.

A Dinamarca i els Països Baixos, la fórmula d'èxit és la coexistència de tres tipus de vies: les ràpides, exclusives per als cotxes; les mixtes, amb calçades segregades, i els carrers de barri, on els cotxes circulin lents i els ciclistes i els vianants tinguin sempre la prioritat. L'esquema que se'n deriva és una ciutat amb forma de retícula i diversos nivells

de pacificació del trànsit, exactament un model urbà que a Barcelona ha generat molta polèmica: la superilla.

Els ciutadans, al centre

“Amb el desenvolupament de les superilles aspirem a reduir del 50 % al 30 % l'espai públic reservat al trànsit rodat”, explicava Ton Salvadó, arquitecte i director de Model Urbà de l'Ajuntament. Tornem a la recepta de sempre: augmentar la qualitat de vida dels barris a través de la pacificació del trànsit, convertint molts dels carrers actuals en vies locals o veïnals. “La ciutat està al límit de la seva capacitat –explicava Salvadó–. A l'àrea metropolitana es registren 3.500 morts prematures l'any per la contaminació, 11.000 ferits anuals per accidents, i problemes de salut vinculats al sedentarisme, la contaminació acústica i la manca d'espais verds.”

Per entendre el potencial del projecte només cal fer un cop d'ull a les superilles històriques, Gràcia i el Born, que són dos dels barris més ben valorats pel mercat immobiliari i turístic. Salvadó assegura que, quan la implantació s'hagi completat, centenars de calçades i carrers s'hauran convertit en espais per als veïns, amb parcs infantils i zones verdes. El pla preveu que el nombre de cotxes es redueixi i que els que quedin no s'aparquin en superfície. “Volem que s'entengui el carrer com a prolongació de la vida domèstica, com un espai de confort”, reblava l'arquitecte.

No som, doncs, davant d'un debat local, sinó d'una problemàtica global. El segle XX va ser del cotxe; volem que el segle XXI sigui dels vianants? ■

EN TRÀNSIT



Text: **Joan Burdeus** Comunicador i filòsof. Fotos: **Albert Armengol**

Vandana Shiva

Només l'amor salvarà la Terra

L'activista ecofeminista Vandana Shiva, que al gener va visitar Barcelona, proposa canviar el marc mental actual orientat al domini de la Terra per un altre basat en l'amor i el respecte a la biodiversitat. Sosté que, si prescindim de les il·lusions del capitalisme tecnòfil global, en deu anys podríem revertir el canvi climàtic.

En el nivell subatòmic, l'univers està en harmonia. No ens ha d'estranyar que Vandana Shiva (nascuda l'any 1952 a Dehradun, a l'estat d'Uttarakhand, al nord de l'Índia), activista ecologista i pensadora ecofeminista, comencés la seva carrera com a física de partícules i filòsofa de la ciència: Shiva comprèn que l'estat natural de les coses és l'equilibri i que les conseqüències d'alterar un sistema que s'autoregula són desastroses.

La hipòtesi de Gaia, que postula la benvolença de la mare natura, deixa de ser un mite i es converteix en un fet científic. Si el canvi climàtic és el resultat de la intromissió humana en la naturalesa que està causant i causarà l'impacte més gran en les condicions que possibiliten la vida, la proposta de Shiva per revertir la catàstrofe és simple: deixem d'intentar dominar la Terra i comencem a escoltar el que ens diu. Citant Mahatma Gandhi, la pensadora ens recorda que "la Terra proveeix suficient per a les necessitats de tothom, però no per a la cobdícia d'uns quants".

El mes de gener passat la sala d'actes del Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (CCCB) es va omplir de gom a gom per escoltar les reflexions de Shiva sobre el paper que ha de fer la humanitat en un futur condicionat pels efectes ecològics, econòmics, polítics i socials de la crisi climàtica vigent. Autora de desenes de llibres com ara *Ecofeminismo* o *Manifiesto para una democracia de la Tierra*, el 2018 ha publicat *¿Quién alimenta realmente el mundo?* (Capitán Swing), el resultat de la seva investigació més recent. La solidesa intel·lectual de la seva visió, sumada a la passió amb què la comunica, han forjat la reputació global de Shiva, a qui es posen etiquetes com ara "una estrella del rock que lluita contra Monsanto" o "la mare Teresa del medi ambient". Sota els focus del CCCB, Shiva va demostrar que el pensament i la feina de tants anys donen els seus fruits en forma d'un nombre creixent de gent que pren consciència.

És el carboni, estúpid!

Shiva no parla de canvi climàtic, sinó de caos climàtic: "El concepte de canvi et fa pensar en un increment de la temperatura previsible i controlable. El que està passant és una destrucció dels sistemes que han fet possible l'existència dels éssers humans durant vint mil anys." Què està destruint aquests processos autoregulats? La nostra arrogància i la

nostra estupidesa, que ens han dut a treure del seu lloc els combustibles fòssils que la natura va posar sota terra durant més de sis-cents milions d'anys. En un sol any, el sistema industrial crema més de vint milions d'anys de treball de la natura i, doncs, altera el cicle natural del carboni. "Vam aprendre el cicle del carboni a l'escola; és una cosa molt senzilla, però sembla que, com més *smart* es torna tot el nostre voltant, més fàcilment oblidem", adverteix Shiva. Segons l'activista, aquest estrès insuportable està degradant els mecanismes d'absorció del carboni de la Terra i el canvi –caos– climàtic és "la malaltia metabòlica" que en resulta.

La disrupció del cicle del carboni va molt més enllà dels problemes mediambientals. Shiva sosté que pràcticament cada conflicte que veiem avui a l'Orient Mitjà parteix en realitat del carboni. I és que el 2009 la desertització de Síria va forçar un milió de pagesos a abandonar les seves terres, fet que, afegit a les severes polítiques d'austeritat del règim de Bashar al-Assad, va donar ales als senyors de la guerra per canalitzar aquest malestar, que desembocaria en la guerra actual. El mateix any 2009, quan el llac Txad va patir una sequera gravíssima, els conflictes per l'aigua van suposar l'inici del grup terrorista Boko Haram. La llista podria seguir, però les investigacions de Shiva l'han dut a la conclusió que, molt sovint, conflictes geopolítics que tenen el seu origen en crisis mediambientals "es camuflen rere explicacions ètniques o religioses perquè ningú vol reconèixer que la solució és ecològica, no militar".

La xarxa del menjar

Després d'anys estudiant els orígens del caos climàtic, Shiva estima que el 75 % dels problemes de la Terra estan relacionats amb la manera com produïm el menjar. Se sol parlar que el perill de l'agricultura industrial són els efectes dels productes químics sobre les plantes i la terra, però s'oblida que tots i cadascun dels productes que fa servir la indústria provenen de combustibles fòssils.

Tenim una agricultura basada en els derivats del petroli que produeix entre un 40 % i un 50 % dels gasos d'efecte hivernacle que s'emeten cada any, que consumeix un 75 % de l'aigua dolça del planeta i que és responsable de més del 70 % de la destrucció del sòl. La ironia és que tot aquest consum pantagruèlic de recursos no ha fet de la Terra un lloc més fèrtil, sinó que, en desestabilitzar els seus cicles



naturals, ha provocat el canvi climàtic que ara amenaça la nostra subsistència.

Shiva ataca les grans indústries químiques i alimentàries per haver invertit el sentit comú sobre com conrear aliments: “Ens van fer creure que sense substàncies químiques no es podia produir menjar”, afirma. I ens explica també que el sistema és profundament ineficient, realitat que s’ha amagat fent-nos creure que l’eficiència només depèn del nombre de gent que fa la feina: com més grangers eliminis, millor. Paradoxalment, segons Shiva, el rendiment autèntic l’aconsegueixen les petites granges tradicionals. Granges com ara les que impulsa ella com a fundadora de Navdanya, una organització no governamental que promou la conservació de la biodiversitat, l’agricultura ecològica i els drets dels agricultors, i que ha format més d’un milió de grangers en la sobirania alimentària i l’agricultura sostenible durant els últims vint anys. “Mentre que les granges industrials consumeixen deu unitats contaminants per produir una unitat de menjar, a les nostres no es perd res perquè, igual que a la natura, tot funciona per cicles i tot s’aprofita”, explica. Després de vint anys competint, a les plantacions industrials la matèria orgànica del sòl s’ha reduït un 14 %, mentre que a les granges ecològiques ha augmentat un 99 %.

L’any passat Stephen Hawking va dir que només podrem sobreviure durant un segle en aquest planeta i que, per tant,

n’haurem d’escapar. Elon Musk parla de colonitzar Mart. Vandana Shiva està farta d’aquesta manera de pensar masculina: “Són com nens que juguen amb les seves joguines i, quan les coses van malament, les llencen i se’n compren una altra”, valora.

L’ecofeminisme que defensa l’autora proposa un canvi del marc mental actual, de domini i instrumentalització de la Terra, a un d’amor i de respecte per la biodiversitat. Shiva ens diu que, si ens desfem de les il·lusions de la casta capitalista tecnòfila global i aprenem a viure d’acord amb els límits que estableix la natura, en deu anys podríem revertir el canvi climàtic. Retornant a la manera sostenible de fer créixer el menjar, el carboni de l’atmosfera que ens està matant tornaria al lloc on ens permet la vida: al sòl. “Això funciona perquè la feina no la fem només nosaltres: hi ha bilions d’organismes que ens hi ajuden, i l’únic que hem de fer és dir-los: ‘gràcies, aquí tens la teva part, et retorno l’amor.’” ■

Text: Mercè Ibarz

En l'asfalt gitano de la Perona



El barri de la Perona. Barcelona 1980-1990

Autors: Esteve Lucerón (fotografia), Àngel Marzo (text)

Editen: Ajuntament de Barcelona i Marge Books

176 pàgines

Barcelona, 2017

Esteve Lucerón recull els últims anys de la Perona gitana, quan el barri vivia des de feia temps en el conflicte i l'exclusió, i ho fa sense prejudicis i amb naturalitat.

És estrany evocar un barri desaparegut per vergonya. No un barri que s'ha transformat tant que ja no és ni serà com era, sinó un que ha estat eliminat de rel per donar pas a un urbanisme més pulcre, més anònim, més indiferent. Les transfiguracions modulen la vida urbana i una ciutat canvia més ràpid que el cor humà, molt més ràpid; però, així i tot, acostuma a retenir alguna cosa dels cors i les vísceres que l'han fet.

En aquest cas, no. Parlem d'una vida urbana que no hi és: ni carrers ni cases, ni bars ni *mercadillos*, ni nens ni vells ni adults, ni policia ni mestres ni passavolants ni veïns; d'una vida sense gent. Sense problemes. Més ben dit, només amb els problemes propis d'un parc, el de Sant Martí, que l'ha substituït. Parlem de la Perona. Ara viu en fotos i records.

La Perona va desaparèixer l'any 1989, quan es van enderrocar les barraques que encara s'estenien per Barcelona i s'inaugurava així, de forma visible, el primer pas cap a la cita olímpica i la ciutat nova que des de llavors ha emergit. Abans de la Vila Olímpica i de l'obertura urbana al mar, les primeres imatges que van proclamar el canvi que s'acostava eren fotografies de l'alcalde Pasqual Maragall en aquestes altres obres públiques que tiraven avall les barraques de la Perona, entre les més conegudes. D'altres eren les del Carmel, de Montjuïc, de racons de la Diagonal encara. La destrucció netejava i allisava el camí.

El barri de La Perona ja no hi és des d'aleshores, com tampoc no hi era llavors el Somorrostro, els habitants del qual van ser desplaçats justament a la Perona quan les casetes i els campaments vora mar van ser foragitats perquè Franco venia de visita, el 1966. Barris gitanos.

Aquella Perona viu ara en les heme-roteques, en les imatges privades dels qui hi vivien, en escassos materials televisius. I sobretot en les fotografies d'Esteve Lucerón, ara recollides en el llibre que motiva aquestes ratlles. Amb la desaparició del barri, els veïns es van traslladar als pisos de què els va proveir l'Ajuntament per erradicar les xaboles que ells mateixos s'havien construït. *El barri de la Perona. Barcelona 1980-1990* recull una bona selecció de les fotos que Lucerón ha cedit a l'Arxiu Fotogràfic de Barcelona i s'acompanyen de textos molt viscuts d'Àngel Marzo. Un fotògraf format en les dinàmiques activíssimes del Centre Internacional de Fotografia de Barcelona que es va proposar documentar la vida dels gitanos de la Perona i així ho ha fet, vivint el barri com a vigilant dels tallers ocupacionals, i un escriptor que va ser mestre de l'Escola d'Adults de la Perona.

Situat al llarg de la ronda de Sant Martí, entre el pont d'Espronceda i la

riera d'Horta, on ara hi ha el parc i s'estén també el ramal de ferrocarril de la Sagrera, la Perona va rebre el nom no pas de la mongeta tendra –com durant anys vaig pensar–, sinó de la visita de suport al règim franquista d'Eva Duarte de Perón, justament anomenada “la Perona”, el 1947. Ja hi eren els migrants peninsulars de la postguerra, que formaven la Perona dels païos, que va durar fins al 1967. A partir de llavors s'hi instal·len sobretot gitanos, fins a l'erradicació del barri.

Esteve Lucerón recull els últims anys de la Perona gitana, quan el barri vivia des de feia temps immers en el conflicte i l'exclusió, i ho fa sense prejudicis. Les seves fotos rescaten la vida que hi havia amb naturalitat, seguint la fortalesa d'unes vivències sostingudes per la família –“que és un arbre”, en paraules de Marzo– i per les criatures que es van fent grans acompanyades per la mirada de les àvies, que representen “la connexió amb la línia d'un temps que no s'acaba”. En aquell asfalt gitano hi va lluir molt de sol, no només el conflicte.

Al parc que tanca el recull de fotos es troben ara alguns veïns, imagino, i també els migrants que tornen a viure de la ferralla a Sant Martí i al Poblenou, els nous nòmades barcelonins, ara vinguts de la diàspora de la pobresa mundial. ■



Esteve Lucerón

Text: Lillian Neuman

El barri que va desaparèixer sota la sorra

El Somorrostro l'habitava una població treballadora que massa sovint era considerada com a gent marginal que no feia res per escapar de la seva condició. La qualitat de les fotografies i la diversitat dels textos del llibre –fragments literaris i cròniques– formen un mapa únic d'un assentament de barraques massiu que va perviure fins a l'any 1966.



Somorrostro. Mirades literàries

Selecció i presentació de textos:

Enric H. March

Edita: Ajuntament de Barcelona

163 pàgines

Barcelona, 2018

És sorprenent arribar al text de J. Ruiz de Larios. L'autor es refereix a la intensitat de colors d'aquest barri sense llum ni aigua en el qual s'endinsa, el 1935, per encàrrec de *La Vanguardia*. Perquè la primera imatge del Somorrostro que ve a esment és en blanc i negre, en grisos que entristeixen i blancs que suggereixen que, si els mirem de prop, en aquella gran franja de platja i sota el sol farien mal a la vista.

Curiositats de la memòria: interrogades algunes persones –i jo mateixa–, responen sense dubtar que la pel·lícula *Los Tarantos* (1963), de Francesc Rovira i Beleta, es va rodar en blanc i negre. Però Antonio Gades i Carmen Amaya (filla d'aquelles barraques, a les quals torna el 1951; i d'aquest triomfal retorn vet aquí la crònica de Sempronio) es movien en escenaris d'un color rar, un poc esgrogueït. Com el sorrenc terra on persones amb feina i sense van aixecar ni més ni menys que 2.357 barraques que van donar un sostre a uns 18.000 habitants.

El passeig Marítim acabava de manera abrupta a l'altura del que és avui l'Hospital del Mar i a continuació venia un abisme. Començava aquesta



Així família Jacques Léonard

terra veïna limitada pel mar i, a la seva esquena, per la fàbrica de gas. El radiu de la Barceloneta Arturo San Agustín, al seu llibre *En mi barrio no había chivatos*, recupera la fascinació que li produïa aquest territori que albirava allí a prop, a pocs passos. Un assentament gradual i d'eterna provisionalitat, al qual s'accedia superant muntanyes de llaunes (Ruiz de Larios es pregunta quantes llaunes es poden ajuntar) i olor de claveguerons, i que va començar el segle XIX i va durar uns cent anys, amb un final al·lucinant.

En la interessant introducció a aquests textos escollits per Enric March es parla d'uns habitants de famílies treballadores que “massa sovint eren vistos com a individus marginals que no feien res per escapar de la seva condició”. En aquest sentit, un article de *El Correo Catalán* considerava el barri com una “concreció de l'inframón barceloní” que calia que desaparegués. Als ulls del *generalísimo* Franco, segons el mateix diari, les barraques “desdiuen de la grandesa de Barcelona, i del civisme i laboriositat dels seus fills”. Per la seva banda, un informe de l'Obra de la Parròquia de Sant Fèlix Africà de 1950-51 es

refereix a un ambient d'odi. L'obrer “odia la seva vida”, “no té pau interior”. L'Obra es mostra preocupada: el Somorrostro fomenta la “promiscuïtat més vergonyosa” i és “escenari de sensualitats precoces”. Tot i així, també intentava aportar salut i educació.

L'altra gran idea que circula per aquestes pàgines és particular, literària: als autors esmentats s'hi afegeixen Juan i Luis Goytisolo, Josep Maria Carandell, Juan Marsé, Blai Bonet, David Castillo, Sergio Vila-Sanjuán, Manuel Vázquez Montalbán, Joaquim Muntañola, Arturo Llopis, Antonio Rabinad, Xavier Benguerel, José Hierro i Terenci Moix. Cadascun a la seva manera, amb estupor o respecte, amb naturalitat o amb interès morbós ens introdueix en aquest paisatge a força de detalls: “A la barraca que hi havia a prop del clavegueró, un nen gatejava per la sorra, amb el peu lligat a una corda a la porta de casa seva” (Juan Goytisolo).

La qualitat de les fotografies –Joan Colom, Ignasi Marroyo, Jordi Pujol, François Papinaud, Josep Brangulí, Nicholas Jacobs, Colita, Agustí Centelles, Jacques Léonard– i la diversitat dels textos formen un mapa de llum i

so: les ràdios que sonen des de totes aquelles casetes construïdes, en alguns casos, amb sòlid totxo; d'altres, amb el que es tenia a mà. Habitacions sense finestres o amb esclatxes. La joveneta que espia el veí que s'afaita (Mercè Rodoreda), el sol que cau a plom i els homes amb casquets fets de paper de diari. Nens amb mocs i semidespullats, i senyors i jerarquies. Gent que viu de contraban i xicotes com Carmen Amaya camí de la font. Els acords d'una guitarra sota el sol de juliol.

El 1957 es va començar a arrasar aquell món d'exiliats en nom d'“una gran obra urbanística amb projecció social”, l'esmentat passeig Marítim, que en la seva primera fase es va empassar les barraques més pròximes a la Barceloneta, i el 1966 va arribar la destrucció final amb motiu d'una exhibició militar. Es va enviar els veïns del Somorrostro a Badalona, al barri de Sant Roc, encara en construcció. Una filmació de Carles Barba mostra un simulacre de desembarcament naval en aquelles platges ja arrasades.

Avui hi passem. ■

Text: **Enric Gomà**

Carnestoltes tot l'any



Els barcelonins

Autor: Adrià Pujol Cruells
 Edita: L'Avenç
 152 pàgines
 Barcelona, 2018

El llibre de Pujol Cruells no és ni complaent ni insuls. Mitjançant la roda de l'any, traça un retrat dels barcelonins a partir de l'observació minuciosa dels seus costums, manies i guilladures.

Bona part dels escrits del segle XX sobre els ciutadans de Barcelona evoquen els barcelonins del XIX, en un exercici de nostàlgia benpensant. Una mostra clara n'és *Los buenos barceloneses*, d'Artur Masriera (1924), que ens acosta a una Barcelona vuitcentista greu i circumspecta, amb molt copalta i molta levita, a l'extrem oposat de les bullangues revolucionàries. Neix el mite del "senyor de Barcelona". Després de la Restauració del 1874, Barcelona és una ciutat que vol

fer-se perdonar els avalots, les barricades i la crema d'esglésies i convents, una tradició molt nostra que, reproduïda actualment mitjançant un espectacle de *son et lumière*, faria les delícies dels turistes. Per aquesta raó els barcelonins tant es van posar a erigir temples expiatoris com a idealitzar la ciutat sense gaire fonament, ja que "la història de l'home civilitzat no és altra cosa que la història de la seva misèria: totes les seves pàgines estan tenyides de sang". Ara no contradirem Diderot.

A *Els barcelonins* d'Adrià Pujol Cruells (L'Avenç) el precedeixen dos títols homònims: *Los barceloneses* de Sempronio (1959), complaent i una mica insuls, com els temps exigien i el seu autor s'hi prestava content, i *Els barcelonins* d'Anna Maria i Terenci Moix (1984), un farcit literari dins un àlbum de fotos de Colita, Oriol Maspons i Xavier Miserachs. *Els barcelonins* de Pujol Cruells no és ni complaent ni insuls ni tampoc un farcit. "Vamos para bingo."

Mitjançant la roda de l'any (cada mes s'havia publicat un capítol del llibre a la revista *L'Avenç* en una secció amb el mateix nom del llibre), Pujol Cruells traça un retrat dels barcelonins a partir de l'observació minuciosa dels seus costums, manies i guilladures. Però Pujol Cruells no és cap *flâneur* –no cau en aquesta cursileria–, sinó que es guanya la vida, puja dues filles i resisteix estoicament els embats de l'adversitat a la Barcelona que descriu.

El llibre arrenca amb la pèrdua d'una feina estable en una escola de disseny deshumanitzada, que coincideix amb l'encàrrec, com a antropòleg,

d'una exposició sobre els barcelonins al Museu Etnològic.

Pujol Cruells pretén "entendre com es construeix la barcelonitat". O què en queda. Com a antropòleg i com a ciutadà. Ell mateix és un barceloní com tants n'hi ha, nascut en un poble, Begur en el seu cas, molt lligat al paisatge de l'Empordà i alhora arrelat a la ciutat després d'anys de viure-hi i de barallar-s'hi. Per entendre'ns, Pujol Cruells estaria en condicions de presidir l'Ateneu Empordanès de Barcelona, al carrer del Pi núm. 11, si algun dia es tornés a obrir.

A *Els barcelonins* Pujol Cruells ens retrata un seguit d'espècimens urbans característics, com són els gestors culturals, els artistes conceptuals, els intel·lectuals a sou, els hipsters *timeouts*, els consultors de l'administració, els xarlatans alternatius, els dels hangars de creació i altres. Són els nostres "chulos, toreros y manolas", el castissisme contemporani de Barcelona, tots ells marcats per un cert grau d'impostura. La identitat barcelonina és, segons l'autor, una estratègia. De supervivència i de poder.

Com a contrapunt d'aquesta rua carnavalesca, *Els barcelonins* recorre les tradicions barcelonines més antigues: Santa Eulàlia, la fira de Sant Ponç, Sant Cristòfol, la nit de Sant Joan, el Dia dels Difunts (tot i que es descuida la joia de la corona, la processó de Corpus). En tot moment avança acompanyat pel seu particular Pep Setciències, la veu de la consciència que l'amonesta, l'adverteix i no li deixa passar cap impostura. Perquè, mentre que Barcelona és Carnestoltes tot l'any, Pujol Cruells és algú que no es disfressa. ■



Vicente Zambrano

Poblenou, del gris al blau

Ara el barri no el reconeix ni la mare que el va parir. Cal dir, amb tot, que la transformació ha sigut per millorar.

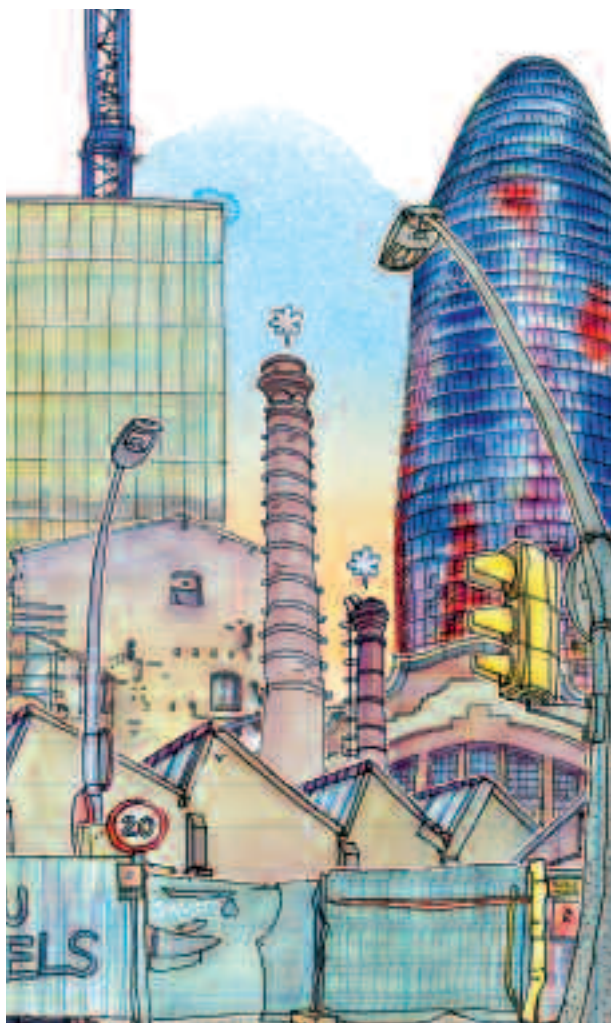
“Aquestes nenes, per ser de les barraques, van prou ben arreglades”, van comentar unes dones a la riera d’Arenys de Mar en un to prou alt perquè les sentís-sim el grup de nenes de nou anys que desfilàvem sota l’estendard del col·legi de monges del Poblenou de Barcelona.

Era la tardor del 1959. Les monges franciscanes Missioneres de la Immaculada Concepció, un suborde dels franciscans, celebraven el centenari de la creació del col·legi i els actes es van fer a Arenys, d’on era filla la fundadora, Anna Maria Ravell, una mestra que es va fer monja i que ara està en procés de beatificació. Jo anava darrere de l’estendard del meu col·legi i, com les meves companyes, vestia d’uniforme; llaneta de pota de gall, les sabates de xarol molt lluents i els mitjonets ben blancs. Res a veure amb els nens de les barraques. El nostre era el *col·le* més *pijo* del barri, perquè tenia patis, a diferència de les acadèmies de pis.

Cal reconèixer, però, que en aquell Poblenou hi havia barraques. N’hi havia a la platja, darrere del Cementiri Vell, al Bogatell... Veia els nens de les barraques del Somorrostro quan agafaven el tramvia 36, el que circulava per l’avinguda Icària i que sempre feia una llarga parada al pas a nivell, pausa que aprofitaven algunes mares per alleugerir-se les cotilles i donar el pit als seus nadons. Però els nens de les barraques no feien por. Eren espavilats com l’argent viu. Els que em feien llàstima i alhora temor eren els nens de la *Prote* (els interns a la Protecció de Menors), que anaven amb unes bates de ratlletes i el cap rapat (profilaxi per als polls, suposo) i que venien a la meva parròquia, Sant Francesc d’Assís, a fer d’escolanets. La nuesa del cap feia ressaltar el dol dels seus ulls.

Vint-i-cinc anys després d’Arenys, el 1984, quan vaig intentar vendre el meu piset del Poblenou per tornar a la casa on vaig néixer, les immobiliàries no el volien: “No el toquem, aquest barri”, em deien amb menyspreu. Ara me’l prendrien de les mans i les mestresses que em van confondre amb les barraquistes dirien que els meus nets, de tan ben vestits i rossos, semblen nens de la Vila Olímpica.

I amb la Vila Olímpica, el Poblenou va començar a canviar. Hi va haver un projecte previ, el Pla de la Ribera (1965-1968), que va impulsar l’alcalde Josep Maria de Porcioles i que pretenia esborrar el Poblenou i els seus veïns i convertir la zona en la Copacabana que somiava el batlle. Es va acabar arxivant, però moltes empreses van aprofitar per traslladar-se fora de la ciutat i deixar els solars en guaret. En aquest pla, tombat per un incipient moviment veïnal que va aplegar un rècord d’impugnacions, hi van col·laborar Narcís



Lapin

Serra i Miquel Roca Junyent. Vint anys després, els impulsors del projecte olímpic ja van trobar la feina mig feta perquè els solars estaven buits i només va caldre pagar. A alguns, com Carles Ferrer Salat, més del que preveia l’Ajuntament. A d’altres, com els Folch, els van deixar fora del perímetre olímpic a petició del rei i a posteriori es van vendre els terrenys a preu d’or. Els Jocs van fer possible la recuperació de la costa de la ciutat, es va eliminar la línia del tren i es va soterrar el cinturó del litoral. I Barcelona va guanyar el seu millor pati d’esbarjo.

Després dels Jocs va venir la història encara incomprendible del Fòrum, que va servir, però, per anar cosint l’esvoranc entre Barcelona i Sant Adrià; les urbanitzacions de les àrees ara conegudes com a Front Marítim i Diagonal Mar. Però aquests tres projectes ja no van ser tan *socials* com l’olímpic i un cop més va prevaler l’especulació del sòl.

La rematada ha estat el pla eternament inacabat del 22@, que almenys ha alliberat antigues naus industrials. Algunes s’han convertit en equipaments monumentals. La crisi, primer, i la desacceleració de la inversió municipal, després, l’han deixat, de moment, en standby.

Ara, el Poblenou no el reconeix ni la mare que el va parir. Cal dir, amb tot, que la transformació ha sigut per millorar. Hem passat de ser el cul de la ciutat a ser el barri més desitjat que fa fora els seus veïns de tota la vida, sobretot perquè els lloguers s’han disparat. És la moda. És la gentrificació. ■





¿Cotización o prosperidad?

Los barceloneses vivimos momentos de cambio y desconcierto. Dentro del mercado de valores de las ciudades, Barcelona cotiza al alza y atrae población foránea de todos los estratos, desde los inmigrantes más humildes hasta los profesionales altamente cualificados que encuentran en la ciudad un trabajo y un modo de vida atractivos. Podemos decir sin miedo a ser petulantes que los extranjeros ya no vienen exclusivamente para vivir en un clima benigno, sino porque encuentran muchos otros estímulos y beneficios asociados al hecho de residir aquí. No es el calor del sol, sino el precio del suelo, lo que hoy hace buena a Barcelona a ojos de los inversores extranjeros.

Una alta cotización, sin embargo, no se traduce necesariamente en prosperidad. La cotización se mide por el índice de precios. La prosperidad, en cambio, se mide en función del bienestar colectivo y la calidad de un espacio público compartido. En los últimos años, la cotización inmobiliaria ha despuntado más que la capacidad adquisitiva de los barceloneses para hacer frente al alquiler o a la compra de vivienda. Barcelona ha entrado en una liga mundial de ciudades que se ha convertido en un campo abonado para grandes inversores, pero sus habitantes han asistido a esta gentrificación con los sueldos congelados.

En el año 1821 se declaró en Barcelona una epidemia de fiebre amarilla, enfermedad con una mortalidad del 50 %. Entonces su origen era desconocido y los médicos de la ciudad se dividieron entre *contagionistas*, los que creían que era exótica y se transmitía por el contagio entre humanos, y *anticontagionistas*, los convencidos de que la fiebre venía de algún microbio proveniente de las aguas fétidas. La epidemia causó una gran impresión en todas partes, porque Barcelona era la mayor ciudad que había sufrido hasta ese momento una enfermedad como aquella, tan desconocida en Europa. Los médicos anticontagionistas eran menos, pero convencieron a las autoridades para que cerrasen las murallas con el fin de evitar el contacto con las

aguas estancadas del puerto. El efecto de esta decisión equivocada fue letal, porque en pocos días la mortandad aún se disparó más. Finalmente se dio la razón a los contagionistas, que habían entendido que la fiebre se transmitía por contagio entre humanos, pero ni unos ni otros pudieron evitar que se extendiese la epidemia.

De modo similar, podríamos enfrentarnos a la nueva fiebre de oro que vivimos hoy rindiéndonos al paradigma neoliberal, asumiendo que no podemos sustraernos a las inercias de la globalización, o blindando la ciudad con murallas y ordenanzas contra la especulación de los grandes inversores. La primera opción nos llevaría a la expulsión gradual y definitiva de las clases medias. La segunda vía tampoco garantizaría el objetivo de la prosperidad, que es la redistribución justa de la riqueza entre los ciudadanos.

Este sangrante desfase entre cotización y prosperidad solo podrá superarse si el bienestar y la igualdad cotizan como valores sociales. Desde hace décadas, Barcelona se ha articulado alrededor de asociaciones que han velado por lo común. Cuenta con un rico entramado de organizaciones no gubernamentales que ha garantizado un tejido asistencial en los peores momentos de la crisis. Toda esta movilización ciudadana no ha sido en vano y ha generado complicidades vecinales, anhelos de emancipación y voluntad de cambio. Barcelona necesita más que nunca un consenso político que ayude a vertebrar una ciudad en la que las oportunidades de negocio no se midan en función de su rentabilidad monetaria, sino de las posibilidades de fomentar la prosperidad en un sentido más horizontal y democrático.

No se trata de repartir entre los pobres las ganancias de unos pocos, sino de fomentar una economía que no prime la productividad por encima de todo, y que ponga en valor las tareas reproductivas y de cuidados que garantizan el bienestar de los ciudadanos, un bienestar que no se podrá medir únicamente en términos de renta, sino también en función de su retorno social, cultural y ecológico. ■

Barcelona Metròpolis



Entrevista: **Mar Galtés** Fotos: **Pere Virgili**

Marta Reynal-Querol, economista

La ciencia al servicio de la prevención de conflictos

Para impedir la guerra hay que incidir en las causas de los conflictos latentes previos. El uso de las últimas tecnologías y el análisis de los datos masivos son la base de una investigación empírica innovadora sobre estas causas.

Un mapa de grupos étnicos de África, en blanco y negro, que recoge las divisiones del continente antes de la colonización, cubre la pared más extensa de su despacho, porque fue observando la relación entre la pobreza y las guerras en África como la economista Marta Reynal-Querol (Barcelona, 1973) decidió enfocar su investigación a la prevención de los conflictos. “Los conflictos aún siguen siendo el principal problema de muchos países, y los esfuerzos internacionales por solucionarlos dan muy pocos frutos. Y lo más triste es que de entre todas las ‘enfermedades’ del mundo, la representada por los conflictos es una de las pocas que dependen de la acción del ser humano, pero somos incapaces de detenerla”, afirma.

Doctora por la London School of Economics, Reynal-Querol fue economista en el Banco Mundial, y es investigadora ICREA y profesora en la Barcelona GSE y en la Universidad Pompeu Fabra, donde tiene su despacho, en el campus de la Ciutadella; toda una casualidad que se encuentre precisamente en un edificio que se construyó como cuartel militar a mediados del siglo XIX. Reynal-Querol explica cómo buscan información en la historia, y cómo confían en las nuevas tecnologías y en el estudio de los datos masivos o *big data* para prevenir la tragedia humana que conforman la desigualdad, la protesta social, el terrorismo y las guerras, que son, según sus palabras, los grandes y graves problemas del mundo de hoy.

Evitar guerras no parece una preocupación demasiado habitual de los economistas.

Los conflictos son tan viejos como el origen de la humanidad. Filósofos y escritores, desde Grecia hasta hoy, han pensado y debatido sobre ello. Hasta hace pocos años muchos economistas describían la investigación empírica sobre conflictos como “extravagante” y “extremadamente arriesgada”. ¡Decían que eso no era economía! Se pueden hacer teorías, pero después hay que contrastarlas con la realidad, y para eso necesitamos datos. He aplicado las herramientas que tenemos en economía a cuestiones que se trataban en otras disciplinas, como por ejemplo las ciencias políticas. Los debates eran inacabables, pero basándose siempre en argumentaciones narrativas, nunca en datos o análisis científicos. Los economistas tenemos la suerte de que siempre se puede dar un enfoque económico a todos los problemas del mundo.

¿De dónde le nace este interés?

Cuando estudiaba en Londres me atrajo enseguida el desarrollo económico, pero en la literatura económica referida a África siempre aparecen unos fenómenos inexplicables. Cada inversión en carreteras, puentes, hospitales..., quedaba destruida en la siguiente guerra. O vemos que después de una guerra los individuos no efectuaban transacciones económicas con los grupos étnicos o religiosos con quienes habían luchado. Fue entonces cuando me di cuenta de que no podíamos entender por qué estos países no se desarrollaban sin entender antes las razones de que hubiera tantos conflictos armados. Cuando estaba preparando mi tesis, solo un economista trabajaba en temas empíricos de conflictos. Era el jefe de investigación del Banco Mundial, Paul Collier, que ahora es catedrático en Oxford. Trabajé en

el Banco Mundial, en Washington DC, con su equipo. Fue una de las épocas más enriquecedoras profesionalmente, una combinación perfecta de investigación y debate con responsables de políticas. En esta época los economistas ya empezaban a percibir que los temas empíricos sobre conflictos podían ser importantes.

¿Qué datos son necesarios para entender y prevenir los conflictos?

Hace muchos años que los países recogen datos como el PIB per cápita. Y en las guerras se cuentan los muertos, usando como fuentes a los periodistas o a los observadores internacionales. En los datos masivos hay un potencial enorme y tendremos que cambiar lo que hemos hecho hasta ahora... Aún estamos pensando cómo llevarlo a cabo.

Pero una vez tengan los conflictos definidos científicamente..., ¿realmente se podrán evitar las guerras y sus víctimas?

Los responsables de políticas de las Naciones Unidas y otros organismos internacionales se preguntan a menudo cuál será el siguiente país en entrar en conflicto y en qué momento. La respuesta es siempre la misma: se puede decir qué países tienen más probabilidades de sufrir un conflicto, pero es imposible predecir cuándo sufrirán este choque inesperado que convertirá el conflicto latente en violento. No se pueden definir las políticas en función de los choques que actúen como detonante de la violencia: las actuaciones llegarán demasiado tarde o no tendrán ninguna posibilidad de éxito. Para prevenir las guerras hay que incidir en las causas de los conflictos latentes previos.

¿Y cuáles son estos factores? ¿Cómo se miden?

Por ejemplo, antes había teorías que apuntaban hacia el hecho de que cuantos más grupos étnicos existían en un país mayor era la probabilidad de un conflicto violento. Diversos trabajos empíricos lo desmienten. Las probabilidades aumentan cuando hay pocos grupos, pero de grandes dimensiones. Las regiones con polarización social son las que tienen un alto riesgo de conflicto social. Actualmente las discusiones no se centran tanto en las teorías, muchas aparentemente razonables, como en su congruencia con los datos existentes. Muchos resultados empíricos han roto esquemas asentados pero poco contrastados empíricamente.

¿Por ejemplo?

Durante mucho tiempo la idea predominante ha sido que la pobreza provocaba las guerras. Los organismos internacionales propugnaban que para luchar contra la guerra había que solucionar la pobreza, con unas medidas muy bien conocidas: se trataba de facilitar ayuda internacional. Pero ya se ha demostrado que eso no funciona así; solucionando la pobreza no solucionas el conflicto... ¡Muy a menudo la ayuda internacional puede empeorarlo! Una cosa es constatar que los países pobres tienen guerras y otra muy distinta sostener que estas guerras las motiva la pobreza. Puede ser que un país sea víctima de una herencia histórica que genera a la vez guerras y pobreza, o que sufra las actuaciones de un líder déspota que aplique malas políticas para el crecimiento y para la convivencia social generando pobreza y guerras a la

vez. Pero lo que funciona como detonante de las guerras son choques económicos como los provocados por la bajada del precio de la materia prima de la que depende el país, por una recesión...

Cuando se tienen los resultados empíricos ¿cuál ha de ser el siguiente paso? ¿Quién puede evitar las guerras?

¡Ojalá tuviéramos la fórmula! Lo que hacemos es estudiar con metodología científica qué hace que un país tenga más guerras. Muchos de los motivos son difícilmente corregibles, como la existencia de unos líderes inadecuados que toman decisiones erróneas; eso, por ejemplo, nos lleva a investigar por qué, y en qué contextos, muy a menudo la gente acaba votando a personas no aptas. ¿Quizás es la educación? ¿Quizás la falta de información, o de una información no sesgada? Por eso estudiamos el comportamiento de las personas, el papel de los medios de comunicación, cómo les afecta el acceso a internet... Actualmente, con los datos masivos, podemos analizar muchas más cosas que antes.

Y mientras tanto, hay países donde continúan matándose...

Sí, de la misma manera que aún hay gente que se muere por enfermedades para las que no tenemos curación, y por eso se sigue investigando. Con los conflictos y el desarrollo hacemos igual. Estamos probando metodologías muy nuevas, como el aprendizaje automático, para predecir los lugares en los que la violencia puede ser ya inminente. Y colaboramos con especialistas en ciencia de datos. Prácticamente no hay equipos interdisciplinarios, porque el trabajo interdisciplinar es muy difícil; pero, si no pensamos juntos, nunca haremos nada nuevo. Tenemos que innovar y buscar soluciones que funcionen. Por su parte, los que tienen la tecnología deben empezar a ser sensibles a los temas sociales: el retorno social será inmenso.

Hablamos mucho de países, pero no todos los conflictos se explican con fronteras.

Actualmente, el acceso a los datos de zonas muy pequeñas obtenidos desde el espacio nos permite efectuar análisis a escala regional y urbana. Por ejemplo, la NASA proporciona información sobre la densidad de la luz durante la noche en áreas tan pequeñas como de un kilómetro cuadrado: de este modo conseguimos aproximaciones muy buenas, sobre todo en zonas poco desarrolladas para las cuales no disponemos de datos oficiales. Con la ayuda del supercomputador Mare-*Nostrum* y de los ingenieros técnicos, por primera vez podremos obtener datos detallados y específicos sobre pobreza y desigualdad, sobre las regiones más desfavorecidas... Así podremos ver si los conflictos se desarrollan con la misma dinámica en contextos urbanos y rurales, o si la distribución de grupos por barrios puede afectar a diferentes aspectos de la vida urbana... Con este tipo de datos masivos se han puesto en marcha estudios sobre el crimen en las ciudades. Pero todo está en sus comienzos.

¿Y entonces también podremos analizar y actuar de manera diferente en las ciudades?

Los datos masivos permiten realizar mediciones de distribu-

ción de la renta que hasta ahora no existían. Con satélite podemos ver las desigualdades de renta por barrios. Dicen que un poco de desigualdad es buena porque incentiva a mejorar, pero mucha desigualdad desincentiva. Estas teorías nunca se han podido comprobar porque no disponíamos de los datos exactos sobre la distribución de las personas. Pero ahora podremos ver, por ejemplo, cuál es el momento o la situación social a partir de la cual empieza el conflicto. Entender los procesos del conflicto permite predecirlo o detenerlo. Un ejemplo aprendido de África es que, si un país no funciona porque hay conflicto, de nada sirve construir carreteras, porque las destruirán; es tirar el dinero. En algunos países africanos intentaban combatir la conflictividad entre grupos étnicos con series televisivas en las que se celebraban bodas entre personas de diferentes orígenes étnicos, para promover y normalizar la integración. Son problemas de ciencia política, abordados con instrumentos diferentes.

El uso de los datos es infinito.

Hay muchísimo potencial. Se trata de aplicar a proyectos de desarrollo los criterios y los mecanismos de optimización que ya se utilizan en las empresas. Cuando un país se vea afectado por un desastre natural, tendríamos que poderlo reconstruir de forma óptima para favorecer su desarrollo posterior, pero muy a menudo no se hace así. Para demostrarlo, queremos calcular cuán lejos está cada país de su infraestructura óptima, comprobando los kilómetros de carretera construidos y el nivel de conectividad. Así veremos que Alemania está mucho más cerca del nivel óptimo que España. Otro ejemplo: quizás se pueda encontrar una relación entre el nivel de conectividad de las infraestructuras y la corrupción de un país. Aplicar la ciencia de los datos al desarrollo económico es esto.

¿Qué problemas imagina que se podrán resolver pronto gracias a toda esta información?

Uno de los temas que trabajamos es la capacidad real de internet para reducir desigualdades. Hay zonas con desigualdades educativas que se polarizan cuando introduces internet: unas personas aprovechan el acceso a la red para conseguir una información mejor, y otras, solo para disfrutar de sus funciones de entretenimiento. Ahora centraremos la investigación científica en averiguar a partir de qué niveles de educación se acentúa la polarización. Todo el mundo sabe que la educación es fundamental, pero ahora podremos saber cuándo y dónde la tenemos que mejorar, si demostramos que internet, sin el ingrediente educativo, puede aislar socialmente.

Otra línea de su investigación es la relación entre la formación de los líderes y el desarrollo económico de un país.

La idea de que el liderazgo afecta a los países es vieja, pero los investigadores han dedicado muy poca atención a la personalidad de los líderes. ¿Qué diferencia a un buen líder de uno malo? ¿Influyen su nivel educativo y su background social? Estas preguntas son fundamentales para entender por qué a veces en algunos países se adoptan políticas erróneas. Si las empresas exigen unos currículums impecables a la hora de contratar a su personal, ¿por qué no hacemos lo

mismo con los líderes políticos? Para empezar la investigación nos hacía falta una base de datos de líderes que no existía, de modo que buscamos biografías de todos los líderes políticos del mundo desde 1875 hasta 2004 e incluimos en una base de datos toda la información disponible sobre la educación, el ambiente, la familia y la personalidad de estos líderes. Lo primero que encontramos fue que los que tenían un nivel educativo más alto tomaban decisiones que se traducían en un mayor crecimiento del país.

¿Cómo lo han podido demostrar científicamente?

Para establecer causalidad y no solo correlación tenemos que buscar o crear experimentos, igual que se hace en medicina para comprobar si un medicamento funciona o no. En las guerras es muy difícil o imposible generar experimentos aleatorios y lo que hacemos es buscar lo que llamamos “experimentos naturales”. En el caso de los líderes, buscamos cambios inesperados (como los causados por muertes accidentales) y exógenos, no provocados por la mala gestión, y analizamos la situación del país antes y después de este cambio. Ignoramos la mecánica exacta de la relación entre el desarrollo económico del país y el nivel educativo del líder, pero seguramente tiene que ver con el hecho de que un líder con más formación se rodea de gente mejor y, por tanto, sus decisiones son más acertadas.

Uno de los momentos históricos en que nos centramos actualmente es el período de colonización de las Américas, que ofrece una oportunidad única para avanzar en el debate sobre el papel del capital humano como factor de desarrollo económico e institucional de los países. Los colonizadores, en menos de cincuenta años, fundaron ciudades en el interior, en una área muy grande y diversa, entre el norte de México y Buenos Aires. La clave aquí es el período inmediatamente posterior a la colonización inicial (1492-1540), cuando los pobladores se ubicaron sobre el territorio de modo totalmente accidental. No tenían ni idea de adónde se dirigían. Y esto constituye un experimento natural perfecto. Estos primeros pobladores, comerciantes o ganaderos, no sabían nada acerca de las tierras que conquistaban. Comparando los asentamientos podemos ver si funcionaron mejor aquellos a los que llegó gente más formada. Y la respuesta es que sí.

¿Y para qué nos ha de servir esta información? ¿Para escoger a los líderes examinando su currículum? Esto nos puede llevar a un nuevo despotismo ilustrado...

Cada profesión tiene unos requisitos, y conducir un país, también. En una empresa te piden experiencia, formación. No tiene nada de antidemocrático. Dirigir un país necesita una formación determinada. Se puede definir en qué consiste el trabajo de un líder y, en función de eso, qué formación necesita.

¿Qué podemos hacer para mejorar la situación de nuestros líderes?

En este país el nivel es muy bajo, quizás por la manera en que se llega a ser candidato, que desincentiva a la gente buena y preparada. Los líderes vienen de *pools* en los que no ha habido selección. La selección la tendrían que hacer los partidos. Es el problema de no tener listas abiertas.



En Cataluña hay una situación de conflicto social. ¿Cómo la analiza?

Obviamente hay conflicto social en Cataluña. Pero prefiero dejar su análisis a los expertos internacionales que no tengan una visión sesgada como la que puedes tener desde dentro. Y un hecho que sorprende a mis amigos de fuera es que aquí no haya violencia explícita entre grupos.

¿Y por qué cree que no se genera violencia?

Desconocemos cuál es el detonante que lleva a las personas a matarse entre ellas. En nuestro caso, quizás resulta que tenemos una población muy educada, que ha entendido que se ha de contener. No se ha resuelto el conflicto, está latente, pero se ha evitado la violencia. Y lo que hace falta son medidas políticas para contentar a los diferentes grupos; en eso precisamente consiste la negociación.

¿Existen sociedades más propensas al conflicto que otras?

En África se da una persistencia cultural de la guerra: las zonas en las que había guerra antes de que llegasen los europeos siguen siendo aquellas en las que se mantiene una tendencia a resolver violentamente los conflictos. Ahora realizamos estudios sobre este mismo fenómeno en Latinoamérica, para ver cómo se toleraba la violencia en las sociedades precoloniales: en algunas los conflictos se resolvían negociando; en otras, con violencia. Mediante estudios de persistencia, queremos establecer qué valores transmiten los padres a los hijos y cómo la educación puede ayudar a enderezar la situación actual. ■

DOSIER





Joan Negrescolor

Los retos de la gentrificación

Gentrificación es un término derivado de la raíz *gentry*, palabra relativa a la pequeña nobleza británica. La primera en usarlo fue la socióloga Ruth Glass, en 1964, para referirse a la llegada de familias de clase media a los barrios céntricos y obreros de Londres. Merced a la gentrificación un barrio cambia su población histórica por un grupo social distinto, dotado de una mayor capacidad adquisitiva, lo que comporta un cambio en el aspecto formal y en las actividades tradicionales del barrio y, por lo tanto, un cuestionamiento –que puede ser definitivo– de su identidad histórica.

La gentrificación es un proceso complejo y polémico, traumático para la población que se ve forzada a desplazarse, y en el que intervienen las poderosas fuerzas del mercado global, pero que también puede estar impulsado, o favorecido, por las políticas de regeneración urbana.

Barcelona, como otras ciudades europeas, está sometida a intensas dinámicas de gentrificación en algunos de sus barrios más emblemáticos. En este dossier, con la ayuda de destacados especialistas en las problemáticas urbanas, repasamos las peculiaridades del fenómeno, discutimos sus factores y condicionantes y reflexionamos sobre cómo asegurar, frente al mercantilismo que todo lo invade, el derecho a la ciudad de todos sus habitantes.



Vicente Zambrano

Dos Barcelonas
sobrepuetas: al
fondo, Diagonal
Mar, construida a
partir de los
últimos años del
siglo xx junto con
otras áreas de
desarrollo
urbanístico y
económico como
el vecino distrito
tecnológico 22@, y
delante la ciudad
de la primera
mitad del mismo
siglo.

Texto: **Gerardo Santos** Periodista

Un relato de lucha urbana

Las políticas neoliberales han transformado los tradicionales espacios urbanos de sociabilidad, que han pasado a estar intervenidos por el mercantilismo.

En el capítulo llamado “Fizbo” de la serie estadounidense de televisión *Modern family* –un retrato de los roles familiares en la sociedad norteamericana, maquillado de *progre*, pero muy sujeto al orden–, el personaje de Phil Dunphy (padre de familia nuclear, agente inmobiliario) dice mirando a cámara y derribando así la cuarta pared: “Soy valiente. ¿Montañas rusas? Me encantan. ¿Pelis de miedo? He visto *Los cazafantasmas* unas siete veces. Conduzco regularmente por barrios que acaban de ser gentrificados. Así que no, no le tengo miedo a casi nada”. Más allá del componente de comedia evidente en sus palabras, la referencia a la palabra “gentrificación” resulta ideológicamente significativa. Dunphy no tiene miedo a conducir (ya no pasear, sino conducir, sin bajar las ventanillas de su SUV) por una zona aún estigmatizada, que solo acaba de ser gentrificada (“aburguesada”, según la traducción en subtítulos que ofrecía para el capítulo la cadena Neox) y, por lo tanto, se entiende que salvada, revitalizada, regenerada.

Gentrificación es un término derivado de la raíz *gentry* (la pequeña nobleza británica). La primera en usarlo fue la

socióloga Ruth Glass, en 1964. Lo hizo para referirse a la llegada de hogares de clase media, muchos de ellos retornados de los suburbios, a los barrios céntricos y obreros de Londres. La gentrificación es, pues, un proceso mediante el cual un barrio cambia la población que lo habita y usa por otro grupo social que lo habitará y usará, con mayor capacidad adquisitiva, lo que comportará un cambio en el aspecto formal y en los negocios que sustentan al propio barrio. Ahora bien, esta definición suena muy neutra y la gentrificación, lejos de ser algo neutro, es más bien un proceso definido en términos de clase y, por tanto, de conflicto. José Mansilla, antropólogo y miembro del Observatorio Antropológico del Conflicto Urbano (OACU), afirma: “Hay una intencionalidad a veces por acción y a veces por omisión en que los barrios cambien, y que lo hagan para atraer a grupos sociales cada vez con mayor capacidad adquisitiva”.

Para los intereses de Phil Dunphy, la gentrificación produce efectos positivos. Los tiene también para los grandes inversores, que ganan importantes cantidades de dinero e, incluso, para los nuevos vecinos, que obtienen beneficios

de distinción identitaria, tal y como argumentan los autores del ensayo *First we take Manhattan. La destrucción creativa de las ciudades* (ed. Catarata, 2016). Y uso una cita que los propios autores (Daniel Sorando y Álvaro Arduna) mencionan: “La residencia se ha convertido en un identificador crucial, posiblemente el crucial, de quién eres” (Savage *et al.*, 2005: 207). ¿Te gustaría vivir en Gràcia o en el pujante Sant Antoni? Normal, es *cool*. ¿Eres *cool*?

Los procesos de gentrificación, sin embargo, sí resultan harto costosos para los vecinos tradicionales. En el mejor de los casos se quedarán en el barrio, pero asumiendo contratos de arrendamiento más caros: de 2013 a 2017, el precio medio del alquiler en Barcelona ha subido un 27 %. En algunos barrios, más de un 60 %. Si no pueden quedarse, se marcharán en silencio en lo que la portavoz del Sindicato de Inquilinos, Irene Sabaté, llama “desahucios invisibles”. Muchos se iban a la periferia, pero ahí también se han disparado los precios: “Esta problemática es ya metropolitana, y afecta a municipios como Hospitalet de Llobregat”. La cercanía al estadio del FC Barcelona y la llegada de la L9 del metro han provocado que alguna revista de las que se dedica a señalar qué está de moda haya rebautizado el popular barrio hospitalense de Collblanc como *Coolblanc*.

En *First we take Manhattan. La destrucción creativa de las ciudades* se desgrana la gentrificación, ese proceso de destrucción creativa, en cuatro fases, a saber: abandono, estigmatización, regeneración y mercantilización: “Una intervención urbana que acostumbra a ir acompañada de una guerra de baja intensidad contra los pobres”, se lee en el libro. Para seguir estas cuatro fases, pongamos el ejemplo del Barrio Chino/Raval. El abandono comienza cuando un barrio histórico como este sufre un deterioro progresivo por no contar con el mantenimiento ni los servicios suficientes por parte de las administraciones. Parte de la población residente desiste y se marcha a otros barrios de la ciudad que, si bien no son tan baratos, quizás sí ofrecen más comodidades. Al abandono le sucede el estigma, la abominación de la *underclass*, la denuncia de guetos y la culpabilización de la pobreza. Las viviendas vacías van quedando ocupadas por grupos sociales con muy pocos recursos, que si bien no disponen de rentas, sí protagonizan y capitalizan luchas urbanas en demanda de mejores condiciones de vida.

Es entonces (cuando los precios tocan fondo) cuando hay que comprar barato. Aquellas casas que aún quedan vacías desde la época del abandono comienzan a ser repobladas por grupos sociales con rentas más altas. Empieza la *regeneración*. Esta inversión urbanística (que a menudo fue pública) no se destina a rehabilitar las fincas más deterioradas para mejorar el nivel de vida de sus habitantes (un ascensor en esa finca de 1900 hubiese ayudado a las personas, a menudo mujeres, ancianas y dependientes, las más afectadas por la gentrificación), sino que el dinero se destina a abrir la rambla del Raval (cambiarle el nombre al barrio va muy bien), o a traer la Filmoteca, o a *lavarle la cara* al tejido comercial abriendo tiendas de *cupcakes*. Todo esto acaba provocando que suba el coste de la vida en el barrio y que sus antiguos moradores no puedan afrontar ni la subida del alquiler ni la del precio de la barra de pan (que ya no pueden comprar en la panadería de siempre, sino en la preciosa tienda de *cupcakes*, o en la franquicia de turno).

Ahora el Raval ya es un sitio *multiculti* y muy *in*, donde los vecinos antiguos han de hacer *out* y el inversor que compró barato puede ahora vender carísimo.

Empezar a gentrificar es muy fácil y no es necesario que se manifiesten procesos de especulación inmobiliaria. Una nueva boca de metro o zona verde, o simplemente unos alquileres más baratos que en el barrio limítrofe pueden llamar a nuevos habitantes con más poder adquisitivo. Entonces, ¿cualquier inversión o regeneración es potencialmente el principio de un proceso de gentrificación? Para José Mansilla, sí: “Aunque no tiene por qué acabar siéndolo, siempre que se proteja a la población que ya vive en la zona en la que se invierte capital”. Para ello se requieren contratos de arrendamiento más largos, con medidas de protección para los inquilinos y más parque de vivienda pública.

Sin un control de los alquileres y del suelo público, la lucha de los ayuntamientos parece restringirse a la creación de redes interurbanas que apuesten por revertir la situación y a la reclamación de reformas y nuevas competencias a órganos de gobierno superiores a los locales. Para Mansilla, desde el OACU, la vía de actuación está clara: “El mejor modo de evitar la gentrificación es asegurar que la gente esté en su casa y que no se asuste porque la vayan a echar.”

Según datos publicados por la Plataforma de Afectados por la Hipoteca (PAH), en Barcelona se han llevado a cabo en los últimos tres años 12.322 desahucios, el 84 % de los cuales directamente relacionados con el alquiler. Con un parque público de vivienda de entre el 1 y el 2 %, Barcelona tiene grandes dificultades para realojar a estos vecinos. Desde el Sindicato de Inquilinos se lucha para crear la conciencia de un sujeto colectivo arrendatario que, más allá de la procedencia, la residencia o la problemática, aúne todas las luchas y vindicaciones de los inquilinos y las inquilinas de la ciudad y el área metropolitana.

Irene Sabaté asume que, aunque el alquiler sube más en los barrios populares (es donde era más bajo), la gentrificación se ve con claridad “en la zona del mercado de Sant Antoni, o en algunas partes del Poble-sec, en relación a las transformaciones previstas para el Paral·lel. En la Esquerra de l'Eixample, con el cierre de la Modelo (los precios se dispararon cuando se anunció). Y en el Poblenou, por el distrito tecnológico 22@ y la presión turística. Además del caso clásico de Ciutat Vella”. Preguntado por lo mismo, el antropólogo José Mansilla no deja lugar a dudas: “Toda Barcelona. La dinámica capitalista de mantener el valor en continuo movimiento hace que toda la ciudad esté afectada o pueda estarlo a corto plazo. Esto no va a parar.”

Vuelvo a *First we take Manhattan*: “En pocos procesos como en este [el de gentrificación] son tan elocuentes los principios del neoliberalismo”. Estas políticas, llevadas a cabo durante décadas en la ciudad, han transformado los espacios de sociabilidad (“la gentrificación erosiona el asociacionismo”, apunta Irene Sabaté), que han pasado a estar intervenidos por prácticas mercantiles. Degrada, compra barato, invierte dinero público, atrae a grupos sociales con más *pasta*, expulsa a los vecinos pobres y vende caro. Ante tal panorama, resurge (o se llama al resurgimiento de) aquella denostada identidad de barrio, y su rol singular de clase subalterna. La gentrificación es tanto un problema global como un relato local de lucha urbana. ■

La estrategia vienesa: defender los barrios

Para hacer frente a la expulsión del vecindario de sus barrios, Barcelona tiene que seguir tres recetas: civilizar el mercado inmobiliario, reforzar el parque público y dotarlo de una buena distribución territorial, y contar con la coproducción social de soluciones residenciales mixtas.

En Viena, un tercio de las viviendas son públicas, otro tercio pertenece a cooperativas sin ánimo de lucro y solo un último tercio está en manos del mercado privado. Esta distribución de fuerzas, fruto de cerca de un siglo de políticas residenciales con vocación social, hace que la capital austríaca esté bien protegida del fenómeno de la gentrificación. Muy lejos queda Barcelona. Con un parque público de vivienda que a duras penas supera el 1 %, una cultura cooperativista exigua y un mercado inmobiliario altamente desregulado, la capital catalana se enfrenta desvalida a la tempestad gentrificadora. A la vez, pese a ser una ciudad relativamente pequeña, sus atractivos tienen un alcance global. No solo es uno de los principales destinos turísticos de Europa, sino que, además, está ingresando en el club de las ciudades que atraen a más congresistas, más estudiantes de másteres internacionales, más ejecutivos de multinacionales o más inversores globales.

Tras la gentrificación se encuentra una dolorosa paradoja: “la mejora empeora”. O, como mínimo, la mejora urbana no beneficia a todo el mundo por igual. Mientras Barcelona dedicaba a los espacios públicos, a los equipamientos o a las infraestructuras de transporte unos niveles de acabado que no se podían permitir urbes tan opulentas como Nueva York, Londres o París, la vivienda se dejaba en manos del mercado. En estas condiciones, el esfuerzo colectivo por renovar el espacio público acaba hinchando las plusvalías de los grandes propietarios, encareciendo los alquileres y centrifugando a las clases populares. ¿Esto significa que hay que detener cualquier mejora urbana?, ¿que son más inclusivos los barrios degradados y mal equipados? De ningún modo. Simplemente, significa que el urbanismo barcelonés necesita un cambio de paradigma. Cada actuación de mejora urbana debe acompañarse de políticas que garanticen la asequibilidad de la vivienda, la pertenencia al barrio y la igualdad de acceso a los beneficios que comporta el esfuerzo colectivo de mejorar la ciudad. La Barcelona contemporánea no puede hacer otra cosa que procurar parecerse a Viena. Es evidente que tardará décadas en tener una repartición de regímenes de tenencia como el de la capital austríaca. Pero ha de encaminarse a ello y apresurarse al máximo. Con este objetivo deberíamos seguir tres recetas calificables como “la estrategia vienesa”.

Civilizar el mercado privado

Sería muy útil que el Ayuntamiento dispusiera de competencias que están en manos de administraciones supramunicipales. Una buena reforma de la Ley de Arrendamientos

Urbanos (LAU) sería una de las mejores maneras de defender el arraigo de los inquilinos en sus barrios. El Ayuntamiento se coordina con otras grandes ciudades del estado para reclamar conjuntamente al gobierno central este tipo de modificaciones del marco legal. Entre otras reclamaciones se cuenta la derogación de las políticas que reciben a los especuladores con alfombras rojas. Son prebendas como la Golden Visa o las exenciones fiscales a las sociedades cotizadas anónimas de inversión en el mercado inmobiliario (SOCIMI), que calientan el mercado con la llegada masiva de capitales extranjeros y fomentan el vaciado sistemático de edificios. Más allá de las tareas de acompañamiento y mediación que desarrollan la red de oficinas de vivienda o la Unidad Contra la Exclusión Residencial (UCER), con la ley en la mano poco margen tiene el Ayuntamiento para actuar con contundencia contra las prácticas *barricidas* de los “fondos buitres”.

Afortunadamente, no todo está en manos de las otras administraciones. Con el despliegue del Plan Especial Urbanístico de Alojamientos Turísticos (PEUAT), la ciudad se ha dotado de un buen instrumento para ordenar su implantación. De la mano de plataformas digitales como Airbnb, la masificación de este fenómeno provoca la sustitución descontrolada de los usos habitacionales por las actividades turísticas, lo que pervierte los equilibrios previstos por el planeamiento y altera el ecosistema social de los barrios. Otro ejemplo de regulación es la modificación de la Ordenanza reguladora de los procedimientos de intervención municipal en las obras (ORPIMO), que obliga a los promotores de la rehabilitación de edificios a garantizar la permanencia de sus ocupantes. Otras reformas están en camino, como el índice de referencia de los precios del alquiler que está confeccionando el nuevo Observatorio Metropolitano de la Vivienda (O-HB) o una serie de modificaciones parciales del Plan General Metropolitano (MPGM) enfocadas a democratizar las reglas de juego del urbanismo, favorecer las buenas prácticas y evitar la impunidad de quienes ven la ciudad como un tablero de Monopoly.

Reforzar el parque público

Acercar el porcentaje de vivienda pública a la normalidad europea requerirá un esfuerzo titánico y persistente. En este frente también sería útil contar con la solidaridad de la Generalitat y del Estado. Desde 1978, la repartición del gasto público entre el gobierno central, las autonomías y los ayuntamientos ha relegado a estos últimos a una cuota de aproximadamente el 15 % –en Dinamarca, los gobiernos locales

disponen del 50 %. Aun así, ahora mismo el Ayuntamiento está dedicando a la promoción pública de vivienda muchos más recursos que la Generalitat y el Estado juntos. Es necesario un compromiso de las diferentes administraciones para aumentar sustancialmente las partidas dedicadas a vivienda pública. Es preciso cultivar la idea de que, tanto como la sanidad, la educación o el transporte colectivo, la vivienda pública de alquiler es un servicio básico que hay que universalizar para que no se dirija solo a la emergencia social y puedan acceder a ella también las clases medias.

Pero la promoción de vivienda pública no puede ser una cuestión meramente cuantitativa. Es necesaria una mirada cualitativa, capaz de distribuir proporcionadamente el parque de vivienda pública en el territorio. Hay que fijar objetivos como, por ejemplo, que todos los barrios de Barcelona dispongan de un 15 % de vivienda pública de alquiler. En esta dirección van proyectos como el de Via Laietana 10, que dotará al barrio del Born de más de ciento cincuenta viviendas asequibles. También con este objetivo el Ayuntamiento ha realizado adquisiciones patrimoniales que han convertido fincas amenazadas por la voracidad inmobiliaria –los edificios de la calle Lancaster, 7, 9 y 11; el inmueble de la calle Leiva, 37; el complejo industrial de La Escocesa– en activos del parque público de vivienda repartidos por el territorio.

Coproducir soluciones mixtas

Debemos encontrar fórmulas de acceso a la vivienda no exclusivamente gubernamentales, pero tampoco meramente especulativas. La Administración tiene que dejar atrás el paternalismo que le ha llevado a creer que, por sí sola, lo puede resolver todo. Para hacer ciudad hay que contar con el músculo del tejido asociativo y productivo de pequeño formato. Por su parte, el tejido social tiene que vacunarse contra el clientelismo y el populismo, a menudo infectados de actitudes NIMBY (*Not in my backyard*). Poco puede hacer la Administración si el vecindario le reclama parques, equipamientos o aparcamientos en lugar de promociones públicas de vivienda. Al mismo tiempo, la coproducción social exige la exploración de fórmulas que aún son incipientes pero que algún día deberían ser hegemónicas. Reclama, por ejemplo, extender la cultura cooperativista. El Ayuntamiento ha incrementado las cesiones temporales de suelo público a fórmulas de propiedad compartida que demuestren su función social y su gestión democrática. Pese a ello, aún se precisa seguir trabajando mucho para que los más desfavorecidos se organicen, se empoderen e inicien formas más justas de acceso a la vivienda que en otras ciudades europeas son masivas. Otro ejemplo de coproducción social es la creación de un operador metropolitano que, con la colaboración de inversores dispuestos a limitar sus beneficios, promoverá vivienda de alquiler a precios asequibles –500 euros mensuales de media. O el impulso dado al Consejo de la Vivienda Social (CHSB), un órgano consultivo y de participación que ya integra a colectivos de la sociedad civil organizada, asociaciones vecinales, entidades del tercer sector, colegios profesionales, las diferentes fuerzas políticas del consistorio y representantes de entidades bancarias.

Por suerte, la sociedad barcelonesa está haciendo honor a su afamado inconformismo. La misma ciudad que en 2009



Dani Codina

vio nacer la Plataforma de Afectados por la Hipoteca (PAH) sigue organizándose en torno a nuevos movimientos decididos a plantar cara a la gentrificación. Colectivos como el Sindicato de Barrio del Poble-sec, Fem Sant Antoni o Resistim al Gòtic bregan cada día a pie de calle para que el vecindario amenazado no caiga en la soledad o la frustración. A escala general, la aparición del Sindicato de Inquilinos es una gran noticia, digna de una ciudad que no está acostumbrada a esperar a que los derechos le lluevan de arriba abajo.

Las administraciones públicas tienen que estar a la altura de estos movimientos emergentes. Urge hacer un llamamiento a todos los agentes implicados: las administraciones supramunicipales y los demás ayuntamientos del área metropolitana, las diferentes fuerzas políticas del pleno municipal, la sociedad civil organizada, los agentes económicos y los ciudadanos particulares. Es necesario un acuerdo para defender los barrios de Barcelona. Hay que defender la Barcelona de los barrios. ■

El Ayuntamiento ha incrementado las cesiones temporales de suelo público a proyectos cooperativistas de vivienda con función social y gestión democrática, como el proyecto La Borda, en el antiguo recinto fabril de Can Batlló.

Texto: **Gaia Redaelli** Doctora arquitecta. Politécnico de Milán

Atlas europeo de lucha contra la gentrificación

Nos encontramos en un momento clave para la identidad de nuestras ciudades: están en juego su autenticidad y su capacidad de regenerarse evitando la homologación urbana y social. En las líneas que siguen se exponen las experiencias, nuevas o consolidadas en el tiempo, de ocho ciudades que plantan cara al fenómeno de la gentrificación.

En la polis griega, donde se enraíza la ciudad europea moderna, coincidían los ámbitos estatal y urbano y cada ciudadano era político, es decir, participaba activamente en las decisiones colectivas. Es en el ámbito urbano donde se dan las principales innovaciones, se viven los problemas y se miden las identidades sociales. Actualmente, en su seno se producen fenómenos que parecen ingobernables y que afectan a la relación entre el ámbito físico (la ciudad) y el social (la ciudadanía).

La gentrificación es uno de esos fenómenos. Mientras duró la burbuja inmobiliaria el problema fue la construcción indiscriminada y la ocupación del territorio, pero hoy nuestras ciudades sufren el acoso especulativo en el interior de las casas. La marcada dicotomía entre economía global y cultura local afecta en mayor medida a los entornos urbanos en que coinciden un mayor valor patrimonial y unos efectos más severos de la crisis, como las ciudades mediterráneas. Es en un momento clave para la identidad de nuestras ciudades: están en juego su autenticidad y su capacidad de regenerarse evitando la homologación urbana y social.

Se precisan nuevos mecanismos de gobernanza e innovación social que garanticen la reactivación de un patrimonio urbano que es el marco físico de un patrimonio inmaterial: la convivencia de sus habitantes. No habrá sostenibilidad urbana sin sostenibilidad social. Plantear medidas antigentrificación es fundamental para garantizar el derecho a la ciudad hoy y avanzar hacia una Europa de las ciudades y la ciudadanía que sea inteligente, sostenible e inclusiva.

A menudo relacionada con el incremento de los flujos turísticos, la gentrificación tiene su origen en las dinámicas del mercado residencial, en las prácticas de fondos inversores interesados en nuevos contenidos y en determinados proyectos de regeneración urbana de la propia Administración. Podemos aprender mucho del examen de las acciones



Gaia Redaelli

contrarias a la gentrificación que se están llevando a cabo en algunas ciudades, examen que nos facilitará la apertura de un debate sobre las políticas comunes a impulsar en el marco de una red de ciudadanía. A continuación se ofrece una síntesis de algunos proyectos, iniciativas y medidas de entidades públicas o ciudadanas con efectos positivos para la ciudadanía y que evitan la expulsión de los residentes tradicionales de los núcleos urbanos europeos.

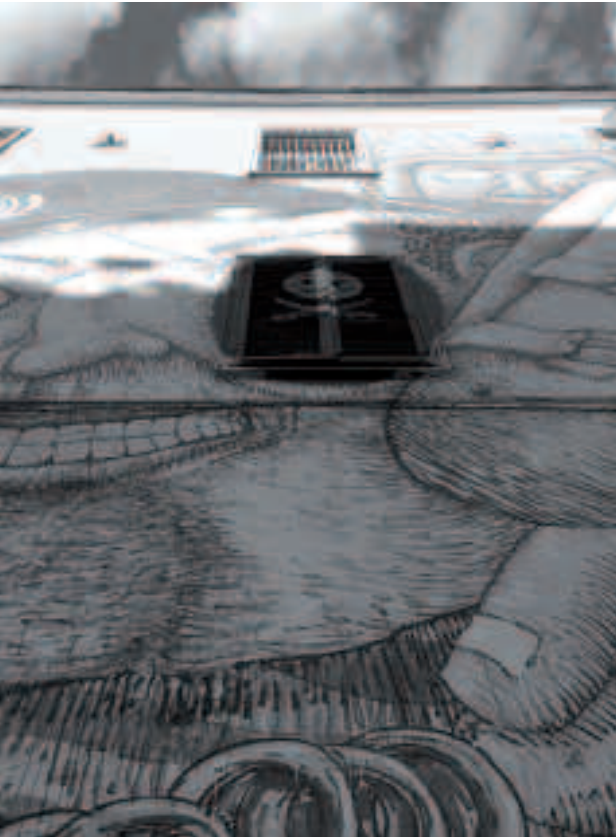
Lisboa, un mercado en rápida evolución

El caso de Lisboa es posiblemente uno de los más significativos por la rapidez de los cambios que ha experimentado el mercado de la propiedad inmobiliaria. En los últimos años, a raíz de algunas normas aprobadas por el Estado, una buena parte de la Baixa Pombalina y barrios como la Mouraria o la Alfama se han transformado completamente debido a la adquisición masiva de edificios por parte de fondos extranjeros y a su rehabilitación como alojamientos turísticos. Para hacer frente a la expulsión de los residentes nació el movimiento “Morar em Lisboa”, que reúne a decenas de asociaciones y personas y promueve debates públicos sobre el problema de la vivienda y monocultivo turístico.

En la plaza Intendente, en una zona muy deprimida, la cooperativa Largo Residências promovió en 2011 la rehabilitación de un edificio abandonado como reactivador urbano, a la vez que el consejo de distrito emprendía la rehabilitación del espacio público, una práctica hoy amenazada por los fondos extranjeros que adquieren los edificios de la plaza.

Berlín: venta y rescate del patrimonio público

A principios del año 2000, ante la difícil situación económica que se creó tras la reunificación, el Ayuntamiento de Berlín



Gaia Redaelli



Carlos Anaya



Gaia Redaelli

optó por la venta de propiedades públicas, entre ellas, parte del parque municipal de vivienda. Estas dinámicas, junto a los precios relativamente bajos de las viviendas, conllevaron una gentrificación parcial que desde el este se traslada ahora al oeste y, en general, al sector urbano comprendido en los límites del S-Bahn, la red berlinesa de transporte ferroviario.

Entre las medidas antigentrificación impulsadas por la Administración se cuenta desde 2015 con una normativa que limita al 10 % la subida de los alquileres y con una tabla de referencia de precios por metro cuadrado. También se han definido algunas áreas de protección especial. La sociedad civil, por su parte, ha llevado a cabo algunas acciones relevantes, como el rescate cooperativo de edificios del antiguo parque municipal, y otras para segregar la propiedad del suelo de su uso, como medidas antiespeculación a largo plazo.

Nápoles: cogestión público-privada

En varios aspectos Nápoles se parece a Barcelona. La presencia del mar, una topografía comparable, un tejido social muy activo en sus barrios populares y una fuerte heterogeneidad social, incluso en un mismo edificio. Su sociología tan especial –su condición “anárquica”– se combina en los últimos años con las acciones innovadoras propuestas por su gobierno municipal, sobre todo de cogestión entre la Administración y la comunidad.

En 2012, el Ayuntamiento aprobó el *Delibera dei beni comuni*, que fijaba la relación entre patrimonio y bien común: la Administración reconocía que todo inmueble municipal tiene una finalidad colectiva e instrumentaba su activación ciudadana mediante una cesión de uso. A raíz de la directiva, siete espacios relevantes han sido activados por

grupos ciudadanos, que experimentan formas de gestión novedosa, contribuyen a generar servicios socioculturales de barrio y garantizan el mantenimiento de edificios patrimoniales.

El carácter patrimonial de Córdoba

La potencialidad de Córdoba reside en su carácter patrimonial, más allá del puro valor turístico. El casco histórico es patrimonio de la humanidad de la Unesco y, desde 2012, los patios de la Axerquía son patrimonio inmaterial. Córdoba debe aprovechar la ocasión para repensar su historia abriéndose a ese cambio de paradigma que atribuye al patrimonio un papel de activador de la ciudad y la ciudadanía.

PAX-Patios de la Axerquía es una estrategia de reactivación urbana que persigue la mejora sostenible del centro histórico sin incrementar la presión turística y la alienación social de las zonas patrimoniales. La rehabilitación de casaspatio abandonadas a través de cooperativas de vivienda busca la recuperación del valor medioambiental de la ciudad y la actualización de su historia en clave contemporánea.

Marsella: el turismo sostenible

En 2013 la Capitalidad Europea de la Cultura comportó relevantes cambios urbanos en Marsella: la renovación del puerto antiguo, intervenciones en el espacio público y rehabilitación de edificios significativos para funciones culturales. Un fuerte desequilibrio interno está causando una lenta pero inexorable expulsión hacia la periferia de los residentes del centro.

Desde 2011 la cooperativa de habitantes *Hôtel du Nord* aprovecha el patrimonio para mejorar las condiciones de vida y trabajo en los barrios más vulnerables. Conformada

De izquierda a derecha, en la página anterior y en esta, pancarta de protesta contra la expulsión de los vecinos en el barrio de la Mouraria de Lisboa, una de las áreas de la capital portuguesa más afectadas por la reconversión turística de las viviendas; una casa de Nápoles cedida a grupos ciudadanos para alojar servicios socioculturales; calle de la Axerquía en Córdoba, donde se experimenta una nueva estrategia de reactivación urbana, y el Puerto Viejo de Marsella, ciudad donde la cooperativa de residentes *Hôtel du Nord* ha creado una oferta de turismo sostenible.

Edificio de los distritos centrales de París, donde se han lanzado iniciativas ciudadanas para reapropiarse de los barrios como parte de una estrategia para frenar la gentrificación, y casa de vecinos de Ciutat Vella, en Barcelona, ocupada en protesta por su prevista reconversión en pisos de lujo.



William Bianchi



Vito Redaelli

por setenta personas y entidades, ofrece alojamiento a turistas, paseos patrimoniales alternativos, visitas a artesanos y venta de productos locales. Colabora con el Estado francés para la constitución de una federación nacional de cooperativas de turismo sostenible y ha sido reconocida como buena práctica por el Consejo de Europa.

París: mantener la diversidad

En general, la ciudad de París conserva, a excepción de los barrios más burgueses, un buen nivel de diversidad gracias a una variada oferta de viviendas y servicios. Aunque, según los más críticos, el gobierno local promueve un proceso de gentrificación suave que privilegia a la clase media en detrimento de la trabajadora, tanto las autoridades públicas como los movimientos sociales impulsan interesantes acciones antigentrificación.

La ciudad promueve parque público de vivienda en los distritos centrales y desde 2013 ha abierto un observatorio que analiza la gentrificación en relación con el desarrollo del nuevo metro Grand Paris Express. Algunas iniciativas ciudadanas persiguen reurbanizar espacios en desuso con actividades de tipo comunitario, con la reapropiación del espacio por residentes y la creación de nuevos lugares y prácticas colectivas.

Viena, la ciudad antigentrificación

En Viena destaca un sistema de vivienda social históricamente muy sólido, completado con un consistente apoyo público al alquiler y la dedicación de recursos municipales a la rehabilitación. Estas políticas contribuyen a mantener bajos los alquileres y así favorecen la conservación, incluso en el centro, de la diversidad social y funcional.

Viena podría definirse, por ello, como la ciudad antigentrificación. Su ejemplo ofrece la oportunidad de prevenir con

tiempo el fenómeno y de redefinirlo para incluir los procesos menos evidentes de marginación social o cultural. La promoción de vivienda pública en alquiler –línea mantenida desde hace un siglo– alcanza los 220.000 apartamentos, con un volumen similar dedicado a la vivienda social y, paralelamente, una política de regeneración urbana suave que prioriza a los inquilinos estables para reducir desplazamientos. Especial atención se concede también a la protección monumental de algunos edificios o complejos residenciales.

Los cinco ámbitos de trabajo del Gran Londres

Londres se ha convertido en un área privilegiada para la inversión inmobiliaria, gracias a un régimen fiscal especial y al escaso desarrollo de las políticas sociales de vivienda. La gentrificación es el resultado del éxito económico de la ciudad, que padece una importante burbuja inmobiliaria y la eliminación de su tejido social original.

Recientemente, sin embargo, la Administración ha aumentado su sensibilización con respecto al problema. Al mismo tiempo que el gobierno proponía actuaciones para modificar el mercado, el Gran Londres definía una estrategia con cinco ámbitos de trabajo: construir más hogares para los londinenses, ofrecer viviendas asequibles, promover hogares de alta calidad y barrios inclusivos, impulsar acuerdos justos entre inquilinos y arrendadores privados, y abordar el problema de las personas sin hogar. Para incrementar el ritmo de construcción de viviendas, que es el objetivo prioritario, la Administración se propone involucrar a todos los actores, como las *housing associations*, organizaciones privadas sin ánimo de lucro cuya misión es crear viviendas sociales para las clases más desfavorecidas. ■



Vicente Zambrano

Texto: **Isabelle Anguelovski** Investigadora en ecología política. Instituto de Ciencia y Tecnología Ambientales (ICTA-UAB)

El parque de Diagonal Mar, una de las zonas verdes de nueva constitución en un área de desarrollo urbano postolímpico.

Espacios verdes: para quién, a qué precio y cómo

Diferentes municipios que han emprendido iniciativas de creación de espacios verdes han generado nuevas desigualdades o han exacerbado las que ya existían. ¿Cómo abordar los efectos indeseables e inequitativos del urbanismo verde?

Es bien sabido que los espacios verdes contribuyen a mejorar la salud promoviendo un estilo de vida activo y creando condiciones que reducen las enfermedades asociadas con la contaminación atmosférica y el ruido. Además, los vecinos con acceso a espacios verdes tienen menos posibilidades de sufrir problemas de salud mental y tienen más oportunidades de establecer contactos sociales y vínculos personales. Desde el punto de vista medioambiental, los espacios verdes urbanos aumentan la biodiversidad, mejoran la absorción del agua de lluvia, reducen el efecto isla de calor urbana y regulan las emisiones. En Barcelona, los espacios verdes eliminan cada año más de trescientas toneladas de contaminantes e impiden que se liberen a la atmósfera cinco mil toneladas de CO₂.

Pese a ello, en muchas grandes ciudades del mundo los inversores públicos y privados que promueven los beneficios medioambientales, socioeconómicos y de salud de los

proyectos de creación de espacios verdes suelen ocultar las desigualdades que resultan de estas iniciativas, que a menudo comportan una gentrificación y el desplazamiento de los vecinos. Bajo las banderas de la sostenibilidad, la resiliencia y la adaptación al clima, diversos municipios que han emprendido iniciativas de creación de espacios verdes, en lugar de resolver problemas, han creado nuevas desigualdades o incluso han exacerbado las que ya existían.

En un artículo reciente que menciona la High Line de Nueva York –un antiguo ferrocarril elevado transformado en un gran parque urbano aéreo que actualmente visitan cada año cinco millones de personas– como el ejemplo más famoso de este fenómeno, Scott Kratz, director del proyecto del 11th Street Bridge Park de la ciudad de Washington, expresa de entrada una preocupación por los efectos sociales del nuevo puente viario combinado con un parque. “¿Para quién es, realmente?”, se plantea. Es una pregunta

crucial. ¿Quiénes son los auténticos destinatarios y beneficiarios de los espacios verdes que se crean o restauran?

Como revela la High Line, muchos parques nuevos han acabado destinados a vecinos y turistas de raza blanca y con un estatus privilegiado. Esta transformación ha ido seguida de un aumento del precio de los inmuebles y del desplazamiento de los negocios y los vecinos de clase trabajadora, expulsados por la subida de los alquileres. Entre 2003 y 2011 los precios de los alrededores de la High Line aumentaron un 103 % y los áticos diseñados por el estudio de Zaha Hadid cuestan actualmente 50 millones de dólares.

De la marginación al privilegio

Desde el siglo XIX, los proyectos de zonas verdes urbanas, como por ejemplo parques, jardines, vías verdes y corredores ecológicos, se han promovido como motores de embellecimiento, de mejora de la salud, de revitalización de los barrios y de bienestar de los vecinos. En este sentido, podemos pensar en proyectos como el Emerald Necklace de Boston o el parque de la Ciutadella de Barcelona. Con todo, observamos un cambio significativo en el urbanismo verde, desde los objetivos sociológicos del siglo XIX y principios del XX y los espacios verdes orientados a los vecinos de las décadas de 1970 y 1980, destinados a recuperar los barrios, hasta, más recientemente, unos espacios verdes orientados al desarrollo, destinados a atraer equipamientos de alto nivel para el sector de los servicios, los distritos tecnológicos, los residentes de estatus privilegiado y los turistas.

Estudios de investigación recientes del Barcelona Lab for Urban Environmental Justice and Sustainability [Laboratorio de Barcelona sobre Justicia y Sostenibilidad Ambiental Urbana – BCNUEJ] han encontrado ejemplos de este fenómeno en diversas ciudades de todo el mundo. En Barcelona, un estudio ha constatado que se da una clara tendencia a la gentrificación verde en varias zonas históricamente marginadas, especialmente en antiguos barrios industriales. En el distrito de Sant Martí, por ejemplo, el porcentaje de residentes con estudios universitarios aumentó de media cerca del 28 % alrededor de un nuevo parque local, mientras que en el conjunto del distrito este aumento fue solo del 7,6 % en un período de diez años. Diversos parques de los distritos de Sant Martí y Ciutat Vella, como por ejemplo el del Poblenou y el del Port Olímpic, han experimentado una fuerte gentrificación medioambiental. Los jardines del Príncipe de Girona, situados en el sur del distrito de Horta-Guinardó, y el parque de Diagonal Mar de Sant Martí también han experimentado una gentrificación medioambiental notable. En este caso, hay una relación clara entre un nuevo espacio verde y la atracción de residentes con estudios superiores, aunque en algunos distritos de la ciudad, como por ejemplo Nou Barris y Sant Andreu, no se han producido tendencias de gentrificación.

Estas dinámicas de largo alcance plantean interrogantes a la hora de crear ciudades habitables, saludables y equitativas. A medida que los urbanistas, los cargos públicos y la sociedad civil trabajan por mejorar la calidad medioambiental urbana para los residentes socialmente vulnerables, se enfrentan cada vez más a las posibles desigualdades que generan los proyectos de zonas verdes. La valorización del suelo y el desplazamiento que suelen resultar de la creación

de zonas verdes se han definido como una “gentrificación verde” o “ecológica” caracterizada por la eliminación social de las prácticas residenciales, además de por un desplazamiento físico y real. En Barcelona, los proyectos de movilidad sostenible como las supermanzanas, especialmente la de Sant Antoni, ya han generado preocupación por los efectos a medio y a largo plazo sobre la vivienda y la accesibilidad comercial, aunque en este caso la gentrificación también se ve impulsada por la inauguración del nuevo mercado.

En resumen: ¿hasta qué punto se traducen las diversas intervenciones de urbanismo verde en una paradoja del espacio verde en las diferentes ciudades y qué implicaciones comportan para los residentes urbanos tradicionalmente marginados? Que quede claro que no afirmo que los urbanistas elijan intencionadamente barrios de bajo poder adquisitivo y comunidades de color para beneficiar a los promotores y excluir a los residentes vulnerables de los beneficios de los proyectos verdes. Los estudios sugieren como explicación más probable que los urbanistas no tienen en cuenta los efectos de sus planes sobre el mercado inmobiliario y que a menudo se encuentran atrapados en la lógica del urbanismo competitivo y la marca de ciudad, si bien cada vez son más conscientes de las desigualdades que pueden resultar del urbanismo verde. En Barcelona, el gobierno de Ada Colau es muy consciente de los posibles efectos negativos de gentrificación de las nuevas intervenciones de habitabilidad y trabaja de manera transversal para evaluar el alcance que puede tener esta gentrificación y crear nuevas herramientas y normativas para proteger a los residentes.

En general, la respuesta no consiste en dejar a los barrios pobres o a las comunidades de color al margen de los proyectos de zonas verdes. Estas decisiones excluirían aún más a los grupos históricamente marginados de los beneficios de las zonas verdes y concentrarían las inversiones en espacios verdes o sostenibilidad en los barrios más ricos. Así pues, la pregunta y el reto consiguiente se convierten en esta cuestión: ¿cómo pueden las ciudades crear normativas, políticas, planes urbanísticos, mecanismos de financiación y partenariados (y a qué niveles) que puedan abordar los efectos indeseables e inequitativos del urbanismo verde? En resumen, crear espacios verdes ¿para quién, a qué precio (establecido por quién) y cómo?

Muchos creen que las soluciones a largo plazo para abordar las desigualdades del urbanismo verde y la gentrificación ecológica consisten en cambiar la titularidad del suelo en las ciudades para eliminar su función especulativa y de mercado. Eso significa desarrollar herramientas, como los *community land trusts* y las cooperativas de vivienda, que cada vez tienen un papel más importante en las políticas para abordar la gentrificación. La protección y el desarrollo de la vivienda social y pública también es un compromiso evidente necesario para mitigar los riesgos de desplazamiento que cada vez más se asocian a los proyectos urbanos a gran escala como las vías verdes. En lo que a las iniciativas verdes se refiere, los proyectos a más pequeña escala centrados en las necesidades, las preferencias y los usos múltiples de los residentes también pueden garantizar que la propiedad y la gestión estén en manos de los vecinos, sin que se apropien de ellas los visitantes y los turistas, como ejemplifica la High Line. ■



Dani Codina

Texto: **Albert Arias Sans** Director del Plan Estratégico de Turismo. Ayuntamiento de Barcelona

La disputa por la ciudad turística

Los barrios gentrificados son objeto de deseo para muchos turistas y, a la vez, la presencia del turismo refuerza los procesos de gentrificación. Lejos de ser un fenómeno estacional y localizado en espacios específicos, el turismo disputa recursos al resto de ciudadanos hasta generar el desplazamiento de la población residente.

Barcelona se ha convertido en una ciudad turística en muy pocos años. Con un crecimiento continuo del número de turistas desde principios de los años noventa, ha pasado de acoger a un millón y medio en 1990 a más de diecisiete millones actualmente. La apuesta política para posicionarse como destino urbano, el aumento de la capacidad de viajeros del aeropuerto y el puerto, el incremento continuado y la diversificación de la oferta de alojamientos turísticos y la especialización de zonas centrales en la llamada “economía del visitante” han reestructurado profundamente la ciudad. Hoy no se puede entender Barcelona sin tener en cuenta la capacidad transformadora de las actividades turísticas. A la vez, las actividades turísticas emergen a través de la construcción –material y simbólica–

de la ciudad. Una interrelación que se hace especialmente evidente hoy, pero que ha estado presente a lo largo de la construcción histórica de Barcelona y que se ha convertido en una de las piedras angulares del proyecto urbano pre y postolímpico.

Durante años el turismo se consideró exclusivamente como uno de los factores de éxito de la reconversión postindustrial de la ciudad por su potencial generador de riqueza y ocupación, especialmente en tiempos de crisis. Sin embargo, hoy el turismo es también fuente de conflicto y controversia. El malestar social atribuido al turismo no es un trastorno coyuntural ni específico de un área urbana, sino que ha crecido en los últimos años hasta el punto de aparecer como el problema más grave en una encuesta de princi-

Carteles de protesta con el texto “No nos echarán por culpa del turismo”, en el exterior de un establecimiento de la cadena Generator, en la calle de Còrsega, en Gràcia.

Turistas en la calle del Bisbe, junto al Palau de la Generalitat.



Vicente Zambrano

pios de 2017. Enmarcado en la reclamación del derecho a la ciudad, ha emergido el debate público sobre la gentrificación turística que denuncia la expulsión vecinal –especialmente por el aumento de los precios de los alquileres–, la sustitución del tejido comercial o la masificación del espacio urbano y la dificultad para desarrollar la vida cotidiana en los barrios.

Gentrificación y turismo son fenómenos que se constituyen mutuamente. Los barrios gentrificados son objeto de deseo para muchos turistas y, a la vez, la presencia del turismo refuerza los procesos de gentrificación. Lejos de ser un fenómeno estacional y localizado en espacios específicos, el turismo disputa recursos urbanos al resto de los habitantes de la ciudad –calles y plazas, servicios urbanos, vivienda, transporte– hasta generar el desplazamiento de la población residente.

A continuación se exponen cinco cuestiones clave que ayudan a entender la relación entre la emergencia del turismo y los procesos de gentrificación.

En primer lugar, hay que poner el foco en la generación y la apropiación del diferencial de renta del suelo urbano como resultado del uso intensivo de la ciudad por parte de las actividades turísticas. Con un promedio de cerca de cinco días de estancia y un gasto diario estimado por alojamiento de 60,7 euros/noche, se puede constatar que la rentabilidad del suelo que acoge actividades enfocadas a atender las demandas de los visitantes es mucho más elevada que la del suelo que se dedica a la población residente. Este diferencial es clave para entender la especialización turística de la ciudad, tanto en lo referente a la sustitución de los alquileres de larga duración por alquileres turísticos o de corta duración –con licencia o sin ella–, como en cuanto a la reconversión de edificios enteros en hoteles u otros alojamientos

turísticos, sobre todo en las zonas centrales de la ciudad –Ciutat Vella, Eixample, Vila de Gràcia– o en zonas en transformación, como es el caso del Poblenou.

En segundo lugar, hay que incidir en la forma de consumo y en la práctica espacial de los millones de turistas que visitan la ciudad. El elevado gasto de los turistas –350 euros de promedio por persona durante su estancia de cinco días, descontando el transporte de acceso y el alojamiento– apunta a uno de los factores clave que hace que muchos de los servicios y las actividades económicas se enfoquen hacia la economía del visitante. Si a ello se añade la elevada concentración de la visita en el destino –donde se ubican los atractivos y los alojamientos, pero también donde se encuentran los iconos que reproducen la imagen y la marca–, tenemos una fuerte incidencia en determinadas zonas de la ciudad, en las que el turismo se convierte en una práctica hegemónica. Esta incidencia pone en riesgo la pervivencia de la vida cotidiana de la población residente, en especial de aquella con menos capacidad de mantener viva la demanda de baja intensidad, la que responde a necesidades básicas de compra y atención social.

En tercer lugar, la capacidad del turismo de estructurar procesos de gentrificación no solo responde al aumento de la demanda turística, sino que también es fruto de un proceso más o menos deliberado de construcción material y simbólica de Barcelona. El turismo no es una fuerza ajena que impacta en la ciudad, sino que emerge a través de las políticas de promoción económica y, sobre todo, de la construcción urbanística. Las políticas de renovación del centro histórico o el desarrollo de grandes proyectos de transformación urbana han tenido en el turismo uno de sus factores centrales: Ciutat Vella, el distrito 22@ del Poblenou, la zona del Fòrum y la Marina Port Vell, entre otros.

En cuarto lugar, hay que tener en cuenta que tanto la gentrificación como el turismo son procesos globales que se construyen a través de un doble proceso interrelacionado de producción y consumo de recursos a escala planetaria. En este sentido, conviene tener en cuenta el rol del conjunto portuario y aeroportuario como nodo de una red de transporte mundial no gobernada desde Barcelona; el proceso de financiarización global del mercado inmobiliario, con especial incidencia en el sector del alojamiento turístico, y la aparición de nuevas fórmulas de comercialización del alquiler vacacional a través de plataformas digitales que permiten obviar la regulación urbanística y que tienen un efecto claro en el mercado residencial, entre otros.

Un marco legislativo que alimenta la especulación

Por último, vale la pena recordar que los marcos legislativos catalán, estatal y europeo alimentan la avalancha especulativa –el uso turístico de los inmuebles no queda exento de ello– y restringen la acción administrativa dirigida a gestionarla. Así, las diversas leyes catalanas de transposición de la directiva europea de servicios modifican la Ley del derecho a la vivienda para facilitar la implantación de actividades económicas –entre ellas, las viviendas de uso turístico–, y la Ley de Urbanismo dificulta la regulación preventiva de actividades comerciales que se consideran “inocuas” –los alojamientos turísticos, la restauración o las tiendas de souvenirs, entre otros–, y debilita instrumentos clave como los planes especiales urbanísticos reguladores de actividades de pública concurrencia. Destacan también las medidas para fomentar la apropiación de plusvalías en suelo urbano consolidado a través de la rehabilitación y la renovación de los edificios; la reducción drástica de las cargas fiscales de las transacciones inmobiliarias –con el consiguiente aumento de la rentabilidad– gracias a la creación de las sociedades cotizadas anónimas de inversión en el mercado inmobiliario (SOCIMI), y el acortamiento de los contratos de alquiler a raíz de la modificación de la Ley de Arrendamientos Urbanos, que genera un encarecimiento de los precios y la desprotección de los inquilinos.

Asumiendo este escenario complejo, el Ayuntamiento está abordando el fenómeno con convencimiento, pese a las limitadas competencias y políticas que puede desarrollar, mediante una estrategia integrada cuyo objetivo es minimizar los efectos negativos del turismo y potenciar la vida comunitaria en los espacios más masificados. Algunos de los instrumentos que se han puesto en marcha son la regulación urbanística de las licencias de alojamiento a través del Plan Especial Urbanístico de Alojamientos Turísticos (PEUAT), para impedir el incremento del número de plazas disponibles en el centro de la ciudad; el refuerzo de la inspección para acabar con el alquiler vacacional ilegal; la gestión de la movilidad turística para integrarla mejor en la vida cotidiana; la interlocución constante con los operadores privados, y el fomento de planes de vecindad específicos en las zonas con mayor impacto.

Gestionar Barcelona como destino turístico pasa por abordar el turismo como cuestión colectiva, integrada en los procesos urbanos, y por tomar decisiones a fin de garantizar un equilibrio para que el turismo no sea una amenaza, sino una gran oportunidad. ■

Texto: **Iolanda Fresnillo** Ekona SCCL

Los mercados renovados, ¿motor de gentrificación?

Situados en la disyuntiva entre decadencia y renovación, los mercados tradicionales se pueden convertir en herramientas poderosas de gentrificación cuando, apostando por una modernización radical, modifican los usos de su espacio junto con su oferta de productos y los precios vigentes.

La reforma del mercado de Sant Antoni de Barcelona era una asignatura pendiente de la ciudad. El vecindario, los comerciantes y el Consistorio veían este hito como una oportunidad para la revitalización del barrio. Ahora, al cabo de una década del inicio de las obras, la apertura del nuevo equipamiento, junto con la dinámica inmobiliaria y comercial que se ha instalado en el barrio, se ve como una amenaza para la vida vecinal. El proceso de gentrificación de la zona es innegable. Los precios tanto de las viviendas como de los locales comerciales se han disparado. Los vecinos y vecinas denuncian que están siendo expulsados por una oleada invisible de finalización de contratos de alquiler y de precios abusivos.

Los procesos de gentrificación, que consisten en la sustitución de la población de una zona, originariamente de clase trabajadora o de bajos ingresos, por población con un poder adquisitivo mayor, se dan tanto en el ámbito residencial como en el comercial. Los establecimientos de proximidad que ofrecían productos de consumo cotidiano, a precios asequibles, para población de bajos ingresos, son desplazados en los barrios gentrificados por establecimientos dirigidos a consumidores de clase media y alta. Se sustituyen comercios de productos de adquisición frecuente (principalmente alimentarios), por otros de consumo esporádico, en respuesta a los nuevos patrones de consumo de las clases medias y altas, en un proceso que algunos han descrito como de *boutiquización*.

El concepto de comercio de proximidad, en el que podemos situar los mercados municipales tradicionales, hace referencia a la situación física en que se encuentran respecto al consumidor los establecimientos de los barrios residenciales –en contraposición a las grandes superficies, que se ubican en las periferias urbanas–, pero también a una proximidad relacional. Se trata de establecimientos donde encontramos productos de consumo frecuente y que ofrecen una atención personalizada. El comercio de proximidad nos



Vicente Zambrano

El mercado de Santa Caterina, cuya reforma comenzó en 1999 y no concluyó hasta 2005, es uno de los casos más relevantes, junto con el de la Boqueria, de gentrificación inducida por el cambio de usos y la modernización.

aboca a espacios en que se fomentan las relaciones sociales y de vecindad, asociadas a unos valores de conocimiento y de participación en la vida comunitaria del territorio.

La falta de relevo generacional, la liberalización del mercado inmobiliario y el fin de la moratoria de la Ley de Arrendamientos Urbanos para los alquileres de renta antigua en el año 2015, así como el cambio de patrones de consumo de un cierto sector de la población con capacidad adquisitiva, conducen a que allí donde había establecimientos de proximidad se establezcan tiendas de diseño, galerías, establecimientos de alimentos ecológicos y gourmet, bares, restaurantes y franquicias, que dejan de cumplir esta función comunitaria.

Este fenómeno ha afectado a los mercados tradicionales, que, enfrentados a una disyuntiva entre decadencia y renovación, se convierten en nuevos espacios de gentrificación cuando modifican sus usos junto con los precios y la oferta habitual de productos. A veces la renovación del mercado es consecuencia de un proceso de gentrificación común a todo el barrio, pero en otros casos es precisamente la renovación del mercado la que actúa como factor desencadenante o acelerador de un proceso de gentrificación más global.

En los últimos años los mercados municipales de Barcelona han pasado por un proceso de remodelación física y de cambio de modelo, que ha afectado a esta función relacional del comercio de proximidad. Desde 1995 se han rehabilitado veinticinco mercados, y en todos los casos se les ha incorporado un establecimiento en régimen de autoservicio, es decir, un supermercado, que contribuye a la financiación de la reforma. La propuesta del Instituto de Mercados Municipales

ha sido modernizar la oferta de los mercados adaptándolos a los nuevos hábitos de consumo, ofreciendo servicios como el aparcamiento o el reparto centralizado a domicilio, incrementando horarios de funcionamiento y reduciendo puestos de venta. La reducción de puestos ha sido en gran parte fruto del mismo proceso de jubilación y no renovación generacional de los dueños de los puestos, pero también de las dificultades para hacer frente a la inversión que supone para ellos hacerse cargo de parte del coste de la renovación. En el nuevo mercado de Sant Antoni se calcula, por ejemplo, que los propietarios de los puestos invierten entre 60.000 y 150.000 euros en sus nuevas instalaciones.

La propuesta de transformación de los mercados de espacios deteriorados a espacios modernizados y competitivos supone en algunos casos una nueva frontera de los procesos de gentrificación. La generación de un discurso ciertamente clasista sobre el deterioro de los mercados municipales justifica su rescate y la revalorización comercial y urbanística, una revalorización que comporta la inclusión de puestos de productos gourmet o de restauración y la expulsión paralela de los comerciantes más precarios y con menos capacidad para adaptarse a la nueva situación. Tal como escribieron Luz de Lourdes Cordero y Luis Alberto Salinas en la *Revista de urbanismo* de la Facultad de Arquitectura y Urbanismo de la Universidad de Chile (número 37, diciembre de 2017), “en este contexto, diversos mercados tradicionales aspiran a transformarse en mercados gourmet dentro de un esquema de competitividad urbana en el que las ciudades han evolucionado hacia el desarrollo de ventajas comparativas de consumo, y eso hace que estos espacios sean un reclamo turístico de primer orden”.

Lo cierto es que las renovaciones que se imponen en los mercados municipales a menudo suponen la pérdida de una parte del rol de fomento de la cohesión social, especialmente en aquellos situados en el centro turístico de la ciudad. Mercados como el de la Boqueria o Santa Caterina en Barcelona; los de San Antón, San Miguel o San Fernando en Madrid; el de La Ribera en Bilbao; el de La Bretxa en San Sebastián, o el de La Encarnación en Sevilla serían ejemplos de esta pérdida de espacios (físicos y simbólicos) para uso del vecindario que tiene lugar en los mercados municipales, transformados así en atractivos turísticos o de ocio gastronómico. Estos espacios renovados se convierten en mercados escenificados que resultan excluyentes para amplios sectores de la población que no pueden pagar el precio de los productos gourmet que se ofrecen.

Se transforma así el perfil del usuario del mercado y se transforma la oferta de este adaptándola a un cliente que no busca abastecerse de alimentos para el hogar, sino vivir la experiencia cultural gastronómica in situ. El consumo de productos gourmet y la restauración quitan espacio al producto fresco de consumo cotidiano. Los precios del mercado aumentan y el usuario habitual pierde calidad en la experiencia de la compra, en la que el aspecto relacional era central.

La Boqueria y Santa Caterina

En Barcelona el caso más emblemático es el del mercado de la Boqueria, en crisis por su mismo éxito como atractivo turístico. Pero el de Santa Caterina sería otro ejemplo relevante. La reforma de este mercado empezó en 1999 y no



Vicente Zambrano

terminó hasta 2005. Los años de obras, que coincidieron con una profunda reforma urbanística de los alrededores, y el consiguiente traslado temporal del mercado, tuvieron un impacto devastador en el tejido comercial del barrio. Cerca de doscientos establecimientos cerraron, y el mercado de Santa Caterina “dejó de llevar a cabo su función de articulador de la vida económica y social, proceso que algunos vecinos describen como *la muerte del barrio*”, según palabras de Adrián Hernández en su artículo “De la botiga a la boutique”, publicado en 2016 en el número 6 de la *Revista de estudios urbanos y ciencias sociales* de la Universidad de Almería.

El nuevo modelo de mercado –pensado, según el citado autor, “no como un centro de comercialización para que los vecinos y las vecinas de Ciutat Vella se pudieran abastecer de alimentos, sino como un espacio turístico y un centro de consumo para las clases medias que progresivamente llegarían al barrio a partir del proceso de gentrificación que experimentaba”– impregna también los alrededores, donde han proliferado la oferta de restauración, los locales de alimentos gourmet, las tiendas de diseño y las boutiques, y en el que no ha vuelto a surgir una oferta de pequeño comercio de proximidad, incapaz de hacer frente a los nuevos precios de los locales comerciales.

El proceso sufrido en Santa Caterina puede ayudarnos a

vislumbrar los peligros de gentrificación vinculados con la apertura del nuevo mercado de Sant Antoni. El mercado, que incluirá –además de los puestos de producto fresco, encantos y libros del mercado municipal– tres puestos de restauración y seis de alimentación con servicio de degustación, así como un amplio aparcamiento, con el añadido de la supermanzana que lo rodeará, llevará al barrio una nueva dinámica. El peligro de turistificación y elitización del mercado, con su atractivo arquitectónico y de ocio gastronómico, resulta evidente.

El vecindario vive la situación con inquietud y como una paradoja, ya que tanto la renovación del mercado como la supermanzana son reivindicaciones que hacía años que sostenían. Pero el proceso de gentrificación es innegable, por la expulsión del vecindario y del comercio de proximidad. Los propietarios de los puestos del mercado de Sant Antoni han declarado que no quieren convertirse en La Boqueria 2; pero, ¿qué herramientas se están poniendo a su disposición para que esto no suceda? El nuevo plan de usos (y la suspensión temporal de licencias que ha supuesto) es un paso en esta dirección. Sin embargo, será necesario mucho más apoyo público para proteger el comercio de proximidad y, sobre todo, para detener la expulsión del vecindario del barrio. ■

El mercado de Sant Antoni al inicio de las obras de rehabilitación, que se han prolongado durante un decenio.



Vicente Zambrano

La tensión habitacional en las ciudades es cada vez más violenta, y esta violencia la sienten sobre todo las personas más vulnerables social y económicamente.

Si a cualquier indicador de vulnerabilidad se añade el género femenino, ascendemos a las cotas superiores de vulnerabilidad.

Texto: **Laia Grau Balagueró** Arquitecta urbanista

El impacto de la gentrificación en las mujeres

Las mujeres sufren especialmente la violencia inmobiliaria generada por la gentrificación. La regulación pública del mercado inmobiliario tendría que incorporar el género como indicador de vulnerabilidad; al mismo tiempo, habría que cambiar la legislación para proteger las tareas reproductivas y de cuidados.

La gentrificación es un tsunami que violenta las ciudades y expulsa a la población residente y, por tanto, reconfigura la vida, las relaciones y las dinámicas socioeconómicas y culturales preexistentes. Cambia el tipo de personas y, por tanto, también los usos en la ciudad; asimismo, puede llegar a tener un efecto aún más depredador, hasta desertizarla. Los factores principales de este tsunami son de raíz económica y sus efectos en la estructura urbana llegan incluso a las economías más fuertes. La gentrificación es la consecuencia de diferentes actividades extractivas del turismo y del conocido como “efecto caja”: las inversiones a escala global se dirigen a la vivienda en lugar de hacerlo a los activos financieros, lo que provoca cambios de usos de las viviendas o las deja vacías. La gentrificación también es consecuencia de las plusvalías que se regalan a

los propietarios de los barrios en los que se han realizado mejoras urbanísticas con capital público, las cuales permiten incrementos de los precios de los alquileres, y eso afecta tanto a la vivienda como al comercio. Los beneficiarios de la gentrificación tratan de extraer el máximo rendimiento económico en la ciudad directa o indirectamente.

La gentrificación funciona centrifugamente: elimina del centro las partículas menos densas, a las personas económicamente más frágiles. A medida que aumenta la velocidad de la centrifugación, disocia completamente los “líquidos” – las personas– de los “sólidos” –la ciudad construida. Este efecto colisiona frontalmente con la tendencia demográfica imperante y universal de habitar en grandes ciudades y de abandonar el campo. Por lo tanto, la tensión habitacional en las ciudades es cada vez más violenta.

La violencia impacta más sobre las personas más vulnerables social y económicamente. Socialmente, porque sin una red de seguridad (amistades, vecindaje y/o familiares) el riesgo de expulsión de la ciudad es mayor, y económicamente, porque la limitación de los recursos no permite quedarse en ella.

Si a cualquier indicador de vulnerabilidad le sumamos el género femenino, ascendemos al *top ten* del ranking de vulnerabilidad. ¿Por qué? Porque a las mujeres se les presuponen dos condiciones biológicas que determinan su rol social. La primera condición, ineludible, en la construcción de una mujer es la sumisión. En palabras de Virginie Despenes en *Teoría King Kong*, “la feminidad es el arte de enseñar a las niñas a ser sumisas”, a esperar en lugar de pedir. Y la segunda condición, de la que es más fácil escapar, es la de “cuidadora perfecta”; a las mujeres se nos presupone la capacidad innata para los cuidados. Una condición va intrínsecamente ligada a la otra, ya que sin ser sumisas y entregadas a los demás no podemos ser las mejores cuidadoras.

Violencia inmobiliaria y roles de género

A partir del rol social que se otorga a las mujeres como cuidadoras se configura para el género femenino una situación económica personal más frágil. El mercado laboral penaliza esta atribución social de cuatro maneras: estableciendo para las mujeres salarios inferiores para los mismos trabajos (brecha salarial), imponiéndoles trabajos a tiempo parcial para que puedan hacerse cargo de los cuidados, promoviendo su desaparición de la parte superior de la escala laboral y fomentando su intermitencia de la vida laboral; es decir, que el hecho de ocuparse de las tareas reproductivas y de cuidados de las personas mayores trae como consecuencia, para las mujeres, un movimiento de entradas y salidas del mercado laboral.

Estas condiciones generan una precariedad que aumenta aún más en la jubilación. Los niveles inferiores de cotización, sumados a la discontinuidad de la vida laboral, hacen que las pensiones no contributivas sean mucho más bajas para las mujeres. La brecha de las pensiones es superior a la brecha salarial. Así, la gentrificación impacta mucho sobre las mujeres mayores de sesenta y cinco años, tal como recoge el *Estudio sobre la feminización de la pobreza en Cataluña* de 2007, de Comisiones Obreras.

Otro fenómeno creciente que precariza más a las mujeres son las estructuras familiares monoparentales. El 81 % de los hogares monoparentales españoles tienen una mujer al frente. La monoparentalidad es un indicador de vulnerabilidad, dado que los hogares con personas dependientes a cargo de las cuales hay un solo adulto presentan más riesgos de verse enfrentadas a situaciones de pobreza o de conflictividad emocional, por la mayor dificultad de compaginar la vida laboral y la tarea de cuidados.

Por todas estas razones, por lo tanto, las mujeres sufren más la violencia inmobiliaria que genera la gentrificación. Se precisa exigir muchos cambios de forma transversal. Para abordar la violencia inmobiliaria es necesaria, en primer lugar, la regulación pública del mercado inmobiliario de modo que se incorpore el género como indicador de vulnerabilidad. Y, en segundo lugar, hay que cambiar la legislación en temas laborales y de pensiones para que las tareas repro-

ductivas y de cuidados sean remuneradas, o bien conseguir una estructura pública sólida e igualitaria que las sustente. El cuarto pilar del estado del bienestar que tenía que suponer la Ley de la dependencia perpetúa los modelos sociales y simbólicos femenino y masculino.

Desgentrificar para reducir las violencias

Las tareas de cuidado y de reproducción, que han gestionado históricamente las mujeres, se sustentan gracias a una red informal de cuidados que tejen entre ellas. Esta red de solidaridad se forja a través de unos vínculos de subsistencia entre la gente del barrio, del mercado, de las tiendas, de la escuela y de la escalera de casa. Si la gentrificación acaba con estos usos y estas relaciones, destruye los vínculos de solidaridad y conduce a que la reproducción y los cuidados se tengan que llevar a cabo en solitario. A falta del cuarto pilar del estado del bienestar y debido a la destrucción de esta red solidaria, la ciudad se convierte en un escenario apto solo para actividades económicamente productivas. Es necesario, por lo tanto, que en la lucha contra la violencia individualizadora de la gentrificación se sitúe a las personas y todas sus necesidades en el centro de las decisiones de ciudad.

Esta ciudad que se desertiza, no siempre de personas, sino de los vínculos de calidad, incide directamente en la libertad física de las mujeres. La ciudad que pierde vecinos, vecinas y comercio de barrio –en definitiva, red de personas que se entrecruzan, que se reconocen y que, en consecuencia, se cuidan– las expone a un escenario más ciego, mudo y oscuro, donde como mujeres tienen más posibilidades de ser agredidas o, cuando menos, de sentirse más frágiles, más inseguras, y de verse privadas del espacio público.

Cada doce horas se denuncia una agresión sexual, con violencia o intimidación. Más de un 90 % de las personas que sufren esta violencia son mujeres, la mayoría jóvenes y un 22 % menores de edad, según los datos del *Balance de seguridad y actividad policial* de la Generalitat publicado por los Mossos d'Esquadra en el año 2016. La mixtura de usuarias y la destemporalización del espacio público ayudan a reducir la violencia de género. Es necesario que en las estrategias contra la gentrificación se identifiquen los usos que se permiten en la ciudad, con el fin de tener una cobertura temporal tan amplia como sea posible y que favorezca la máxima diversidad de usuarios y usuarias.

Cualquier política o acción pública que intervenga en el proceso desgentrificador debe implementarse con medidas que tengan en cuenta a las capas más frágiles de la sociedad. Debe velar por la igualdad de derechos y de oportunidades, que las mujeres por sí no tienen. La ciudad que quiere luchar contra la gentrificación debe luchar contra la violencia inmobiliaria, la violencia individualizadora y la violencia de género, y de este modo construir una ciudad mejor para todos. ■



Dani Codina

La gentrificación debe entenderse como una “forma particular” de segregación urbana que provoca desplazamientos involuntarios causados por un desajuste entre los precios de la vivienda y el nivel de renta.

Texto: **Carina Bellver** Periodista

Estudio pionero de los cambios de población

La Ribera, Gràcia, el Poble-sec, Sant Antoni y los alrededores de la Rambla del Poblenou son las zonas más gentrificadas de Barcelona, según los resultados de un estudio pionero que facilitará el desarrollo de políticas preventivas.

Las zonas más gentrificadas de Barcelona son el barrio de la Ribera, la Vila de Gràcia, el Poble-sec, Sant Antoni y la zona cercana a la Rambla del Poblenou. Este es el resultado de un primer estudio de la Oficina Municipal de Datos del Ayuntamiento de Barcelona, que, ante la inexistencia hasta ahora de cifras y de indicadores, ha localizado por primera vez el problema y ha establecido, de forma pionera, una metodología de análisis que permita proyectar políticas de prevención.

Màrius Boada, director de la Oficina, explica: “Nuestro objetivo es recopilar el máximo de información sobre las causas y las consecuencias de este fenómeno, que cuesta tanto de explicar, para poder analizar dónde se produce y, lo que aún es más innovador, anticiparnos a él”. Según Boada, los datos permiten elaborar un modelo complejo para medir los procesos de sustitución de una población concreta por otra de renta más elevada, que es una de las consecuencias principales de la gentrificación.

Precisamente, para rehuir posicionamientos ideológicos que contaminen todo el proceso de análisis, la Oficina Muni-

cipal de Datos ha optado por aproximarse al estudio de la gentrificación desde sus consecuencias y no desde sus causas. “No hay procedimientos académicos estandarizados que midan las causas. La razón de este vacío puede ser la existencia de discrepancias ideológicas y de determinados intereses. En cambio, medir sus consecuencias es más evidente y poco cuestionable”, defiende Boada.

“Medir la gentrificación no es nada fácil”, apunta Oriol Nel-lo, geógrafo especializado en estudios urbanos y ordenación del territorio. El principal escollo con el que topa este análisis es la complejidad de un fenómeno que no permite generalizaciones, sumado a la falta de una metodología académica y a la falta de datos e indicadores.

La gentrificación debe entenderse, según Nel-lo, como una “forma particular” de la segregación urbana, que provoca desplazamientos involuntarios causados por un desajuste entre los precios de la vivienda y el nivel de renta. Estos son los dos principales factores que la propician, factores que, a su vez, son también muy complicados de determinar, ya que en el caso concreto de la renta media “no hay

cifras desagregadas” en territorios muy pequeños, que son precisamente el objeto de estudio.

En cuanto a la velocidad de los procesos de gentrificación, se vincula al régimen de tenencia de las viviendas, una premisa principal para medir un fenómeno que afecta a dos grupos sociales: los que viven de alquiler y los jóvenes que quieren entrar en el mercado inmobiliario. Según Nel-lo, allí donde los contratos de alquiler son de corta duración el proceso de desplazamiento de una población puede ser más rápido, ya que los precios varían en poco tiempo. “En nuestro caso, los procesos de gentrificación son más lentos, ya que más del 80 % de las familias viven en viviendas de propiedad”, explica el también profesor de la Universidad Autónoma de Barcelona. Un segundo factor que marca su velocidad es el denominado salto de renta, que hará que la gentrificación sea más rápida cuanto mayor sea la diferencia entre la renta urbana existente y la renta urbana potencial. En paralelo, según Oriol Nel-lo, también es muy importante ver qué porcentaje del parque de vivienda se destina a uso turístico, dado que, en palabras suyas, “si hay mucha vivienda turística estacional es difícil que la gentrificación acabe aplicándose a la totalidad del parque construido”.

El mercado inmobiliario, clave del análisis

El Observatorio Metropolitano de la Vivienda es la institución que se encarga de aportar todos los datos del mercado inmobiliario para generar una metodología de estudio. “Nuestra misión es cubrir los huecos de información sobre datos que, o no existen, o se tienen que mejorar”, explica su directora, Anna Vergés. Con esta premisa, la institución analiza las variables que más influyen en los procesos de gentrificación: el nivel de estudios, el nivel socioeconómico, la edad, el régimen de tenencia de las viviendas y los precios del mercado inmobiliario asociados al turismo.

Por este motivo, Vergés considera vital mejorar los datos sobre la oferta de alquiler y el alquiler contratado. “Es lo que cuesta más de saber: cómo cambia el uso de la vivienda, cómo se vincula con el alquiler turístico y cómo se relaciona con el cambio de precios. También hace falta más información sobre la propiedad vertical y las transacciones, para saber cómo opera el mercado”, explica la directora. Todo con el objetivo de cruzar los datos del mercado inmobiliario con los socioeconómicos y de turistificación, para ver qué indicadores tienen más peso en un territorio, pese a que las hipótesis de estudio “cambian de una zona a otra”.

Una de las cifras nuevas que ha aportado el Observatorio es la llamada tasa de autocontención residencial, que evidencia que la mayor parte de los ciudadanos que se cambian de domicilio en la capital catalana no se van del municipio. Según explica Carles Donat, director de proyectos del Observatorio, en el año 2016 el 73 % de los vecinos de Barcelona que se mudaron se quedaron en la ciudad. Por el contrario, unas 30.000 personas se marcharon a vivir a otros municipios de la provincia; pero, en cambio, hubo 25.000 nuevos barceloneses. Pese a que hace tres años la misma tasa era del 77,6 %, este descenso moderado no contradice la evidencia de que, según Carles Donat, la mayoría de los barceloneses que cambian de piso se quedan en Barcelona, ya que los datos no han variado demasiado en los últimos diecinueve años. ■

Texto: **Pablo Feu Fontaiña** Abogado

La defensa del derecho a la vivienda, con la ley en la mano

Hay normas jurídicas que garantizan el acceso a la vivienda como derecho esencial por encima de cualquier otro y que otorgan a las administraciones públicas un amplio instrumental de acción para defenderlo.

La vivienda es a la vez un derecho esencial y el factor productivo más importante de la economía. Tiene una influencia directa en él a través del sector de la construcción, que representa el 5,6 % del PIB de España, e indirecta a través del turístico, que supone el 13 % del PIB. La tensión es evidente entre los que aspiran a ejercer un derecho recogido en la cúspide de nuestro ordenamiento jurídico (artículo 25 de la Declaración Universal de Derechos Humanos, artículo 47 de la Constitución y artículo 26 del Estatuto de Autonomía) y los que buscan en la vivienda una inversión rentable.

Actualmente se impone la concepción exclusiva de la vivienda como factor productivo gracias a la adaptación de determinadas normas, como la reformada Ley de Arrendamientos Urbanos. Pese a ello, hay normas jurídicas que garantizan el acceso a la vivienda como derecho esencial por encima de cualquier otro y que otorgan a las administraciones públicas un amplio instrumental de acción. Esta normativa permite intervenir en el mercado inmobiliario para evitar la especulación; garantiza que las plusvalías urbanísticas no las patrimonialicen solo las rentas más altas, e, incluso, ampara la limitación de las rentas de alquiler en los casos en que su falta de regulación pondría en peligro el modelo de crecimiento urbano previsto en el planeamiento urbanístico y en las leyes. Veamos algunas de estas normativas.

Es evidente que los inversores inmobiliarios quieren obtener la mayor rentabilidad posible de sus operaciones comprando los inmuebles a bajo precio y comercializándolos al más alto posible. Actualmente en Barcelona la rentabilidad de las inversiones inmobiliarias se sitúa en un promedio del 10 %, que supera el 12 % en algunos barrios. Esto genera una tendencia inversora alcista que comporta un encarecimiento de los precios de las viviendas.

En Barcelona el inmueble más barato (y el más buscado) es el edificio o la vivienda en estado de conservación deficiente y ocupado en régimen de arrendamiento de larga duración. El rendimiento más alto que estos inmuebles pueden dar se obtiene vaciándolos y rehabilitándolos al

La vivienda es a la vez un derecho esencial y el factor productivo más importante de la economía.



Dani Codina

coste más bajo posible para incrementar después los precios de explotación (ventas o alquileres altos). Los inversores buscan un tipo de habitante (cliente) que pueda pagar el precio más alto; cliente que no coincide con el residente tradicional de los barrios, que acostumbra a tener un poder adquisitivo estancado o que no crece tanto como el precio de la vivienda. Quien puede pagar los nuevos precios es un habitante de sustitución que el inversor inmobiliario busca en función de su nivel de renta, sin importarle que sea nacional o extranjero, habitante habitual o flotante. Por tanto, el vaciado de un edificio es un factor gentrificador de primer orden, junto con el incremento de las rentas de alquiler.

La Administración pública debe evitar el vaciado. Nuestro ordenamiento permite oponerse prohibiendo la venta de los edificios en peor estado de conservación por el procedimiento de declararlos como infraviviendas si no garantizan las condiciones mínimas de habitabilidad, condiciones que son de obligado cumplimiento según el Decreto 141/2012. La normativa que habilita para declarar como infravivienda un inmueble incluye el artículo 3 de la Ley 18/2007, del Derecho a la Vivienda, y el artículo 2 del Real Decreto Legislativo 7/2015, por el cual se aprobó el texto refundido de la Ley del Suelo y de la Rehabilitación Urbana.

Una vez declarada la condición de infravivienda de un inmueble, en los casos más graves de falta de conservación hay que prohibir su venta, alquiler o cesión, medida prevista expresamente por el artículo 44 de la Ley del Derecho a la Vivienda. De este modo, mediante la aplicación de una norma, las administraciones públicas pueden evitar la primera causa de la gentrificación: la compra de un bien inmueble a un precio bajo.

Naturalmente, estos inmuebles en mal estado tendrán que cumplir los requisitos mínimos de habitabilidad, adecuación que la Administración deberá exigir a la persona propietaria. Esta obligación se deriva de la función social de la propiedad, según establecen el artículo 33 de la Constitución y los artículos 5 y 30 de la Ley del Derecho a la Vivienda.

La obligación de rehabilitar los edificios es otra medida para limitar su vaciado. Las administraciones no pueden otorgar ningún licencia de rehabilitación si no se garantiza, previamente, el realojamiento temporal de los habitantes legítimos del edificio y su posterior regreso, según el artículo 34 de la Ley del Derecho a la Vivienda y los artículos 18 y 19 del Decreto Legislativo 7/2015 ya mencionado.

Así pues, los inmuebles tienen que rehabilitarse antes de venderse, lo que encarece la operación de compraventa. El encarecimiento reduce el margen de rentabilidad de las inversiones inmobiliarias, margen que aún se reducirá más si los edificios no se pueden vaciar fácilmente de sus ocupantes legítimos, que tendrán derecho a volver después de la rehabilitación, lo que reducirá las expectativas de comercialización. Estas actuaciones permitirán normalizar las inversiones y reequilibrar el mercado inmobiliario, normalizar los alquileres y hacerlos más accesibles a todos los ciudadanos.

Hay otras medidas legales dirigidas a controlar el mercado, como las que buscan garantizar el retorno al conjunto de los ciudadanos de las plusvalías derivadas de las mejoras públicas y las que posibilitan limitar las rentas de alquiler en los casos en que su determinación libre pondría en peligro el modelo de ordenación de la ciudad. ■



Vicente Zambrano

Texto: **Maria Sisternas** Arquitecta. Barcelona CIRCLES. Codirectora del Master in Urban Management de la UPF

Ciutat Vella, caso exitoso de revitalización de un centro urbano

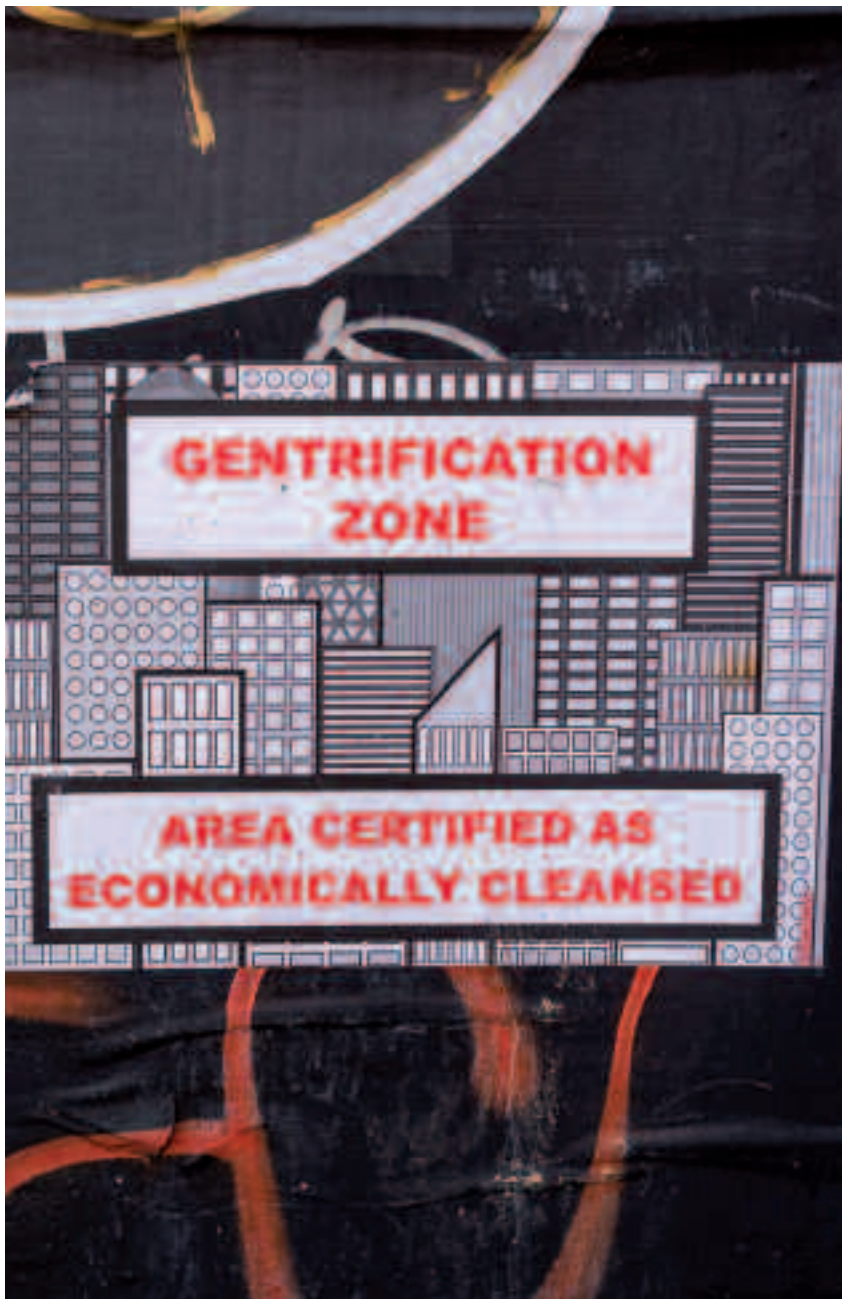
Gracias al liderazgo municipal y a la labor de los representantes vecinales, la regeneración de Ciutat Vella, en la que se empezó a trabajar en 1980, ha hecho frente al fenómeno de desertización que ha afectado a otros centros urbanos europeos.

¿Cuánto vale un metro cuadrado? Pues depende. De la luz que tenga, de cómo cierren las ventanas, de si tiene parquet o está repintado, de la proximidad al metro, del momento vital en que uno se encuentre, de las conexiones personales con los vecinos y, últimamente, de la habilidad del inquilino de obtener un descuento sobre el precio ofertado en internet. Depende de casi cualquier factor. Son cuestiones aceptables y bastante parametrizables, que tienen que ver con la ubicación del piso y su diseño. Es una pérdida de tiempo intentar regular estas cosas tan humanas. Desde el punto de vista de la acción pública, se puede trabajar para que todos los barrios tengan un atractivo similar: descentralizando inversiones públicas, incentivando a las

empresas a ubicarse en todo el territorio urbano y generalizando las frecuencias del transporte público. Desde el punto de vista del diseño, hay que forzar a los promotores a construir viviendas durables, con materiales locales, habitaciones grandes y de uso intercambiable, y con fachadas que respeten el paisaje urbano para que aporten metros cuadrados de alto valor añadido.

¿De qué no tendría que depender el valor de un metro cuadrado? Del dinero público invertido en la rehabilitación del entorno, y menos aún de las ayudas públicas destinadas a mantener o mejorar los edificios. Las inversiones en piedra no pueden servir para que los propietarios trasladen el incremento de valor a los inquilinos, y por tanto sería deseable

Actualmente, en Ciutat Vella habitan unas 115.000 personas, por oposición a los 7.400 residentes de la City de Londres o las casi 17.000 personas del primer *arrondissement* de París. En la imagen, la plaza de Joan Coromines, en la parte posterior del Museo de Arte Contemporáneo de Barcelona.



Dani Codina

Cartel de protesta contra la gentrificación en el centro de Londres.

condicionar las ayudas a quien capitaliza las plusvalías. Rehabilitar una calle no requiere solo un proyecto de ingeniería, sino también un estudio de la estructura de la propiedad y de unas medidas legales y económicas destinadas a repartir mejor las cargas y los beneficios de la transformación urbana.

Pero de lo que sobre todo no tiene que depender ese precio es de la expectativa de que la ciudad es un valor seguro. Con la circulación de capital global y la explosión de las finanzas, algunos inversores han apostado por la compra selectiva de activos en ciudades atractivas como Londres, París, Venecia o Barcelona. Sin habitar el piso o, en algunos casos, sin pisarlo, la propiedad se revaloriza con el paso del tiempo. No tiene riesgo, porque sin inquilinos no hay desgaste y los residentes del entorno ya se ocupan de hacer que el barrio funcione y sea mejor día a día.

Cuando Cerdà redactó su plan, en Ciutat Vella vivían unas 160.000 personas en un ambiente muy denso e insalu-

bre, con unos índices de mortalidad inaceptables, sobre todo en las áreas menestrales y obreras. Cien años después, con la consolidación del Eixample como el nuevo barrio burgués de Barcelona, la precariedad de Ciutat Vella se acentúa: en la década de 1950 la población alcanza los 255.000 habitantes y los antiguos tenedores de fincas, casas y palacios dividen las propiedades para arrendarlas por unidades exiguas. Al fin de la dictadura, unos equipos técnicos liderados por los alcaldes Narcís Serra y Pasqual Maragall se fijan como objetivo regenerar Ciutat Vella conservando el grueso de la población, pero en condiciones de habitabilidad dignas.

Martí Abella lo explica muy detalladamente en *Ciutat Vella. El centre històric reviscolat* [Ciutat Vella. El centro histórico revitalizado]. Estaba todo por hacer y había muy pocos recursos. De 1980 a 1984, la falta de presupuesto no impide trabajar con constancia para elaborar un plan de actuaciones integrales que abarcan el urbanismo, el bienestar social, la seguridad ciudadana, las actividades económicas y la movilidad. En paralelo, el decreto 2329/83 del Gobierno español institucionaliza el apoyo público a la rehabilitación privada y facilita el acceso a fondos para impulsar la rehabilitación tanto en el ámbito público como en el privado. Bajo la dirección política de Joan Clos, las ideas técnicas del equipo Vilanova-Paricio-García-Tatjer y la dirección ejecutiva de Pere Serra, se elabora un plan de actuaciones cuatrienal que impulsa operaciones en los alrededores de Santa Caterina (mercado y viviendas de realojamiento), en la Maquinista, en la Barceloneta o en el eje del Liceu al Seminario.

Tres mil viviendas para realojar a residentes

En el año 1988 se crea la empresa municipal Promoció de Ciutat Vella, con capital público y privado. Gracias a una importante inversión pública del Ayuntamiento, la Generalitat y el Gobierno central, se reordena un suelo equivalente a 10 ha (se expropiaron, derriban y construyen edificios) y se hacen obras en 279 calles, 61 plazas y 2 parques. Se compran 400 edificios y se construyen 3.000 viviendas, que se destinan a realojar a residentes del barrio. No se crea suelo para promociones residenciales privadas y solo se impulsa un hotel en derecho de superficie en la rambla del Raval. A la luz de los resultados, se puede argumentar que gracias al liderazgo municipal y a la labor de los representantes vecinales la regeneración de Ciutat Vella hizo frente al fenómeno de desertización del centro que han experimentado otras ciudades europeas.

En el año en que yo nací (1981) había en Ciutat Vella 116.000 habitantes; tenía una población envejecida, rentas muy bajas y un paro galopante (hasta el 30 %, el 18 % de larga duración). Hoy, en Ciutat Vella habitan unas 115.000 personas, por oposición a los 7.400 residentes de la City de Londres o las casi 17.000 personas que viven en el primer *arrondissement* de París. Uno de los retos es que los residentes que fueron parte activa de la regeneración sigan apostando por el distrito y no se vayan ante la posibilidad de arrendar caros sus pisos de propiedad. Lo que vale el metro cuadrado en Ciutat Vella, está, también, en sus manos. ■



Fragmenta Editorial

Texto: **Ignasi Moreta** Profesor de Literatura Catalana en la Universidad Pompeu Fabra. Cofundador y editor de Fragma Editorial

Raimon Panikkar: una vida intensa, un pensamiento intercultural

El Año Panikkar, inaugurado el día 5 de febrero, conmemora el centenario del nacimiento del filósofo con el doble objetivo de difundir su obra y debatir la validez de sus intuiciones para comprender el mundo contemporáneo.

Panikkar es un filósofo con una biografía intensa, accidentada, compleja, que nos habla de la obra, la explica y la hace posible. Su nombre ofrece sencillamente una primera aproximación a esta biografía: Raimon Panikkar i Alemany. Y es que no siempre se llamó así. Panikkar reescribe su nombre a medida que evoluciona su propio pensamiento. Empecemos por el final: Alemany. Es el apellido de su madre, Carme Alemany, una hija de la burguesía barcelonesa.

Culta y refinada, Carme Alemany tenía inquietudes filosóficas y se relacionaba con los círculos intelectuales del novecentismo catalán. Se casó en 1916 con Ramuni Pániker, un indio que había dejado a su primera esposa, embarazada, en la India, y había llegado a Europa para hacer fortuna. Y lo

logró: su industria de productos químicos (“Lo que Pániker pega, pegado queda”) tuvo una envergadura muy considerable y fue decisiva para el bienestar económico de toda la familia. Cuando Ramuni Pániker llega a Europa, transcribe su apellido de esta manera: Pániker. Así es como lo heredan sus cuatro hijos. Así es como lo escribirá siempre el escritor y filósofo Salvador Pániker, hermano de Raimon. Este, no obstante, cuando viaja a la India constata que la transcripción más rigurosa al alfabeto latino del apellido paterno es Panikkar, y así escribirá su primer apellido desde entonces. Es una opción con la que quiere respetar a fondo la cultura india de la que procede.

Y, por último, Raimon. Cuando Panikkar nació, su nombre de pila se inscribió en el Registro Civil en su forma castellana:

Panikkar en el estudio de su casa en Santa Barbara, California, en cuya universidad fue catedrático de filosofía comparada de las religiones desde 1972.

En la página anterior, en Can Feló, su residencia en la población prepirenca de Tavertet, en 1980.



Fragmenta Editorial

Raimundo. Así firmaba sus primeros libros en la editorial Rialp, vinculada al Opus Dei. Más tarde, adoptará la forma Raimon en todos sus libros. En el año 1997 comparecerá ante el Registro Civil para sustituir el “Raimundo Pániker Alemany” por el “Raimon Panikkar i Alemany” que adoptó.

En resumen: asistimos, en el paso de Raimundo Pániker a Raimon Panikkar, a una catalanización del nombre y una indianización del apellido, y ambas operaciones son muy significativas. Panikkar se afirmará siempre como un pensador de matriz catalana e india. Su propuesta intercultural, resumida en el mantra interreligioso “Me fui cristiano, me descubrí hindú y vuelvo budista, sin haber dejado nunca de ser cristiano”, bebe precisamente de esta doble matriz. Como si estuviese predeterminado, genéticamente, a abrazar culturas y religiones diversas.

Panikkar siempre defendió que su obra era vivida. En el prólogo de su libro *De la mística: experiencia plena de la vida* afirma que estuvo tentado de romper el manuscrito del libro para que el tema arraigase en su vida. En la “Editorial del autor” a su obra completa declara con solemnidad: “Cada uno de los escritos que tengo el honor y la responsabilidad de presentar no nació de una simple especulación, sino que todos son más bien autobiográficos, es decir, inspirados en una vida y en una praxis, y es tan solo posteriormente que han sido plasmados por escrito”. ¿Cómo es esta vida, esta praxis, que ha inspirado la obra de Raimon Panikkar? La conocemos bastante bien gracias a la polémica biografía escrita por Maciej Bielawski (Fragmenta, 2014).

Panikkar nace en 1918 en Barcelona, en la esquina de la calle del Rector Ubach con la de Santaló. Estudia en los jesuitas de Sarrià. Con la irrupción de la Guerra Civil, él y su madre son perseguidos por su compromiso con el catolicismo. Él se refugia en Alemania, donde estudia química. Después de la guerra vuelve a Barcelona en bicicleta. En 1939 conoce a Escrivá de Balaguer y al año siguiente se afilia al Opus Dei. Estudia ciencias, filosofía y teología. En 1946 se doctora en Filosofía y se ordena sacerdote. Reside sucesivamente en Madrid, en Salamanca y en Roma. Estos cambios de domicilio tienen que ver con turbulencias dentro del Opus Dei. En 1954 muere su padre, y Panikkar recupera su memoria viajando a la India por primera vez. Inicialmente permanece allí cuatro años. En 1958 se doctora en Ciencias en Madrid y en 1961 en Teología en Roma. Por lo tanto, tres doctorados: en Ciencias, en Filosofía y en Teología. Años más tarde, Panikkar escribirá a fondo sobre lo que denomina la intuición cosmoteándrica, según la cual la realidad tiene tres dimensiones interdependientes: la naturaleza (*kosmos*), el hombre (*anthropos, andros*) y Dios (*Theos*). Xavier Melloni ha destacado que los tres doctorados de Panikkar se corresponden a estas tres dimensiones: el doctorado en Ciencias responde al estudio del *kosmos*, el doctorado en Filosofía explora el *anthropos*, y el doctorado en Teología, el *Theos*. Vida y pensamiento, nuevamente relacionados.

En 1966 Panikkar entra en crisis con el Opus Dei, que le expulsa tras un proceso canónico que conocemos cada día mejor. Se traslada entonces a la India y se incardina como



Raimon Panikkar con su madre, Carme Alemany, en Benarés, en 1956.

Fragmenta Editorial

sacerdote en Benarés. De 1967 a 1972 imparte docencia en la Universidad de Harvard. En 1972 obtiene la cátedra de Filosofía Comparada de las Religiones en la Universidad de California, en Santa Bárbara. Durante los años de catedrático divide su tiempo entre la India y Estados Unidos.

A mediados de los años ochenta, Panikkar se jubila y se establece en Tavertet, donde crea Vivarium. Centre d'Estudis Interculturals (hoy Fundació Vivarium Raimon Panikkar). La última etapa de su vida transcurre fundamentalmente en este pueblo del Prepirineo catalán. Su casa se convierte en lugar de peregrinaje al que acuden discípulos y amigos ansiosos de escuchar la palabra de quien consideran un maestro. Panikkar, sin embargo, no deja de viajar por todo el mundo impartiendo conferencias y participando en actos académicos de todo tipo.

En el año 2008 Panikkar inicia la publicación de su obra completa, que recoge setenta años de intensa dedicación a la escritura: “No he vivido para escribir, sino que he escrito para vivir de una forma más consciente y para ayudar a mis hermanos con pensamientos surgidos no tanto de mi mente, sino de una Fuente superior que bien puede llamarse Espíritu”. De hecho, durante estos setenta años los libros y artículos de Panikkar se sucedieron sin interrupción: unos sesenta libros, centenares de artículos, innumerables intervenciones públicas, numerosísimas participaciones en los medios de comunicación... Panikkar no eludió el contacto con el público, deseoso de que sus intuiciones intelectuales y espirituales contribuyesen a forjar un mundo diferente,

más respetuoso con la diversidad de culturas y de tradiciones y más crítico con el imperio tecnocientífico.

Diálogo interreligioso

En el año 2004 Panikkar participó muy activamente en el Parlamento de las Religiones del Mundo, el “diálogo” con más éxito e impacto de los que se celebraron en el seno del Fórum Universal de las Culturas, en Barcelona. Panikkar dedicó muchas energías al fomento del diálogo interreligioso, sobre el que teorizó ampliamente.

En el año 2009 Barcelona le entregó la Medalla de Oro al Mérito Cultural. El mismo año presentó públicamente su obra completa en la sede barcelonesa de CaixaForum. Fue su último gran acto público. Murió en Tavertet en 2010. Al año siguiente la ciudad le tributó un homenaje en el Saló de Cent del Ayuntamiento. Y a principios de año, el pasado 5 de febrero, fue también el Saló de Cent el lugar que acogió la inauguración del Año Raimon Panikkar. Impulsado por la Generalitat de Cataluña, el Ayuntamiento de Barcelona y la sociedad civil, el Año Panikkar conmemora el centenario del nacimiento del filósofo con un doble objetivo: difundir su obra y debatir la validez de sus intuiciones para comprender el mundo contemporáneo. ■



Vicente Zambrano



HEMAV

Texto: **Montserrat Serra** Periodista

La gestión de los paisajes ordinarios, otro modo de planificar la ciudad

Descubrimos algunas acciones de mejora del paisaje de la ciudad, desde una nueva mirada al patrimonio cultural, a través de propuestas nacidas del Máster Internacional en Intervención del Paisaje y Gestión del Patrimonio.

El modo de entender el paisaje, de estudiarlo y gestionarlo, ha cambiado notablemente en la última década. A partir del año 2000, la aprobación del Convenio Europeo del Paisaje facilitó que los estados impulsasen políticas públicas de gestión del paisaje. En Cataluña se empezaron a desarrollar en 2005 con la creación del Observatori del Paisatge de Catalunya, organismo dependiente de la Generalitat que, por desgracia, solo es un organismo consultivo cuyas propuestas no son vinculantes.

Es desde el Observatori del Paisatge y desde otros organismos como los departamentos de geografía de la Universidad Autónoma de Barcelona y la Universidad de Girona desde donde se trabaja –a fondo y con nuevos paradigmas– el paisaje, entendido como la interrelación entre naturaleza y cultura. Uno de los cambios de modelo más interesantes incide en el análisis y la gestión del paisaje ordinario, aquel que las administraciones no consideran excepcional y que por eso no está protegido. El paisaje ordinario implica casi todos los lugares en los que vivimos la mayoría de las personas. Ciertamente, no se puede proteger todo el paisaje, pero sí gestionarlo. El preámbulo del Convenio Europeo del Paisaje lo dice claramente: las personas tenemos derecho al paisaje y es determinante para nuestra calidad de vida.

La mayoría de paisajes no son excepcionales, en el sentido clásico de contener un valor universal y único. Pero

todos crean sentido del lugar y contienen unos valores. En algunos lugares estos valores se han perdido; en otros, desdibujados, hay que volverlos a identificar. Y también es necesaria una buena gestión del paisaje para rescatar estos valores y evitar que el paisaje se simplifique, se tematice o se museice y pierda identidad propia.

Desde esta perspectiva trabaja el geógrafo Francesc Muñoz, director del Máster Internacional en Intervención del Paisaje y Gestión del Patrimonio, impulsado por la Universidad Autónoma de Barcelona (UAB) y el Museo de Historia de la Ciudad (MUHBA). Muñoz explica: “En los paisajes ordinarios no hay nada a catalogar; no se trata de buscar elementos extraordinarios, sino más bien de hacer red, buscar asociaciones, de cultura y naturaleza, desde el rescate de los valores colectivos que contiene el paisaje. Es el empoderamiento de la población a escala local.”

A través de sus talleres internacionales, en los que participan equipos multidisciplinares de diferentes universidades europeas integradas en la UNISCAPE (Red Europea de Universidades para la Implementación del Convenio Europeo del Paisaje), el máster ha realizado propuestas interesantes e innovadoras para recuperar los valores patrimoniales en diferentes lugares de Barcelona, planteando un nuevo uso del espacio que favorezca a los ciudadanos que los habitan y a la ciudad en su conjunto.



Pepe Navarro

Francesc Muñoz explica que, “ante la tendencia a la homogeneización que sufren las ciudades europeas, los talleres intentan reflexionar y contraponer modelos alternativos, que enfatizan las diferencias urbanas y entienden los valores propios de los lugares en cuanto a su carácter y sus peculiaridades”. Le hemos pedido que proponga una selección de talleres realizados en el máster en gestión del paisaje y el patrimonio de la UAB – MUHBA, en diferentes lugares de la ciudad de Barcelona, como ejemplos de estas reflexiones sobre la gestión y el uso de los paisajes ordinarios.

Los interiores de manzana del Eixample

Los cuarenta y ocho interiores de manzana del Eixample, con cerca de cien mil metros cuadrados recuperados durante los últimos años, evidencian una oportunidad de repensar las cualidades del espacio público en la ciudad del siglo XXI. El taller planteó propuestas para establecer relaciones entre las manzanas con interior recuperado, empleando las tecnologías digitales o planteando nuevos diseños del espacio, en función de cuestiones como el cambio climático o la sensibilización ambiental ciudadana.

Los caminos escolares en Gràcia

El taller propuso introducir a los niños en el proceso de diagnóstico y planificación de los espacios públicos urbanos para garantizar su empoderamiento como ciudadanos activos y su capacidad para sugerir ideas y propuestas. Se cartografiaron digitalmente los itinerarios familiares escuela-casa en horario de tarde a fin de detectar los lugares en que los niños pasan más tiempo y están más veces durante la semana. A partir de aquí, el trabajo coordinado con los niños permitió establecer sus preferencias visuales y paisajísticas y sugerir proyectos innovadores en cuanto al diseño de los espacios públicos. Entre 2013 y 2015 se pusieron en marcha cuatro nuevos caminos escolares en Gràcia y otros están en proyecto o se están replanteando.

Paisajes comunes: el eje Pere IV

El taller internacional planteó la necesidad y la oportunidad

de trabajar con los patrimonios urbanos ordinarios. En el caso de Poblenou, determinados elementos del paisaje como los pasajes, las medianeras, los elementos restantes de la antigua actividad fabril o incluso las escaleras de emergencia configuran toda una cartografía, en parte latente y en parte oculta, de valores de identidad; un verdadero “catálogo de patrimonio ordinario” que la intervención sobre el paisaje puede activar de modo claro, haciendo así del patrimonio ordinario una herramienta de planificación urbana nueva y prometedora en el contexto de la ciudad actual.

Los patrimonios del agua

El rescate de la antigua identidad industrial de la ciudad no ha tenido en cuenta los elementos menores, como los relacionados con el agua: construcciones para almacenarla y conducirla, lavaderos, fuentes urbanas... que hoy representan un patrimonio cultural (tangibles o intangibles, según los casos) aún por aprovechar. En el caso de los barrios de Trinitat Vella, con la Casa de l’Aigua, y Sant Andreu, con el Rec Comtal, el taller propuso el diseño de itinerarios paisajísticos con el fin de vincular a la ciudadanía con este patrimonio, entendido como reclamo de la identidad y la memoria industriales de Barcelona. En esta línea de revalorización del patrimonio ordinario, el Centre d’Estudis Ignasi Iglésias y otras entidades organizan actividades para difundir el conocimiento del Rec Comtal, como exposiciones e itinerarios.

El frente marítimo

Desde la década de 1980, casi todos los puertos antiguos de las ciudades europeas se han transformado en nuevos espacios de ocio y entretenimiento, la mayoría muy similares. En el caso de Barcelona, además, la experiencia urbana del agua es mínima, pese a contar con una importante extensión territorial.

El taller planteó para el Moll de la Fusta iniciativas concretas y proyectos de rediseño de la fachada marítima para acercar el paisaje del agua a la ciudadanía y establecer, al mismo tiempo, relaciones nuevas entre diferentes espacios del sector portuario que podrían permitir devolverle su “derecho al paisaje” del agua.

Grandes espacios industriales: la térmica del Besòs

La central térmica de Sant Adrià de Besòs cerró en verano de 2010. Desde entonces se han organizado cinco talleres internacionales con el fin de elaborar propuestas para su reciclaje urbano y patrimonial. Un grupo de diez universidades europeas y americanas, representadas por unos doscientos cincuenta estudiantes y profesores, han trabajado para mantener el equipamiento como un hito paisajístico con un claro carácter metropolitano.

El próximo verano se organizará un sexto taller para resumir el trabajo previo. El hilo conductor de las diferentes propuestas radica en considerar el valor paisajístico y patrimonial de la térmica, entendida como catalizador de todo un nuevo paisaje en el litoral del Besòs, capaz de integrar diferentes tipos de usos económicos, sociales, culturales y patrimoniales. Un clúster activo de nuevas actividades y relaciones entre territorios, inspiradas por el valor estético y paisajístico de un icono metropolitano privilegiado. ■

En la página anterior y en esta, tres ejemplos de los paisajes urbanos que han centrado las propuestas del Máster Internacional en Intervención del Paisaje y Gestión del Patrimonio: la antigua térmica de Sant Adrià del Besòs, el frente marítimo y el Rec Comtal, el antiguo canal de aprovisionamiento de agua de la ciudad, de origen medieval.



Texto: **Cristina Sáez** Periodista especializada en ciencia **Fotos** Arianna Giménez

La atención a los niños y los jóvenes, prioridad del Plan de Salud Mental

Barcelona pone énfasis en la atención a los niños, los adolescentes y los jóvenes en su Plan de Salud Mental, como grupos de población más vulnerables al sufrimiento y a los trastornos psicológicos. Es la única ciudad de España y una de las pocas de Europa con un proyecto de este tipo. En su primer año de vida se han puesto en marcha más del 80 % de las medidas previstas, centradas especialmente en la prevención y el diagnóstico precoz.



En casa nadie entendía qué pasaba. Siempre había sido una niña sociable, con amigos, y que sacaba muy buenas notas. Y sin embargo un día empezó a decir que no quería ir a la escuela. Que no se gustaba. Que no había pasado nada, pero que no quería salir a la calle. Tampoco quería saber nada de sus amigas. Y ante la idea de ir a clase, vomitaba y temblaba y sentía verdadera angustia. Tenía entonces catorce años.

Sus padres no sabían qué hacer y, desesperados, buscaron ayuda en el Centro de Salud Mental Infantil y Juvenil (CSMIJ) del barrio. “La niña empezó a sufrir ansiedad y mucho estrés, sin ningún desencadenante claro. Parece que no llegaba a los estudios como ella quería y se bloqueó”, recuerda Luis Miguel Martín, psicólogo responsable de los CSMIJ de Ciutat Vella y Sant Martí, que la atendió. Seguramente llevaba mucho tiempo sufriendo antes de que sus padres empezaran a sospechar nada. Es bastante habitual que los niños callen cuando se sienten mal. Lo hacen por miedo, por vergüenza, porque no saben si están enfermos, porque no entienden qué les pasa, porque no tienen lenguaje para expresarse y somatizan su sufrimiento.

“Lo que hicimos fue darle herramientas para salir adelante –afirma Martín–. De la misma manera que para

correr un maratón antes hay que entrenarse y ganar músculo, para afrontar determinadas situaciones en la vida tienes que entrenarte cada día. Así que le pusimos un plan diario, incluso con la hora a la que tenía que levantarse, porque había invertido horarios y dormía de día y estaba en vela de noche, con pequeñas tareas sencillas y la obligación de estudiar las asignaturas que le gustaban más. También le dimos medicación para reducir la angustia y los síntomas físicos. Ahora aquella niña estudia bachillerato y hace poco vino para hacernos una entrevista para el proyecto de final de grado que prepara sobre salud mental. Está recuperada”.

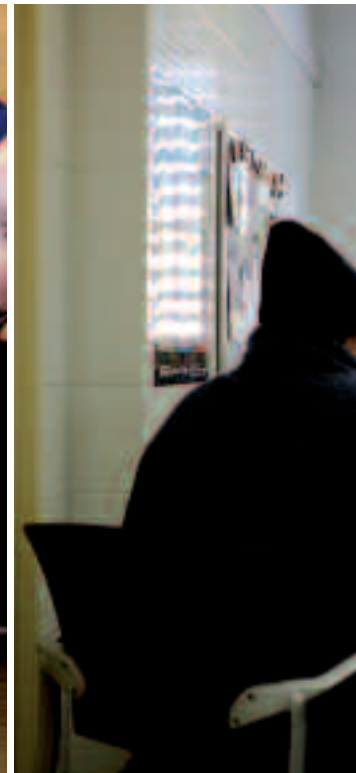
Como esta chica, entre el 10 % y el 20 % de los niños y adolescentes sufren un trastorno mental, según estimaciones de la Organización Mundial de la Salud (OMS). En el caso de Barcelona, solo en el año 2014 se atendieron 10.517 menores por sufrimiento psicológico. Y esta cifra ha ido en aumento en los últimos años, como corrobora el hecho de que, por ejemplo, en 2016 los CSMIJ de la ciudad visitaron a más de 12.300 personas.

“La mitad de las enfermedades mentales empiezan antes de los dieciocho años. Muchas tienen una base genética, que no es determinante para sufrir una enfermedad, aunque sí que es importante para que la persona la desarrolle. Los

Una niña espera su turno en el Centro de Salud Mental Infantil y Juvenil (CSMIJ) del Hospital del Mar.

Junto a estas líneas, sesión del programa de educación emocional que se imparte con carácter de prueba piloto en la escuela Nou Patufet de Gràcia.

A la derecha, el doctor Luis Miguel Martín, director de la línea de primaria y programas especiales del Instituto de Neuropsiquiatría y Adicciones (INAD), atendiendo a un joven usuario del Centro de Salud Mental Infantil y Juvenil (CSMIJ) del Hospital del Mar.



factores ambientales influyen, y mucho. De ahí la enorme importancia de la prevención”, señala Víctor Pérez, director del servicio de psiquiatría del Hospital del Mar y coordinador del Centro de Investigación Biomédica en Red de Salud Mental (CIBERSAM) de la red biomédica CIBER, un consorcio formado por veinticinco grupos de investigación de ocho comunidades autónomas, que tiene su sede en el Instituto de Salud Carlos III de Madrid.

Precisamente la prevención del sufrimiento y de los trastornos mentales en la población infantil y juvenil, y también la adulta, es el principal objetivo del ambicioso Plan de Salud Mental que el consistorio presentó hace un año. Es pionero en Cataluña y en España, y uno de los pocos que existen en Europa. Estará vigente durante los próximos seis años y consta de ciento once acciones a corto y medio plazo dirigidas a mejorar el bienestar psicológico de los barceloneses. Solo en el primer año de vida, con un presupuesto de más de cincuenta millones de euros, ya se han puesto en marcha con éxito el 82 % de las medidas proyectadas.

“Cuando entramos en el Ayuntamiento, en el informe que la Agencia de Salud Pública había elaborado con diferentes indicadores sobre la salud de los barceloneses, vimos que la salud mental suspendía. El 12 % de los ciudadanos padece un trastorno de salud mental, desde sufrimiento psicológico hasta trastorno grave. Era una cifra importante y teníamos que actuar”, afirma Gemma Tarafa, comisionada de Salud del consistorio.

Plan transversal con medidas sociales

Así pues, se constituyó una mesa de salud mental en la que estaban representados, entre otros, la Agencia de Salud Pública de Barcelona, los grupos políticos municipales, portavoces de las entidades sociales que trabajan en el ámbito de la salud mental y familias y personas afectadas.

Durante siete meses trabajaron conjuntamente para elaborar la propuesta. “Consideramos que se requería una mirada transversal, no tan solo médica y sanitaria, entendiendo que determinados factores como, por ejemplo, la pobreza, la vivienda o el paro también influyen en la salud mental de las personas”, destaca Tarafa.

Por esta razón el plan prevé medidas como evitar desahucios y ofrecer pisos de alquiler social a familias en situaciones de riesgo, mejorar la inserción laboral de colectivos con situaciones socioeconómicas complejas o luchar contra la pobreza energética.

Y pone especial énfasis en los niños, adolescentes y jóvenes, el grupo de población más vulnerable. “Desde hace dos años tenemos datos específicos en el informe de salud sobre el colectivo de menores y observamos que se había producido un incremento de las cifras de sufrimiento psicológico entre el 2012 y 2016. Esto no significa que los menores tengan más trastornos mentales o enfermedades, sino que las condiciones en que viven les hacen sufrir más”, reconoce Pilar Solanes, directora del programa de salud del Ayuntamiento. En este sentido, el informe revela que en los distritos en peor situación socioeconómica los niños tienen un nivel más elevado de sufrimiento que en áreas de la ciudad con menos pobreza.

Del sufrimiento a la enfermedad

Los niños son los más vulnerables emocionalmente, porque, como explica Martín, responsable de los CSMIJ de Ciutat Vella y Sant Martí, les faltan recursos para afrontar y adaptarse a las situaciones difíciles que les rodean y tampoco tienen aún la madurez psicológica necesaria para elaborar las vivencias traumáticas vividas, como los desahucios de los padres, la violencia machista, la migración, la situación de paro en casa o las enfermedades.



“También hay que tener en cuenta los maltratos, los abusos de todo tipo, les vejaciones, que son mucho más frecuentes en los niños de lo que nos pensamos”, puntualiza Víctor Pérez, que es también patrón de la Fundación Enfermos Mentales de Cataluña.

El sufrimiento se traduce en niños que no duermen, nerviosos, que se dedican a molestar a todo el mundo o que están tristes; que sufren trastornos somáticos y a veces crónicos como dolores o enfermedades intestinales, o incluso trastornos de conducta severos, como agresiones a los padres o a otros menores. Si este sufrimiento mental se cronifica, puede llegar a desembocar en enfermedad mental, como una depresión.

“Hay que proteger a los niños y a los adolescentes”, asevera Martín, que explica que en los CSMIJ cada vez atienden a más chicos y chicas con conductas autolesivas. “Intentan calmar el dolor o el desasosiego que sienten autolesionándose, como, por ejemplo, haciéndose cortes. No es que quieran suicidarse ni hacerse daño, sino que no saben gestionar reacciones o emociones adversas, carecen de una educación emocional, y de forma impulsiva adoptan estas conductas”, afirma el psicólogo.

Período de construcción de la personalidad

El Plan de Salud Mental establece una serie de medidas dirigidas a alfabetizar a la población en las emociones y a detectar precozmente el malestar psicológico o problemas mentales que puedan tener los niños, adolescentes y jóvenes, siempre desde la óptica de la prevención.

En este sentido, por ejemplo, se ha puesto en marcha una experiencia piloto en diversas escuelas de la ciudad con el objetivo de valorar su eficacia antes de extenderla al resto de centros. Consiste en un programa para educar en las emociones a niños y niñas de entre tres y seis años, “que es

cuando se construye la personalidad y más podemos incidir desde un punto de vista preventivo”, apunta Solanes, quien considera que “esta franja de edad es un período crítico para poner las bases de una buena salud mental”.

“Se trata de darles recursos y habilidades de carácter emocional para poder actuar ante emociones como la rabia o la frustración, por ejemplo”, señala Tarafa. El plan también contempla la formación de profesorado, monitores de ocio, monitores de comedor y actividades extraescolares para que incorporen las emociones en su manera de trabajar. Asimismo, se plantean talleres con las familias para trabajar estas habilidades. Además, en los barrios con peores indicadores de salud mental infantil y adolescente, está previsto dotar a las escuelas de profesionales, como educadores sociales, que apoyen a los profesores, así como a los niños con dificultades.

Otra medida contemplada en el plan, en este caso dirigida a los adolescentes, son los espacios de consulta joven que estarán ubicados, en 2019, en los diez distritos de la ciudad. Se trata de espacios físicos a los que podrán acudir los jóvenes y adolescentes para exponer sus dudas o sufrimientos a los psicólogos, psiquiatras y educadores sociales que, en caso de considerarlo necesario, les derivarán a centros médicos. Ya hay una experiencia exitosa en marcha en el barrio de la Marina, conocida popularmente como Zona Franca.

“Es muy importante la prevención en los adolescentes para evitar cronificaciones. Es un momento del neurodesarrollo muy importante y crítico para evitar posteriores complicaciones. Hay que atender a los chavales con un servicio de inmediatez y proximidad, para intentar evitar que su sufrimiento derive en un trastorno mental o un desorden emocional importante”, alerta Martín.

Promover la inserción laboral de los jóvenes

Según el informe de salud de Barcelona, uno de los factores que más impacto tienen en el bienestar psicológico de los jóvenes es el paro, sobre todo el de larga duración. Por tal motivo el plan incluye medidas para reforzar la inserción laboral de los jóvenes, empezando por aquellos que viven en los distritos más desfavorecidos. También se prioriza la inserción de los jóvenes que sufren un trastorno mental diagnosticado, como esquizofrenia o depresión.

En última instancia se trata de desplazar la diana de los esfuerzos desde el tratamiento hacia la prevención de la enfermedad mental. “Es una revolución que tenemos que llevar a cabo como sociedad. Debemos aprender a identificar qué nos pasa y a gestionar las emociones, las positivas y las negativas (la frustración, el rechazo, la ira); hemos de saber escucharnos y escuchar a los demás admitiendo que pueden tener razón”, señala Tarafa.

“Se trata de identificar un malestar, conocer sus síntomas y atribuirlo a un problema emocional para integrarlo en la vida y no vivirlo como algo extraño”, añade Martín. Y afirma que solo así podremos cambiar el panorama de la salud mental. ■



Silvestra Moreno Presidenta de la Fundación Enfermos Mentales de Cataluña

“He hablado con los amigos imaginarios de una enferma para llevarla al médico”

Nacida en Madrid hace ochenta y tres años, llegó a Barcelona durante la Guerra Civil. Impulsó la primera Asociación de Familiares de Enfermos Mentales de Cataluña y más tarde fundó la Fundación Enfermos Mentales de Cataluña, que acaba de cumplir un cuarto de siglo de vida. En el año 2000 recibió la Creu de Sant Jordi por su lucha en defensa de los afectados por estas enfermedades, que, insiste, “no son cosa tuya ni mía, sino de todos. Le puede tocar a cualquiera”. En este artículo nos narra su experiencia.

“C uando me casé, como era lo habitual entonces, y tuve hijos, cuidé de ellos y también de mis suegros. Un día mi suegro, que tendría unos ochenta años, empezó a sufrir demencia senil. Y se volvió agresivo. Creía que los vecinos querían robarle, que habían entrado en su casa, y cosas así. Reaccionaba de forma violenta, tanto que los vecinos tenían miedo de que algún día les hiciese daño. Y me dijeron que, o buscaba ayuda, o lo denunciaban.

»Y así empezó todo. Era el año 1980. Llevé a mi suegro al ambulatorio y el médico, cuando lo vio, ya no le pudo dejar volver a casa. Lo trasladaron de manera definitiva al Institut Mental de la Santa Creu i Sant Pau. ‘¿Y yo qué tengo que hacer ahora?’, pregunté. ‘Usted, nada, ya está’, me respondieron. ‘Escuche, que yo no traigo un paquete, que es una persona. Es el padre de mi marido y el abuelo de mis hijos.’ Hasta que murió, lo iba a ver dos veces al día.

»El Institut, sin embargo, estaba muy abandonado. Faltaba personal, los enfermos no recibían la atención necesaria. Unos años antes, la Administración había empezado a cerrar los manicomios y a devolver a los enfermos a casa. ¡Personas que llevaban ingresadas veinte, treinta años! Un desastre. No se adaptaban y las familias tampoco. Y otros estaban solos, sin recursos. ¿Dónde podían ir?

»Yo hablaba mucho con los pacientes jóvenes, y me decía: ‘Tengo cuatro hijos; si alguno de ellos enfermara y le tuviera que traer aquí, me moriría’. Por eso y por mi suegro empecé a implicarme en la lucha. Las familias, con el apoyo de algunos profesionales, nos empezamos a quejar tímidamente, a manifestarnos. Hasta que, en 1986, creé la Asociación de Familiares de Enfermos Mentales de Cataluña.

»Como presidenta de la entidad estaba informada de todo, de los enfermos que morían, de los que trasladaban, de los que enviaban a casa. E iba muy a menudo al juzgado a llevar los papeles, porque solo un juez puede autorizar que una persona con una enfermedad de Alzheimer avanzada o una demencia pierda su derecho a la libertad y lo ingresen

en un psiquiátrico. El fiscal apreciaba mi trabajo y me propusieron que la asociación se hiciese cargo de la tutela de enfermos que no tenían familia. Y así lo hicimos. Llegamos a tutelar cuatrocientos.

»Al cabo de seis años decidimos profesionalizarnos y creamos la Fundación Enfermos Mentales de Cataluña, que justo ahora acaba de cumplir veinticinco años. Desde esta entidad básicamente se hacía de familia a los enfermos. Velábamos por que nadie decidiera sobre ellos sin tenerlos en cuenta, a ellos o a sus familias. Los íbamos a ver y les dábamos un poco de calor; queríamos que supieran que no estaban solos, y que, si necesitaban algo, desde la fundación les ayudaríamos en todo lo que pudiésemos. Conseguimos poder, algo que ahora desgraciadamente nos falta. Se nos escuchaba. Organizamos el segundo congreso europeo de asociaciones de familias de enfermos mentales. Y llegué incluso a presidir la Confederación Española de Agrupaciones de Familiares y Personas con Enfermedad Mental.

»Veinticinco años ya de vida de la Fundación... Nunca imaginé que llegaríamos hasta aquí. Supongo que me dio fuerzas tener muy claro que la enfermedad mental no es ni tuya ni mía, sino que puede ser de cualquiera. Es cierto que las cosas, gracias a nuestra lucha, han cambiado un poco. Como mínimo ahora las personas están atendidas. Cuando empezamos con la Asociación y la Fundación, ¡había enfermos a quienes el psiquiatra solo veía una vez al año!

»Lo que no ha cambiado demasiado es el estigma. Y ahora, además, hay *modas* que hacen mucho daño. Como eso de ‘estar *depre*’. ¡Si supierais qué es tener una depresión de verdad...! Lo peor de una enfermedad mental es que el propio enfermo no tiene consciencia de ella, lo que hace que en su casa haya siempre una guerra declarada. Pobres familias. La empatía es clave. Yo he llegado a hablar por teléfono con una enferma y sus dos amigos imaginarios para lograr que fuera al médico. Si miro atrás, recuerdo las caras de muchas personas que se habían perdido y las reencontramos. Les ayudamos. Y eso me hace sentir bien”. ■

En la página de la izquierda, Silvestra Moreno, entrevistada para este reportaje, que ha dedicado gran parte de su vida a la defensa de los enfermos mentales.



Xavier Martí en las instalaciones de Ràdio Gràcia, donde tiene un programa propio cada jueves por la tarde, de 6 a 7.

Xavier Martí Afectado de enfermedad mental

“El estigma hace más daño que la propia enfermedad”

Uno de cada cuatro barceloneses tiene un problema de salud mental. Los más comunes son la ansiedad y la depresión y, de los que requieren ingreso hospitalario, la bipolaridad y la esquizofrenia. Muchas de estas enfermedades empiezan a manifestarse durante la adolescencia y tienen una base genética. Es el caso de Xavier Martí (nombre real), nacido en Barcelona en 1962, que sufre esquizofrenia paranoide. Empezó a tener episodios en el instituto y ahora está tutelado por la Fundación Enfermos Mentales de Cataluña. Estas líneas, en que Xavier resume su vida, constituyen un testimonio sobrecogedor.

“Decía mi padre: ‘Mi hijo es poeta’. Mira, siempre me ha gustado leer y escribir. Es mi refugio. Y me han premiado por mis poemas, pese a que no tengo nada publicado. Yo era el alumno más brillante de la escuela. No lo digo yo, ¿eh? Lo decían los profesores. Cuando llegué al instituto, sin embargo, empecé a sentirme extraño. Mi hermano mayor, Martín, ya estaba con agresividad, con sus rarezas, y se volvió contra la familia. Yo aguantaba entonces como podía. Pero sufría mucho. Y entonces padecí lo que se llama un episodio autorreferencial. Jesucristo, el máximo exponente de la tradición judeocristiana, me vino a ver a casa.

»La esquizofrenia te lleva a pensar las cosas distorsionadas, pero no te hace perder del todo el contacto con la realidad, excepto cuando te encuentras en la fase aguda: entonces ves y oyes cosas que no son, y te coge mucho miedo. Temblando, se lo expliqué a mis padres, que no entendieron nada de nada. Así que opté por callar. Siempre callado. Incluso en la mili. Yo ya sabía que algo fallaba y fui a hablar con el médico de allí, pero creyó que quería librarme y me echó. La gente no te entiende.

»Al regresar de la mili no podía más. Un día me dio un ataque de risa y no podía parar de reír. Y me ingresaron por primera vez. Cuando salí de allí acepté trabajos odiosos. Yo quería escribir, soy poeta, pero la medicación me dejaba inútil. Trabajaba de carpintero en un centro especial de trabajo. Me encontraba muy mal. Pensé en suicidarme. E intenté tirarme por el balcón de casa. Entonces me cambiaron la medicación. Todos los tests decían que yo tenía grandes capacidades, pero me llevaron a trabajar de lavaplatos. Una mierda de trabajo.

»Tengo que aguantar. Tengo que ser fuerte. Tengo que aguantar. Ahora tengo que hacer de cuidador, de mi madre y de Martín. Mi madre es mayor y tengo que acompañarla a todas partes, y Martín, de sesenta y tres años, tiene una insuficiencia renal crónica y necesita ser el centro de atención. También tiene esquizofrenia paranoide y él, además, una demencia precoz. Yo nunca he sido agresivo como él. Pero a mí me han ingresado dos veces y a él ninguna. Ya ves.

»Tengo otro hermano, Toni, que no tiene la enfermedad. Me quiere mucho. Si me ve un poco nervioso, me pregunta si me he tomado la medicación. Eso es típico. Pero no puedo enfadarme, porque los que tenemos una enfermedad mental no podemos enfadarnos, porque si nos enfadamos es porque no nos hemos tomado la medicación. Toni lo ha pasado muy mal por la situación que tenemos en casa. Ha llorado mucho.

»¿Qué más da si es genético o no? A estas alturas de la vida... Y además, yo no tendré hijos. Pero nunca me han hecho ningún análisis del genoma. A mi padre le daba igual lo que me pasara. Como si yo fuese culpable. Mi madre todavía no lo entiende. Para la gente de su generación, los locos no somos personas normales. Una persona con cáncer es una persona normal. Pero una persona con enfermedad mental, no es normal.

»Como los jueces, que dicen que yo no puedo decidir a quién votar, como si fuese un niño. ¿Puedes creértelo?

Cuando leí la sentencia judicial que me incapacitaba..., ¡por el amor de Dios! Me dolió mucho que me lo hiciesen. Hasta aquel momento nunca me había enfadado con la psiquiatría.

»La segunda vez que me ingresaron fue una liberación. Entonces fue cuando me di cuenta de que tenía un problema; hasta ese momento no lo había aceptado. Mi padre me ayudó a que me dieran la disminución. E hice unos cursos de copistería en la Fundación Joia. Y llegué a trabajar en una copistería tres años. Entonces a mi padre se le declaró un cáncer y pensó que alguien se tendría que hacer cargo de nosotros cuando él falleciera. Y nos pusimos en contacto con la Fundación Enfermos Mentales de Cataluña, que nos tutela. Controlan el dinero, hacen actividades en las que participo como, por ejemplo, las cenas de Navidad, y tomo un café de vez en cuando con los referentes tutelares de la fundación, que me acompañan también a las visitas al médico.

»Me gustaría escribir. No he publicado nada, pero tengo muchas recopilaciones de poesía. He impartido talleres de escritura en asociaciones y centros cívicos, he puesto en marcha talleres de creación poética, de escritura en general. Ahora, en la Asociación de Vecinos del Coll-Vallcarca, tengo cuatro alumnos. Y colaboro en Ràdio Gràcia, cada jueves por la tarde de 6 a 7.

»Antes tenía amigos, incluso una amiga, una chica que me quería mucho y de quien estaba muy enamorado. Cuando me vio al volver de la mili no quiso saber nada más de mí. Se casó con otro. Ya no quiero más relaciones con mujeres, no quiero sufrir. Los compañeros del instituto, cuando empezaron a ver mis rarezas, me llamaban loco y me dejaron de lado. Loco, me gritaban. El estigma. Hace más daño que la propia enfermedad.

»Recuerdo cuando trabajaba en un centro especial de carpintería, que venía un psiquiatra a darnos conferencias. Era en 1987. Y nos dijo que nos tendrían que esterilizar para no propagar la enfermedad. ¡Como si fuésemos unos apesados!

»Ahora vuelvo a estar deprimido. Como hacía muchos años que no lo estaba. Me falta ánimo. La situación política también me afecta. ‘Esto que piensas ahora, Xavi, ¿lo sientes realmente, lo sentirás mañana por la mañana?’, no dejo de preguntarme. Pero no quiero más medicación. Así que después de la cena, aunque sea temprano, me pongo la música que me gusta, me tomo las pastillas y me estiro en la cama. Me siento tan cansado...” ■



Radiografía de la salud mental de los barceloneses

El sufrimiento y la enfermedad mentales incrementaron su incidencia entre 2011 y 2016, en relación con periodos anteriores. Los parados y los sectores sociales más desfavorecidos resultaron especialmente vulnerables. Los problemas de salud mental también afectan más a las mujeres.

A partir de los datos recogidos en el Plan de Salud Mental de Barcelona 2016-2022 obtenemos la siguiente imagen de la salud mental de los barceloneses.

Entre 2011 y 2016 el sufrimiento y la enfermedad mentales experimentaron un repunte, sobre todo en el caso de los hombres de entre dieciocho y sesenta y cuatro años, en que la prevalencia pasó del 11,5 % al 16,2 %. Con todo, estos problemas de salud siguen afectando más a las mujeres, con una prevalencia que en este período pasó del 16 % al 18,9 %.

En esta franja de edad, la prevalencia de mala salud mental en las personas en paro es de más del 25 %, y también entre las clases sociales más desfavorecidas, con una prevalencia del 27,3 % entre los hombres y del 31,3 % entre las mujeres.

En cuanto a la población mayor de sesenta y cuatro años, entre 2011 y 2016 la prevalencia de mala salud mental pasó del 13,5 % al 17,6 % en hombres y del 24,9 % al 23,8 % en mujeres.

Si nos centramos en dos de las franjas de edad consideradas prioritarias por el Plan de Salud Mental, la infancia y la adolescencia, un 42 % de los ingresos en urgencias psiquiátricas del Hospital Sant Joan de Déu fueron por conductas autolesivas, según datos presentados en el VI Congreso Catalán de Salud Mental en la Infancia y la Adolescencia, celebrado en CosmoCaixa en 2017. El 9,9 % fueron por conductas suicidas. Un 34,4 % de las consultas y un 36,6 % de los diagnósticos sobre salud mental de niños y adolescentes son por motivos de trastorno de la conducta.

El 58 % de los trastornos mentales en general se desarrollan en jóvenes mayores de doce años, seguidos de la franja de edad de entre cinco y doce años, que supone un 39 % de estos trastornos. Los niños de entre cero y cinco años solo representan el 3 % de los casos.

Hasta un 30 % de la patología mental en edad adulta está vinculada con el maltrato, tanto físico como psicológico, y abusos padecidos durante la infancia. **C.S. ■**



Vicente Zambrano

Texto: **Albert Forn** Periodista

Hacia la ciudad sin coches

El cambio climático y la contaminación llevan las grandes ciudades a un cambio de paradigma. Tras un siglo en que el coche ha sido el rey de las calles, las principales metrópolis apuestan por restringirlo. Esta revolución urbana, ya iniciada en París o Londres, quiere recuperar para el peatón un lugar central y pensar unas ciudades más vivibles, con menos asfalto y más espacios verdes. Ámsterdam o Copenhague, los grandes paraísos de la bicicleta, también pueden enseñarnos cómo avanzar hacia una ciudad sostenible, que priorice el transporte público, los desplazamientos a pie o en bicicleta y el comercio de proximidad.

Barcelona avanza hacia un modelo de vecindarios pacificados con la implantación de las supermanzanas, la extensión del carril bici y nuevas inversiones en transporte público. Pero ¿cómo reducir el millón de coches que circulan cada día y los problemas asociados a este tráfico? ¿Se trata de concienciar a la población o se requieren políticas más agresivas? ¿Habría que limitar el uso del automóvil con prohibiciones, tal como ya hicimos con el tabaco?



Bettmann / Getty Images

La expansión del coche ha puesto seriamente en cuestión el modelo histórico de la ciudad europea compacta, continua y densa, que ha retrocedido frente al modelo contrario, la ciudad dispersa, cuyo paradigma es Los Ángeles. En la imagen, una típica familia norteamericana de los años sesenta, con el coche aparcado ante su casa, se prepara para salir de viaje.

Lo sentimos, conductores, pero no es una pesadilla verde ni una utopía ecologista: las principales capitales del mundo ya trabajan para eliminar los coches de sus calles. En París, la alcaldesa Anne Hidalgo quiere convertir la ciudad impulsora del último gran acuerdo climático en la primera metrópoli poscoche de la historia. Para hacerlo prohibirá la circulación de los coches diesel en 2024 –son cuatro veces más contaminantes que el resto– y estudia prohibir el resto de automóviles contaminantes para el año 2030, de modo que solo podrán circular los vehículos eléctricos. Para poder pacificar el centro, la capital francesa está llevando a cabo una importantísima inversión en infraestructuras –con unas sesenta estaciones de metro nuevas– coincidiendo con la preparación de los Juegos Olímpicos del 2024, que mejorará aún más una de las mejores redes de transporte público del mundo. El ayuntamiento socialista también ha duplicado la red de carriles bici, y ya prueba los primeros autobuses automáticos que circulan sin conductor.

¿Por qué todos estos cambios en la capital de Francia? “El reto incomparable de la contaminación del aire requiere acciones sin precedentes”, dice la alcaldesa Hidalgo, y cita la cifra de los 6.500 parisinos muertos cada año por la contaminación. Y no hay que ir tan lejos para comprobar los efectos del humo: en el área metropolitana de Barcelona, la contaminación atmosférica causa unas 3.500 muertes anuales. La alcaldesa de París confía en que, con menos coches, la ciudad será más habitable, y en su sueño verde las miles de plazas de parking actuales se habrán convertido en carriles bici, terrazas de cafetería y parques infantiles. La prueba

de este incremento de habitabilidad la constituyen los nuevos paseos a la orilla del Sena: por ellos circulaban hasta cuarenta mil vehículos diarios, y ahora que se han hecho exclusivos para peatones son la nueva zona de moda.

¿Más capitales que limitarán al automóvil? Londres, donde desde 2008 funciona una tasa que grava aquellos vehículos contaminantes que circulan por el centro, similar al Ecopass milanés. El resultado ha sido un descenso del número de coches que ha de soportar la City, pero el alcalde Sadiq Khan quiere ir más allá, y promoverá que los nuevos edificios de viviendas y oficinas se construyan sin parking. En Barcelona, los últimos intentos de limitar el número de aparcamientos subterráneos han topado con las críticas de la oposición y del gremio de los agentes de la propiedad inmobiliaria, que lo encuentran “demencial”.

El futuro del automóvil en la ciudad ya centra la mayoría de los debates urbanísticos. El pasado octubre, decenas de arquitectos, expertos en movilidad y activistas a favor del transporte público se reunieron en la Universidad Pompeu Fabra (UPF) en un Urban Thinkers Campus (UTC) promovido por el Ayuntamiento de Barcelona y la World Urban Campaign (UN-HABITAT), bajo organización de la Federación Iberoamericana de Urbanistas (FIU). En el encuentro, titulado genéricamente “En transición hacia ciudades más vivibles. The Post Car City”, se debatieron las maneras de avanzar hacia ciudades “más vivibles, sostenibles, saludables y seguras a partir de la implementación de nuevos modelos de movilidad urbana”, según las palabras de presentación del evento. Lluís Brau, presidente de la Federación Ibero-

mericana, aseguraba en el acto de inauguración que el futuro de la vida urbana pasa por la “contención del vehículo privado” y por un modelo de calles pacificados, donde el coche ocupe un segundo plano. “La movilidad es un derecho –añadía la concejala de Movilidad del Ayuntamiento de Barcelona, Mercedes Vidal–, pero presupuestariamente no se ha tratado nunca como tal. La sanidad y la educación se financian de manera estructural, y en este caso tendría que pasar lo mismo. Ello ha generado una falta endémica de financiación del transporte público, que nos costará muy cara en términos de salud pública y de habitabilidad”.

Un problema global: del sueño a la pesadilla

Según valoró en su intervención el urbanista Jose María Ezquiaga, decano del Colegio Oficial de Arquitectos de Madrid, el problema del coche es “global”, ya que se registran los mismos problemas de tráfico en Europa que en las grandes capitales de Asia o en América Latina. Ezquiaga recordaba que, históricamente, el paradigma de ciudad había sido el modelo europeo, como Barcelona, basado en metrópolis “compactas, continuas y densas” que permiten un uso mixto de vivienda y comercio y una movilidad óptima, ya sea con transporte público o a pie. Pero con la expansión del coche se impuso el modelo contrario, cuyo paradigma sería Los Ángeles. “La ciudad se expande e inunda el territorio con vecindarios de casitas con jardín a las que solo se puede acceder en automóvil”, explicó Ezquiaga. La imagen idílica del sueño americano.

“El modelo suburbial ha originado que la gente cada vez viva más lejos del lugar en que trabaja”, puntualizó Ezquiaga: un hecho que ha impulsado la creación de ciudades dormitorio extensísimas en superficie y con una densidad muy baja, donde los servicios básicos –hospitales, escuelas, comercios– se hallan siempre alejados y se requiere coger el coche para todo. Pero, al mismo tiempo, el automóvil tampoco es la solución, porque hay tantos vehículos que en las horas punta el atasco es el pan de cada día. “El sueño americano –resumía Ezquiaga– en realidad ha resultado ser una pesadilla”.

Puede parecer aún remoto, pero este sueño –o pesadilla– americano lo tenemos muy cerca. En España, la expansión de las urbanizaciones y las ciudades dormitorio de pequeñas casas fue el modelo por antonomasia entre 1994 y 2009. En Madrid el crecimiento de población de los últimos años no se ha concentrado en el centro, sino en las afueras, donde se ha doblado la superficie de suelo construida. Y el número de coches que circulan también se ha multiplicado por dos. “Se ha construido en forma de archipiélago, con barrios y centros comerciales constituidos como células autosuficientes, rodeadas de grandes aparcamientos y erigidas en medio de ninguna parte, lo que nos condena a usar el automóvil privado para llegar a ellas”, indicó Ezquiaga. En esta nueva ciudad dispersa la dependencia de la autopista es total, y cuando esta se satura el colapso es inevitable.

Cien años conquistando mentalidades

Ahora bien, si el coche causa problemas de movilidad en medio mundo, ¿por qué lo seguimos utilizando? Decenas de expertos se lo preguntaban en una de las actividades del campus de pensadores sobre la ciudad, la mesa redonda



MGM / Pathé / Album

“Disputando la hegemonía cultural al coche”. “El automóvil es un símbolo cultural muy poderoso”, empezó declarando el arquitecto David Bravo, promotor del ciclo “Adéu al cotxe!” [¡Adiós al coche!] de la Sala Beckett. Bravo lo tiene claro y asegura que nuestra dependencia del coche es inducida, fruto de una operación de ingeniería social “sin precedentes en la historia, solo comparable a la expansión del cristianismo”. De entrada parece una exageración, pero nos propone mirar cien años atrás, cuando la sociedad funcionaba sin automóviles. “El coche es el elemento que ha transformado más y más rápidamente las ciudades desde el neolítico”, añadía el arquitecto barcelonés, llamando la atención sobre el carácter omnipresente de las cuatro ruedas, presentes en nuestro imaginario desde la infancia: “¿Con qué juegan los niños? ¡Con coches!”

Los expertos constatan que la conquista efectuada por el coche ha sido fruto de una campaña global. Sitúan el disparo de salida en la época del New Deal de los EEUU, cuando se vendía el automóvil como el modo más fácil de huir de la ciudad. Pero esta carrera por difundir la compra y el uso del coche no ha tenido un único color político: la socialdemocracia los ha fomentado tanto como lo hizo el bloque comunista, Hitler promoviendo el Volkswagen “Escarabajo” o Franco impulsando el Seat 600.

La industria automovilística ha asociado el coche a valores imbatibles como la libertad y la independencia personal. En la televisión nos lo dicen constantemente: si compras un coche, compras tu libertad. Y el cine también ha contribuido: en la película *Thelma & Louise*, por ejemplo, un Ford Thun-

La industria automovilística ha asociado el coche a valores imbatibles como la libertad y la independencia personal, y regímenes y gobiernos de todos los colores han fomentado su uso. Arriba, una escena de la película *Thelma & Louise* (1991), de Ridley Scott, en que un Ford Thunderbird es el elemento liberador para las protagonistas, encarnadas por Susan Sarandon y Geena Davis.



Vicente Zambrano

La ampliación de la red de carriles bici de Barcelona, que en 2019 superará los trescientos kilómetros, posibilitará que los trayectos en bicicleta se lleguen a multiplicar por cinco, hasta llegar al 10 % de los desplazamientos. A la derecha, el Tram, que tiene una consideración altísima en cuanto a percepción, estética y sostenibilidad. Hacer atractivo el transporte público, como ha sido el caso del tranvía, es una de las mejores maneras de combatir la tradicional imagen ganadora del coche.

derbird es el elemento liberador para las dos protagonistas, y en *Casablanca*, que se desarrolla en el marco temporal de la Segunda Guerra Mundial, el único momento de felicidad y amor que tienen Humphrey Bogart e Ingrid Bergman es durante una escapada en descapotable. “Más tarde, en los años ochenta, se llega al clímax con series como *El coche fantástico*, en que el héroe es el coche en sí mismo”, recordaba Bravo. Pero encontrar casos contrarios resulta mucho más complicado: “Solo la película *Un día de furia* retrata la situación más frecuente de los que cogemos el coche cada día: la histeria de quedarse atrapados en un atasco”.

Este enamoramiento global no es casual, explican los expertos en movilidad, porque el lobby del motor es uno de los anunciantes más importantes del planeta, y hace décadas que nos envía inputs continuamente. “Hay anuncios de coches por todas partes: en el cine, la tele o los periódicos, pero también los encuentras en los transportes públicos, que tendrían que ser la competencia, y se anuncian todoterrenos en el metro o en las marquesinas del autobús”, señalaba Bravo. “¡Este año [2017] incluso plantaron un coche en medio de la estación de Sants, la catedral del transporte público de Cataluña!”, añadía Ricard Riol, presidente de la asociación Promoció del Transport Públic.

En el encuentro de la UPF también recordaban que no todas las estrategias de la industria automovilística han sido limpias. Se explicaba que, en los años cuarenta del siglo pasado, antes de convertirse en la meca del automóvil y en el modelo a replicar por todo el planeta, Los Ángeles tenía una red de tranvías envidiable, que el lobby del coche se dedicó a comprar y desmantelar para forzar a la gente a decantarse por el automóvil. También existe constancia histórica, con anuncios de época interesantísimos, de

campañas mediáticas que ridiculizaban al peatón arrinconándolo en las aceras. “En Latinoamérica el coche aún es un símbolo de estatus y de riqueza –añadía una urbanista de São Paulo–, y por tanto ser peatón quiere decir asumir tu fracaso profesional”.

Soluciones, pero ¿a qué precio?

Ricard Riol consideró que el debate debería centrarse en los mecanismos de que disponemos para generar un cambio social que es tan necesario. “Nadie discute ahora que el tráfico mata y nos ahoga –dijo–; el problema surge cuando las soluciones requieren cambios de conducta. Porque la gente demanda soluciones, pero no acepta los cambios”. Y ello pese a que los datos son claros: hay demasiados coches en las calles y encima disfrutaban de un trato preferente. En Madrid, el 61 % de las calles es para el asfalto, cuando estas vías no resuelven ni el 38 % de los viajes. Y en Barcelona sucede lo mismo: solo uno de cada cuatro desplazamientos se lleva a cabo en coche privado, pero el automóvil sigue teniendo la hegemonía en las calles y plazas.

¿De qué manera se puede contrarrestar la imagen ganadora del coche? Una opción consiste en hacer “sexy” el transporte público. El geógrafo Francesc Muñoz pone como ejemplo el Tram, que tiene entre los barceloneses una consideración altísima en lo que a percepción, estética y sostenibilidad se refiere. Otro camino para parar los pies al automóvil es asociarlo a la contaminación que provoca. ¿Cómo? Siguiendo el ejemplo de las leyes antitabaco. Ahora ya son cosas que empiezan a quedar lejos, pero durante décadas el humo del tabaco era tan omnipresente como el de los coches: se fumaba en las universidades, en los hospitales, en los aviones y en los restaurantes, y era imposible imagi-



Vicente Zambrano

nar un mundo sin humo. El cine también fue clave en la expansión del imaginario nicotínico, y los valores de glamur y de independencia asociados al cigarrillo no se discutían. Pero la determinación mostrada por las administraciones públicas para preservar la salud de la ciudadanía ganó la batalla a las tabaqueras. Para los expertos presentes en el encuentro de la Pompeu Fabra los paralelismos son evidentes porque, como afirmaba Anne Hidalgo, el del coche también es un problema de salud global.

¿Y el coche eléctrico –podríamos preguntarnos–, soluciona estos problemas de contaminación? “Con el coche eléctrico el sector intenta hacer un *greenwashing*, vendernos que todo cambie para que todo siga igual”, sostenía David Bravo. En la mesa redonda en la que hizo esta valoración había consenso respecto a este giro lampedusiano: señalaron que los vehículos verdes solo “desplazan las externalidades”, es decir, en lugar de generar emisiones por el tubo de escape y dejar el humo en la ciudad, contaminan por la chimenea de la central en la que se ha producido la electricidad. Y una ciudad llena de coches, por mucho que sean eléctricos, es una ciudad de atascos, que sigue dejando al peatón en segundo plano.

Pese a que algunos de los diagnósticos y predicciones que se realizaron en el campus de pensadores sobre la ciudad pueden sonar radicales y apocalípticos, los defensores de la ciudad sin coches no se oponen al automóvil en general. La opinión más extendida entre estos expertos es que “el coche es un problema cuando está infrautilizado”, o sea, cuando va vacío, como pasa con el millón de vehículos que circulan diariamente por Barcelona, donde se registra una ocupación media de 1,14 personas por coche. “Si consiguiéramos ocupaciones de 2,5 personas, no sería necesario

este debate”, aclaró Pau Noy, adjunto al consejero delegado de Transports Metropolitans de Barcelona (TMB). Noy aseguraba que el coche no desaparecerá nunca del todo porque siempre habrá necesidades logísticas y personas con necesidades especiales. De lo que se trata, según estos expertos, es de arrebatarse la centralidad actual.

Descongestionar Barcelona es posible

Los urbanistas aseguran que no existen soluciones milagrosas para la movilidad en las ciudades, y que la receta está inventada desde hace décadas: fomentar el transporte público y restringir el vehículo privado. El problema es que en Barcelona se ha hecho precisamente lo contrario. “A medida que la ciudad se congestionaba, ampliábamos su capacidad viaria”, recordaba Pau Noy. Ejemplos característicos de las intervenciones generadas por esta política serían la progresiva apertura de la ronda del Mig y la apertura de las rondas del Litoral y de Dalt en 1992, infraestructuras para el vehículo privado que se han desarrollado sin ir acompañadas de una inversión similar en la red de transporte público. Y la crisis económica aún ha tensado más la situación, con recortes presupuestarios que afectan a los servicios y no permiten la renovación y el crecimiento de las flotas. El problema es que hace falta valentía política para afrontar la movilidad sostenible, porque retirar coches de la calle supone una pérdida de votos para el político que lo intente.

¿Sería posible, técnicamente, una Barcelona sin coches? Pau Noy dispone de varios estudios de TMB que demuestran que sí, que con una inversión adecuada el transporte público podría asumir todos los desplazamientos de la ciudad. De hecho, en la actualidad el 69 % de los trayectos en coche se realizan en áreas en las que ya existen alternativas como el metro o el tranvía. Desde TMB tienen calculado que se podrían doblar las frecuencias del metro con la ayuda de los trenes automáticos, y la capacidad de las líneas de cercanías se podría aumentar con trenes más largos y utilizando el túnel del AVE, que está desaprovechado. La unión de los tranvías del Llobregat y del Besòs por la Diagonal multiplicaría por tres la oferta actual, y con la ampliación de los carriles bici –que en 2019 superarán los trescientos kilómetros– hay margen para que los trayectos en bicicleta se multipliquen por cinco, hasta llegar al 10 % de los desplazamientos.

¿Qué beneficios supondría todo esto? “De entrada, una reducción de la accidentalidad y un descenso a cero de los niveles de polución”, explicaba Pau Noy. Otra consecuencia clara de contar con unas calles más vacías sería doblar la superficie del espacio público dedicado a los ciudadanos. Esto se conseguiría no solo al reconquistarse carriles en muchas vías, sino también porque se reduciría la superficie de aparcamiento. Y no, no hablamos de un mundo de ciencia ficción: “En Europa –excluida España– hay un montón de ciudades sin emisiones”, aclaraba Noy. Es, por tanto, una cuestión de voluntad política. Y de tiempo, porque, según los ponentes, el agotamiento del petróleo y los efectos del cambio climático nos obligarán a cambiar la manera de vivir más pronto de lo que creemos.

Las nuevas tecnologías pueden tener un papel clave en esta evolución de la movilidad. A la hora de compartir coche, por ejemplo: cada vez hay más plataformas de *carsharing*,

Por las vías que bordean el Sena, en París, circulaban hasta cuarenta mil vehículos diarios. Ahora que se han hecho exclusivas para peatones son la nueva zona de moda de la capital francesa.



François Guillot / AFP / Getty Images

con posibilidades de crecimiento, y también se han depositado esperanzas en la llegada del coche autónomo, que circularía sin conductor y podría transportar a varias personas a la vez, a medio camino entre el taxi y el autobús urbano. Las aplicaciones móviles también pueden mejorar los desplazamientos. Rikesh Shah, jefe de innovación comercial de Transport for London, explicaba los beneficios derivados del hecho de compartir decenas de parámetros del transporte público a tiempo real, como el estado de las líneas de bus o metro, la hora exacta de llegada de un convoy a una estación o la situación de accidentes o de obras de mantenimiento. Gracias a este esfuerzo de datos abiertos, se han creado más de seiscientos aplicaciones independientes que informan del servicio a un 40 % de los usuarios, con programas que proponen automáticamente cambios de ruta cuando se registran incidencias.

En Barcelona, el despliegue de la nueva tarjeta de transporte público T-Mobilitat, prevista para el año 2019, podría representar una buena oportunidad de avanzar hacia un transporte multimodal y de provocar un cambio de la mentalidad ciudadana. “La T-Mobilitat podría fomentar las buenas prácticas de muchas maneras –avanzaba el arquitecto David Bravo–. La tarjeta podría ser más barata para quienes usan el Bicing, o también se podría fomentar un transporte público más económico para las personas que reciclan en el Punto Verde o que compran en los mercados de proximidad”. Las nuevas tecnologías también podrían mejorar el Bicing: en el simposio de la UPF se apuntaba que se podría incentivar el uso de las bicicletas y favorecer una mejor distribución por la ciudad bonificando a aquellos usuarios de los trayectos menos populares, como por ejemplo los que discurren entre la playa y los barrios más empinados.

La bicicleta ha acompañado la transformación de muchas ciudades de toda Europa, y con climas mucho más complicados que el catalán. “En los países nórdicos nieva y son habituales las temperaturas bajo cero, y eso no impide que el 40 % de la población pedalee cada día hasta el trabajo”, explicaba Mark Wagenbuur, fundador del blog *Bicycle-Dutch.nl*. Para este experto holandés, la instauración de la bicicleta es un problema de hábitos, cultural. “Pero los hábitos y la cultura se pueden modificar”.

La metáfora ciclista

Un ejemplo de este cambio cultural y de costumbres lo aporta Ámsterdam, uno de los paraísos ciclistas del norte. “Ahora la bicicleta es tan central que el primer ministro pedalea hasta el palacio para notificar al rey la formación de un nuevo gobierno, pero medio siglo atrás las cosas eran muy distintas”, señalaba Wagenbuur. Con la bonanza de los años cincuenta, el coche empezó a conquistar terreno físico y mental en los Países Bajos, y las presiones para construir avenidas y adaptar las ciudades al coche llevaron a derribar barrios enteros de estrechas calles medievales, y convirtieron plazas históricas en aparcamientos masivos. “Pero este destrozo del patrimonio muy pronto topó con la oposición ciudadana”, recordaba, con *okupas* que se oponían a la demolición de edificios históricos y familias que impulsaban el movimiento Stop de Kindermoord [Basta a los asesinatos de niños]. Este movimiento reclamaba, mediante protestas y desobediencia civil, la pacificación de un tráfico que, solo en 1971, causó cuatrocientas víctimas infantiles en el país. Finalmente, el Estado empezó a modificar sus prioridades y nacieron entonces los primeros centros urbanos exclusivos para peatones.

Con el desarrollo de las supermanzanas, como esta del Poblenou, el Ayuntamiento quiere conseguir reducir la superficie total del espacio público que se reserva al tráfico rodado desde el 50 % actual hasta el 30 %.



Vicente Zambrano

Copenhague, la otra gran capital ciclista, vivió un proceso similar: en los años setenta solo el 10 % de los trayectos se efectuaban en bicicleta y el coche era omnipresente, pero una política continuada de inversiones ha trastocado la situación, y ahora la bicicleta copa el 41 % de los trayectos. Y la construcción de infraestructura ciclista no se detiene: ahora impulsan superautopistas de cuatro carriles – en las horas punta se forman atascos de bicicletas– y hasta dieciséis nuevos puentes solo para las dos ruedas. De hecho, el debate actual en la capital danesa no es sobre la bicicleta, sino sobre los coches. El diseño urbano aún está pensado para el automóvil, y pese a que en las horas punta el 55 % de los vehículos son bicicletas, el coche aún tiene prioridad en la mayoría de calzadas. Se trata, pues, de ganar en “justicia espacial” y poner al ciudadano en el centro de la planificación urbanística.

En Barcelona, el auge de la bicicleta invita al optimismo. El Bicing ha celebrado su décimo aniversario totalmente consolidado, con más de seis mil usuarios, y ha inaugurado el año con un ambicioso cambio de operador que garantizará el servicio durante las veinticuatro horas, ampliará el número de estaciones y las hará todas mixtas, para bicicletas comunes y también eléctricas. Además, el crecimiento de la red de carril bici permitirá que cualquier ciudadano disponga de uno a menos de trescientos metros de su domicilio. “Pocas inversiones son tan rentables como las asociadas a la bicicleta en cuanto a la relación entre coste y poder transformador”, explicaba la concejala Mercedes Vidal.

En Dinamarca y los Países Bajos, la fórmula de éxito es la coexistencia de tres tipos de vías: las rápidas, exclusivas para los coches; las mixtas, con calzadas segregadas, y las calles de barrio, donde los coches circulan lentos y los ciclis-

tas y los peatones tengan siempre la prioridad. El esquema que se deriva es una ciudad en forma de retícula con varios niveles de pacificación del tráfico, un modelo urbano que en Barcelona ha generado mucha polémica: la supermanzana.

Los ciudadanos, en el centro

“Con el desarrollo de las supermanzanas pretendemos reducir del 50 % al 30 % el espacio público reservado al tráfico rodado”, explicaba Ton Salvadó, arquitecto y director de Modelo Urbano del Ayuntamiento. Volvemos a la receta de siempre: incrementar la calidad de vida de los barrios a través de la pacificación del tráfico, convirtiendo muchas de las calles actuales en vías locales o vecinales. “La ciudad está al límite de su capacidad –explicaba Salvadó–. En el área metropolitana se registran 3.500 muertes prematuras al año por la contaminación, 11.000 heridos anuales por accidentes, y problemas de salud vinculados al sedentarismo, la contaminación acústica y la falta de espacios verdes.”

Para entender el potencial del proyecto solo hay que echar un vistazo a las supermanzanas históricas, Gràcia y el Born, que son dos de los barrios mejor valorados por el mercado inmobiliario y turístico. Salvadó asegura que, cuando la implantación se haya completado, centenares de calzadas y calles se habrán convertido en espacios para los vecinos, con parques infantiles y zonas verdes. El plan prevé que el número de coches se reduzca, y que los que queden no se aparken en superficie. “Queremos que se entienda la calle como prolongación de la vida doméstica, como un espacio de confort”, remarcó el arquitecto.

No nos encontramos ante un debate local, sino global. El siglo xx fue el del coche; ¿queremos que el XXI lo sea de los peatones? ■

Vandana Shiva

Solo el amor salvará la Tierra

La activista ecofeminista Vandana Shiva, que en enero visitó Barcelona, propone cambiar el marco mental actual orientado al dominio de la Tierra por otro basado en el amor y el respeto a la biodiversidad. Si prescindimos de las ilusiones del capitalismo tecnófilo global, en diez años podríamos revertir el cambio climático.

En el nivel subatómico, el universo está en armonía. No debe extrañarnos que Vandana Shiva (nacida en 1952 en Dehradun, en el estado de Uttarakhand, en el norte de la India) activista ecologista y pensadora ecofeminista, empezase su carrera como física de partículas y filósofa de la ciencia: Shiva comprende que el estado natural de las cosas es el equilibrio y que las consecuencias de alterar un sistema que se autorregula son desastrosas.

La hipótesis de Gaya, que postula la benevolencia de la madre naturaleza, deja de ser un mito y se convierte en un hecho científico. Si el cambio climático es el resultado de la intromisión humana en la naturaleza, que está causando y causará el mayor impacto en las condiciones que posibilitan la vida, la propuesta de Shiva para revertir la catástrofe es simple: dejemos de intentar dominar a la Tierra y empeñemos a escuchar lo que nos dice. Citando a Mahatma Ghandi, la pensadora nos recuerda que “la Tierra provee sobradamente para satisfacer las necesidades de todo el mundo, pero no para la codicia de unos cuantos”.

El pasado mes de enero, la sala de actos del Centro de Cultura Contemporánea de Barcelona (CCCB) se llenó hasta los topes para escuchar las reflexiones de Shiva sobre el papel que tiene que desempeñar la humanidad en un futuro condicionado por los efectos ecológicos, económicos, políticos y sociales de la crisis climática vigente. Autora de decenas de libros como, por ejemplo, *Ecofeminismo* o *Manifiesto para una democracia de la Tierra*, en 2018 ha publicado *¿Quién alimenta realmente el mundo?* (Capitán Swing), el resultado de su investigación más reciente. La solidez intelectual de su visión, sumada a la pasión con que la comunica, han forjado la reputación global de Shiva, a quien se le cuelgan etiquetas del estilo de “una estrella del rock que lucha contra Monsanto” o “la madre Teresa del medio ambiente”. Bajo los focos del CCCB, Shiva demostró que el pensamiento y el trabajo de tantos años dan sus frutos en forma de un número creciente de personas que toman conciencia.

¡Es el carbono, estúpido!

Shiva no habla de cambio climático, sino de caos climático: “El concepto de cambio te hace pensar en un incremento de la temperatura predecible y controlable. Lo que se está

produciendo es una destrucción de los sistemas que han hecho posible la existencia de los seres humanos durante veinte mil años”. ¿Qué es lo que destruye estos procesos autorregulados? Nuestra arrogancia y nuestra estupidez, que nos ha llevado a sacar de su lugar los combustibles fósiles que la naturaleza puso bajo tierra durante más de seiscientos millones de años. En un solo año, el sistema industrial quema más de veinte millones de años de trabajo de la naturaleza, alterando el ciclo natural del carbono. “Aprendimos el ciclo del carbono en la escuela; es muy sencillo, pero parece que, cuanto más *smart* se vuelve todo a nuestro alrededor, más fácilmente olvidamos”, advierte Shiva. Según la activista, este estrés insoportable está degradando los mecanismos de absorción del carbono de la Tierra y el cambio –caos– climático es “la enfermedad metabólica” que resulta de ello.

La disrupción del ciclo del carbono va mucho más allá de los problemas medioambientales. Shiva sostiene que prácticamente cada conflicto que vemos hoy en Oriente Medio parte en realidad del carbono. Y es que, en 2009, la desertización de Siria forzó a un millón de campesinos a abandonar sus tierras, lo que, sumado a las severas políticas de austeridad aplicadas por el régimen de Bashar al-Ásad, dio alas a los señores de la guerra para canalizar este malestar, que desembocaría en la guerra actual. Ese mismo año 2009, cuando el lago Chad sufrió una gravísima sequía, los conflictos por el agua supusieron el inicio del grupo terrorista Boko Haram. La lista podría seguir, pero las investigaciones de Shiva le han llevado a la conclusión de que, muy a menudo, conflictos geopolíticos que tienen su origen en crisis medioambientales “se camuflan tras explicaciones étnicas o religiosas porque nadie quiere reconocer que la solución es ecológica, no militar”.

La red de los alimentos

Después de años estudiando los orígenes del caos climático, Shiva estima que el 75 % de los problemas de la Tierra están relacionados con la manera en que producimos los alimentos. Se suele hablar de que el peligro de la agricultura industrial son los efectos de los productos químicos sobre las plantas y la tierra, pero se olvida que todos y cada uno de los productos que utiliza la industria provienen de combustibles fósiles. Tenemos una agricultura basada en los deriva-

dos del petróleo que produce entre un 40 % y un 50 % de los gases de efecto invernadero que se emiten cada año, que consume un 75 % del agua dulce del planeta y que es responsable de más del 70 % de la destrucción del suelo. La ironía es que todo este consumo pantagruélico de recursos no ha hecho de la Tierra un lugar más fértil, sino que, al desestabilizar sus ciclos naturales, ha provocado el cambio climático que ahora amenaza nuestra subsistencia.

Shiva ataca a las grandes industrias químicas y alimentarias por haber invertido el sentido común respecto a cómo cultivar alimentos: “Nos hicieron creer que sin sustancias químicas no se podía producir comida”, afirma la activista. Y nos explica también que el sistema es profundamente ineficiente, realidad que se ha ocultado haciéndonos creer que la eficiencia solo depende del número de personas que llevan a cabo el trabajo: cuantos más granjeros elimines, mejor. Paradójicamente, según Shiva, el rendimiento auténtico lo consiguen las pequeñas granjas tradicionales. Granjas como, por ejemplo, las que impulsa ella como fundadora de Navdanya, una organización no gubernamental que promueve la conservación de la biodiversidad, la agricultura ecológica y los derechos de los agricultores, y que ha formado a más de un millón de granjeros en la soberanía alimentaria y la agricultura sostenible durante las dos últimas décadas. “Mientras que las granjas industriales consumen diez unidades contaminantes para producir una unidad de comida, en las nuestras no se pierde nada porque, igual que en la naturaleza, todo funciona por ciclos y todo se aprovecha”, explica. Después de veinte años compitiendo, en las plantaciones industriales la materia orgánica del suelo se ha reducido un 14 %, mientras que en las granjas ecológicas ha aumentado un 99 %.

Contra el cambio climático, un cambio cultural

El año pasado Stephen Hawking dijo que solo podremos sobrevivir durante un siglo en este planeta y, por tanto, tendremos que escapar de él. Elon Musk habla de colonizar Marte. Vandana Shiva está harta de este modo de pensar masculino: “Son como niños que juegan con sus juguetes y, cuando las cosas van mal, los tiran y se compran otro”, afirma.

El ecofeminismo que defiende le autora propone un cambio del marco mental actual, de dominio e instrumentalización de la Tierra, a uno de amor y de respeto por la biodiversidad. Shiva nos dice que, si nos deshacemos de las ilusiones de la casta capitalista tecnófila global y aprendemos a vivir de acuerdo con los límites que establece la naturaleza, en diez años podríamos revertir el cambio climático. Volviendo a la manera sostenible de hacer crecer los alimentos, el carbono de la atmósfera que nos está matando volvería al lugar en que nos permite la vida: a la superficie terrestre. “Esto funciona porque el trabajo no lo hacemos nosotros solos: nos ayudan billones de organismos, y no tenemos más que decirles: ‘gracias, aquí tienes tu parte, te devuelvo el amor’”. ■



Texto: Mercè Ibarz

En el asfalto gitano de la Perona



El barri de la Perona. Barcelona 1980-1990

Autores: Esteve Lucerón (fotografía), Àngel Marzo (texto)
Editan: Ayuntamiento de Barcelona y Marge Books
176 páginas
Barcelona, 2017

Esteve Lucerón recoge los últimos años de la Perona gitana, cuando el barrio vivía desde hacía tiempo en el conflicto y la exclusión, y lo hace sin prejuicios.

Es extraño evocar un barrio desaparecido por vergüenza. No un barrio que se ha transformado tanto que ya no es ni será como era, sino uno que ha sido eliminado de raíz para dar paso a un urbanismo más pulcro, más anónimo, más indiferente. Las transfiguraciones modulan la vida urbana y una ciudad cambia más rápido que el corazón humano, mucho más rápido; pero, aun así, acostumbra a retener algo de los corazones y las

visceras que la han construido. En este caso, no. Hablamos de una vida urbana que ya no está: ni calles ni casas, ni bares ni mercadillos, ni niños ni viejos ni adultos, ni policía ni maestros ni transeúntes ni vecinos; sin gente. Sin problemas. Mejor dicho, solo con los problemas propios de un parque, el de Sant Martí, que la ha sustituido. Hablamos de la Perona. Ahora vive en fotos y recuerdos.

La Perona desapareció en 1989, cuando se derribaron las barracas que aún se extendían por Barcelona y se inauguraba así de forma visible el primer paso hacia la cita olímpica y la ciudad nueva que desde entonces ha emergido. Antes de la Vila Olímpica y de la apertura al mar, las primeras imágenes que proclamaron el cambio que se avecinaba eran fotografías del alcalde Maragall en estas otras obras públicas que derribaban las barracas de la Perona, entre las más conocidas. Otras eran las del Carmel, de Montjuïc, de rincones de la Diagonal. La destrucción limpiaba y alisaba el camino. La Perona ya no existe desde entonces, como tampoco existía entonces el Somorrostro, cuyos habitantes fueron desplazados precisamente a la Perona cuando las casitas y los campamentos cercanos al mar fueron eliminados porque Franco venía de visita, en 1966. Barrios gitanos.

Aquella Perona vive ahora en las hemerotecas, en las imágenes privadas de quienes allí vivían, en escasos materiales televisivos. Y sobre todo en las fotografías de Esteve Lucerón, ahora recogidas en el libro que motiva estas líneas. Con la desaparición del barrio los vecinos se trasladaron a los pisos que les facilitó el Ayuntamiento para erradicar las chabolas que ellos mismos se habían construido.

El barri de la Perona. Barcelona 1980-1990 recoge una buena selección de las fotos que Lucerón ha cedido al Archivo Fotográfico de Barcelona, imágenes que se acompañan de textos muy vívidos de Àngel Marzo. Un fotógrafo formado en las dinámicas activísimas del Centro Internacional de Fotografía de Barcelona que se propuso documentar la vida de los gitanos de la Perona y así lo ha llevado a cabo, viviendo el barrio como vigilante de los talleres ocupacionales, y junto a él un escritor que fue maestro de la Escuela de Adultos de la Perona.

Situado a lo largo de la ronda de Sant Martí, entre el puente de Espronceda y la riera d'Horta, donde ahora se halla el parque y se extiende también el ramal de ferrocarril de la Sagrera, la Perona no recibió su nombre de las judías verdes –como durante años pensé–, sino de la visita de apoyo al régimen franquista de Eva Duarte de Perón, precisamente llamada “la Perona”, en 1947. Ya se encontraban allí los migrantes peninsulares de la posguerra, que formaba la Perona de los payos, que duró hasta 1967. A partir de entonces se instalaron sobre todo gitanos, hasta la erradicación del barrio.

Esteve Lucerón recoge los últimos años de la Perona gitana, cuando el barrio vivía desde hacía tiempo en el conflicto y la exclusión, y lo hace sin prejuicios. Sus fotos rescatan la vida que había con naturalidad, siguiendo la fortaleza de unas vivencias sostenidas por la familia –“que es un árbol”, escribe Marzo– y por los críos que se van haciendo mayores acompañados por la mirada de las abuelas, que son “la conexión con la línea de un tiempo que no se acaba”. En aquel asfalto gitano lució mucho sol, no solo el conflicto.

En el parque que cierra la recopilación de fotos se encuentran ahora algunos vecinos, me imagino, y también los migrantes que vuelven a vivir de la chatarra en Sant Martí y en el Poblenou, los nuevos nómadas barceloneses, llegados ahora de la diáspora de la pobreza mundial. ■



Esteve Lucerón

Texto: **Enric Gomà**

Carnaval todo el año



Els barcelonins

Autor: Adrià Pujol Cruells

Edita: L'Avenç

152 páginas

Barcelona, 2018

Els barcelonins de Pujol Cruells no es ni complaciente ni insulso. Mediante la rueda del transcurso del año, traza un retrato de los barceloneses a partir de la observación minuciosa de sus costumbres, manías y chifladuras.

Gran parte de los escritos del siglo XX sobre los ciudadanos de Barcelona evocan a los barceloneses del XIX, en un ejercicio de nostalgia biempensante. Una muestra clara de ello es *Los buenos barceloneses*, de Artur Masriera (1924), que nos acerca a una Barcelona decimonónica grave y circunspecta, con mucha chistera y mucha levita, en el extremo opuesto de los alborotos revoluciona-

rios. Nace el mito del “señor de Barcelona”. Después de la Restauración de 1874, Barcelona es una ciudad que quiere hacerse perdonar los disturbios, las barricadas y la quema de iglesias y conventos, una tradición muy nuestra que, reproducida actualmente mediante un espectáculo de *son et lumière*, haría las delicias de los turistas. Por esta razón los barceloneses se pusieron tanto a erigir templos expiatorios como a idealizar la ciudad sin demasiado fundamento, ya que “la historia del hombre civilizado no es otra cosa que la historia de su miseria: todas sus páginas están teñidas de sangre”. Ahora no vamos a contradecir a Diderot.

A *Els barcelonins* de Adrià Pujol Cruells (L'Avenç), le preceden dos títulos homónimos: *Los barceloneses* de Sempronio (1959), complaciente y un poco insulso, como exigían los tiempos y a lo que su autor se prestaba sin reparo, y *Els barcelonins* de Anna Maria y Terenci Moix (1984), un relleno literario dentro de un álbum de fotos de Colita, Oriol Maspons i Xavier Miserachs. *Els barcelonins* de Pujol Cruells no es ni complaciente ni insulso ni tampoco un relleno. “Vamos para bingo”.

Mediante la rueda del transcurso del año (cada mes se había publicado un capítulo del libro en la revista *L'Avenç* en una sección con el mismo nombre del libro), Pujol Cruells traza un retrato de los barceloneses a partir de la observación minuciosa de sus costumbres, manías y chifladuras. Pero Pujol Cruells no es ningún *flâneur* –no cae en esa cursilería–, sino que se gana la vida, cría a dos hijas y resiste estoicamente los embates de la adversidad en la Barcelona que describe. *Els barcelonins* arranca con la pérdida de un trabajo estable en una escuela de diseño deshumanizada, que coincide con el encargo, como antropólogo, de una exposición sobre los barceloneses en el Museo Etnológico.

Pujol Cruells pretende “entender cómo se construye la barcelonidad”. O qué queda de ella. Como antropólogo y como ciudadano. Él mismo es un barcelonés como tantos, nacido en un pueblo, Begur en su caso, muy ligado al paisaje del Ampurdán y a la vez arraigado en la ciudad tras años de vivir y bregar con ella. Digamos que Pujol Cruells estaría en condiciones de presidir el Ateneu Empordanès de Barcelona, en la calle

del Pi, si algún día se volviese a abrir.

En *Els barcelonins*, Pujol Cruells nos retrata una serie de especímenes urbanos característicos, como son los gestores culturales, los artistas conceptuales, los intelectuales a sueldo, los hípsters *timeoutistas*, los consultores de la Administración, los charlatanes alternativos, los de los hangares de creación y demás. Son nuestros “chulos, toreros y manolas”, el casticismo contemporáneo de Barcelona, todos ellos marcados por un cierto grado de impostura. La identidad barcelonesa es, según el autor, una estrategia. De supervivencia y de poder.

Como contrapunto de esta rúa carnavalesca, *Els barcelonins* recorre las tradiciones barcelonesas más antiguas: Santa Eulàlia, la feria de Sant Ponç, Sant Cristòfol, la noche de Sant Joan, el Día de Difuntos (pese a que se olvida de la joya de la corona, la procesión de Corpus). En todo momento avanza acompañado por su particular Pepito Grillo, la voz de la conciencia que le amonesta, le advierte y no le deja pasar ninguna impostura. Porque, mientras que Barcelona es Carnaval todo el año, Pujol Cruells es alguien que no se disfraza. ■

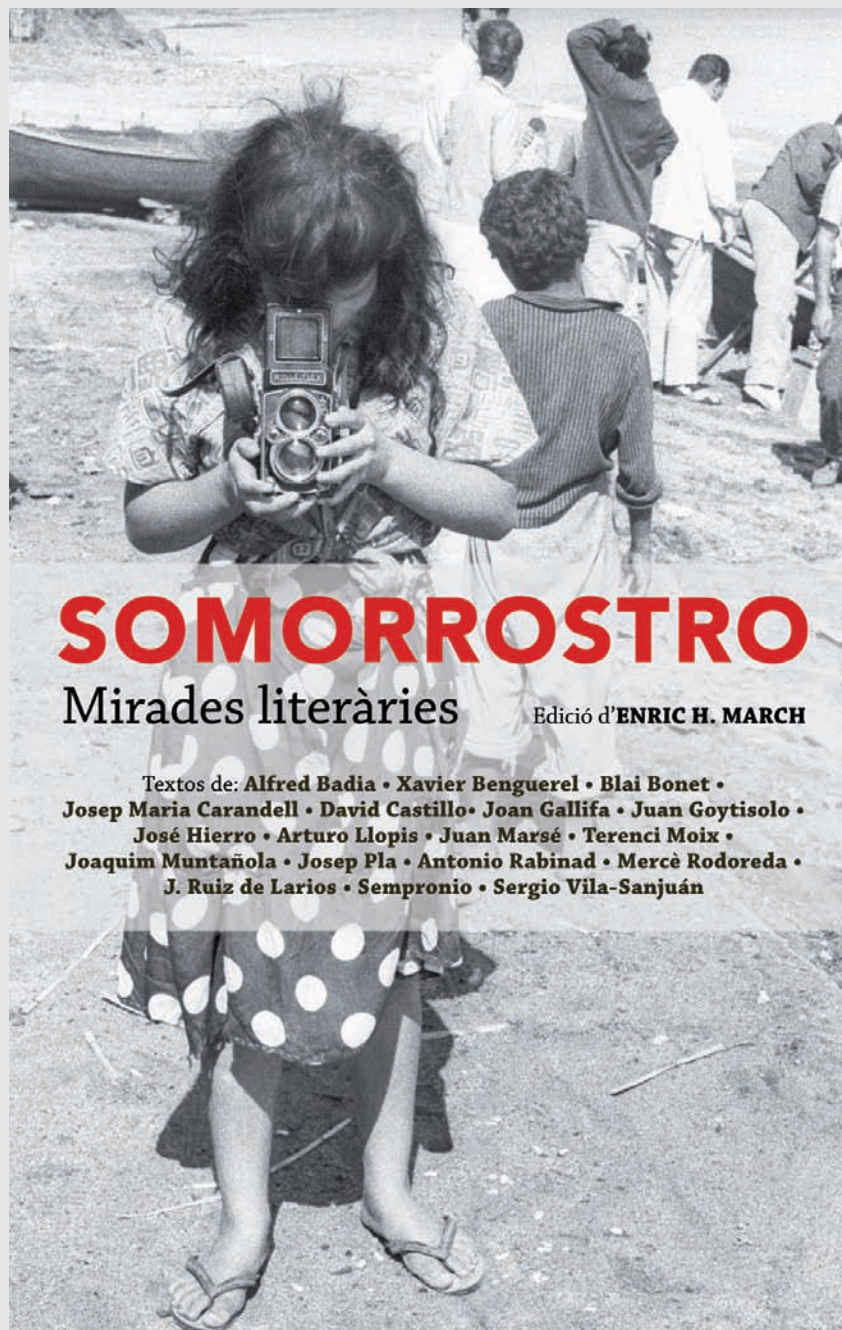


Vicente Zambrano

Texto: Lilian Neuman

El barrio que desapareció bajo la arena

El Somorrostro lo habitaba una población trabajadora que demasiado a menudo era considerada como gente marginal que no hacía nada por escapar a su condición. La calidad de las fotografías y la variedad de textos del libro –fragmentos literarios y crónicas– forman un mapa único de un asentamiento masivo de barracas que pervivió hasta el año 1966.



Somorrostro. Mirades literàries

Selección y presentación de textos:

Enric H. March

Edita: Ayuntamiento de Barcelona

163 páginas

Barcelona, 2018

Es sorprendente llegar al texto de J. Ruiz de Larios. En él se refiere a la intensidad de colores de este barrio sin luz ni agua en el que se adentra, en 1935, por encargo de *La Vanguardia*. Porque la primera imagen del Somorrostro que viene a la mente es en blanco y negro, en grises que entristecen y blancos que sugieren que, mirados de cerca, en aquella gran franja de playa y bajo el sol harían daño a la vista.

Curiosidades de la memoria: interrogadas algunas personas (y yo misma) responden sin dudar que la película *Los Tarantos* (1963), de Francesc Rovira i Beleta, se rodó en blanco y negro. Pero Antonio Gades y Carmen Amaya (hija de aquellas barracas, a las que regresa en 1951; y de ese triunfal regreso he aquí la crónica de Sempronio) se movían en escenarios de un color raro, algo amarillento. Como el arenoso suelo en donde personas con y sin trabajo levantaron –nada menos– 2.357 barracas que dieron techo a unos 18.000 habitantes.

El paseo Marítimo, que se comenzó a construir en 1957, terminaba abruptamente a la altura de lo que hoy es el



Archivo familia Jacques Léonard

Hospital del Mar. Y a continuación venía un abismo. Empezaba esa tierra vecina limitada por el mar y, a sus espaldas, por la fábrica de gas. El nativo de la Barceloneta Arturo San Agustín, en su libro *En mi barrio no había chivatos*, recupera su fascinación desde niño por ese territorio que atisbaba allí cerca, a pocos pasos si saltaba de su ventana. Un asentamiento gradual y de eterna provisionalidad, al que se accedía superando montañas de latas y olor de albañales. Que comenzó en el siglo XIX y duró unos cien años, con alucinante final.

En la interesante introducción a estos textos buscados y escogidos por Enric March, fragmentos literarios y crónicas periodísticas, se habla de unos habitantes de familias trabajadoras que “demasiado a menudo eran vistos como individuos marginales que no hacían nada para escapar a su condición”. En este sentido, un artículo de *El Correo Catalán* consideraba el barrio como una “concreción del inframundo barcelonés” que había que hacer desaparecer. A los ojos del *generalísimo* Franco, según el mismo diario, las barracas “desdican la grandeza de Barcelona, y del civismo y laboriosidad de sus hijos”.

Por su parte, un informe de la Obra de la Parroquia de San Félix Africano, de 1950-51, se refiere a un ambiente de odio. El obrero “odia su vida”, “no tiene paz interior”. La Obra se muestra preocupada: el Somorrostro alienta la “promiscuidad más que vergonzosa” y es “escenario de sensualidades precoces”. También, pese a sus prejuicios, intenta aportar salud y educación.

La otra gran idea es particular, literaria: a los autores citados se añaden Juan y Luis Goytisolo, Josep Maria Carandell, Juan Marsé, Blai Bonet, David Castillo, Sergio Vila-Sanjuán, Manuel Vázquez Montalbán, Joaquim Muntañola, Arturo Llopis, Antonio Rabinad, Xavier Benguerel, José Hierro y Terenci Moix. Cada uno a su manera, con respeto o estupor, con naturalidad o morboso interés por lo marginal, nos incluye en ese paisaje a fuerza de detalles: “En la barraca próxima al albañal, un niño gateaba por la arena, con el pie ligado a una cuerda a la puerta de su casa” (Juan Goytisolo).

La calidad de las fotografías –Joan Colom, Ignasi Marroyo, Jordi Pujol, François Papinaud, Josep Brangulí, Nicholas Jacobs, Colita, Agustí Cente-

lles, Jacques Léonard– y la diversidad de los textos forman un mapa de luz y sonidos: las radios que suenan desde todas aquellas casetas construidas, en algunos casos, con sólido ladrillo, otras con lo que se tuviera a mano. Cuartos sin ventanas o con rendijas. La jovencita que espía desde su ventanuco al vecino que se afeita (Mercè Rodoreda), el sol que cae a plomo y los hombres con gorros hechos de papel de periódico. Niños con mocos y semidesnudos, y señores y jerarquías. Gente que vive de contrabando y muchachas como Carmen Amaya camino de la fuente. El rasgueo de una guitarra bajo el sol.

En 1957 se comenzó a arrasar aquel mundo de exiliados en nombre de “una gran obra urbanística con proyección social”, el citado paseo Marítimo, que en su primera fase se tragó las barracas más próximas a la Barceloneta, y en 1966 llegó la destrucción final con motivo de una exhibición militar. La gente fue enviada a Badalona, al barrio de Sant Roc, todavía en construcción. Una filmación de Carles Barba muestra un simulacro de desembarco naval en aquellas playas ya arrasadas.

Por allí encima hoy nos paseamos. ■

Texto: **Maria Favà Compta**

Poblenou, del gris al azul

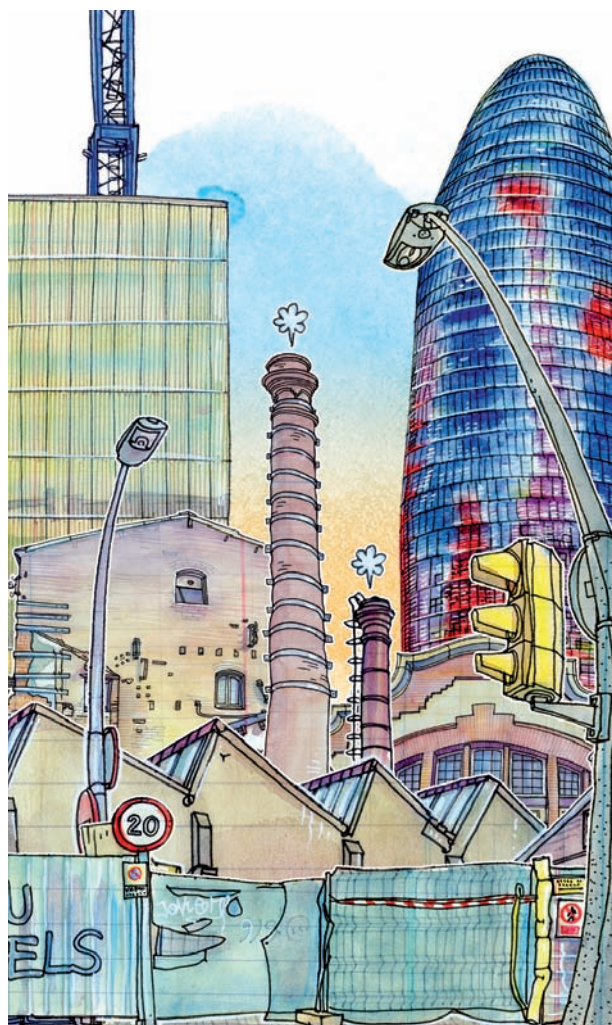
El barrio ya no lo reconoce ni la madre que lo parió. Pero hay que decir que la transformación ha sido para bien.

“Estas niñas, para ser de las barracas, van muy bien arregladas”, comentaron unas mujeres en la riera de Arenys de Mar, en un tono bastante alto como para que las oyéramos el grupo de niñas de nueve años que desfílábamos bajo el estandarte del colegio de monjas del Poblenou. Era en otoño de 1959. Las monjas Misioneras de la Inmaculada Concepción, una suborden franciscana, celebraban el centenario de la creación del colegio y los actos se hicieron en Arenys, de donde era hija la fundadora, Anna Maria Ravell, una maestra que se hizo monja y que ahora está en proceso de beatificación. Yo iba tras el estandarte del colegio y, como mis compañeras, vestía de uniforme; lanita de pata de gallo, los zapatos de charol muy relucientes y los calcetinitos bien blancos. Nada que ver con los niños barraquistas. El nuestro era el *cole* más pijo del barrio, porque tenía patios, a diferencia de las academias de piso.

Hay que reconocer, no obstante, que en aquel Poblenou había barracas. Las había en la playa, detrás del Cementiri Vell, en el Bogatell... Veía a los niños de las barracas del Somorrostro cuando cogían el tranvía 36, el que circulaba por la avenida Icària y que siempre hacía una larga parada en el paso a nivel, pausa que aprovechaban algunas madres para aligerarse los corsés y dar el pecho a sus bebés. Pero los niños de las barracas no daban miedo. Eran espabilados como ardillas. Los que me daban lástima y a la vez temor eran los de la *Prote* (los internos en Protección de Menores), que iban con unas batas de rayitas y la cabeza rapada (profilaxis por los piojos, supongo) y que venían a mi parroquia, Sant Francesc d'Assís, a hacer de monaguillos. La desnudez de su cabeza hacía resaltar el duelo de sus ojos.

Veinticinco años después de Arenys, en 1984, cuando intenté vender mi pisito del Poblenou para volver a la casa en la que nací, las inmobiliarias no lo querían: “No lo tocamos, ese barrio”, me decían con desdén. Ahora me lo quitarían de las manos y las señoras que me confundieron con los barraquistas dirían que mis nietos, tan bien vestidos y rubios, parecen niños de la Vila Olímpica.

Y con la Vila Olímpica, el Poblenou empezó a cambiar. Hubo un proyecto previo, el Pla de la Ribera (1965-1968), que impulsó el alcalde Porcioles y que pretendía borrar al Poblenou y sus vecinos y convertir la zona en la Copacabana que soñaba el alcalde. Se acabó archivando, pero muchas empresas aprovecharon para trasladarse fuera de la ciudad y dejar los solares en barbecho. En este plan, tumbado por un incipiente movimiento vecinal que alcanzó un récord de impugnaciones, colaboraron Narcís Serra y Miquel Roca



Lapin

Junyent. Veinte años después, los impulsores del proyecto olímpico ya se encontraron el trabajo medio hecho, porque los solares estaban vacíos y solo hubo que pagar. A algunos, como a Carles Ferrer Salat, más de lo que preveía el Ayuntamiento. A otros, como a los Folch, los dejaron fuera del perímetro olímpico a petición del rey y a posteriori se vendieron los terrenos a precio de oro. Los Juegos hicieron posible la recuperación de la costa de la ciudad, se eliminó la línea del tren y se soterró el cinturón del litoral. Y Barcelona ganó su mejor patio de recreo.

Después de los Juegos vino la historia aún incomprensible del Fòrum, que sirvió, sin embargo, para ir cosiendo la brecha entre Barcelona y Sant Adrià; las urbanizaciones de las áreas ahora conocidas como Front Marítim y Diagonal Mar. Pero estos proyectos ya no fueron tan *sociales* como el olímpico y prevaleció, una vez más, la especulación del suelo. El remate ha sido el plan eternamente inacabado del 22@, que al menos ha liberado antiguas naves industriales. Algunas se han convertido en equipamientos monumentales. La crisis, primero, y la desaceleración de la inversión municipal, después, lo han dejado, de momento, en standby.

Ahora, el Poblenou no lo reconoce ni la madre que lo parió. Hay que decir, con todo, que la transformación ha sido para mejorar. Hemos pasado de ser el culo de la ciudad a ser el barrio más deseado que echa a sus vecinos de toda la vida, sobre todo porque los alquileres se han disparado. Es la moda. Es la gentrificación. ■



FOR RENT

RESTO

fast

LOW COST

50% OFF

SECURITY

<http://lameva.barcelona.cat/bcnmetropolis>
<http://twitter.com/bcnmetropolis>



Ajuntament
de Barcelona



0.7

8 400214 062238